

*Online
Archeology*

ONLINE

ՎԻՃՅՈՒԹՅԱՆ

2012 N° 2

• არქეოლოგიური დანიჯესტი	5
• თბილისი - მარტი - 2012	5
• კახეთი - აპრილი - 2012	5
• კახეთი - აპრილი - 2012	6
• ქართლი - აპრილი - 2012	8
• ქარელი - მაისი - 2012	10
• ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა	12
• თიანეთის რაიონი	12
• მრგვალი მაგიდა - უძველესი საქართველო	33
• ძეგლები მოუპირებულ ტერიტორიებზე	50
• კომენტარი	50
• რუსეთის იკომის ანგარიში	54
• სტატიები	90
• აქემენიდები კავკასიაში	90
• გრაფიტიანი სინოპური და კოლხური ამფორები ქალაქ ფოთი-ფასისის კონტექსტში	106
• ენათის მრავალფენიანი ნამოსახლარი	124
• პროექტი	130
• არქეოლოგიური და ანტიკვარული ნივთების აუქციონი	130
• გაიცანით საქართველო	134

• დიდი პითიუნტი (Πυθιον ο μέγας)	134
• გონიოს ციხე	140
• ტახტიძირი ქარაღის მუნიციპალიტეტი	148
• უფლისციხე	152
• უძველესი აბრეშუმი საქართველოში	156
• ახალი გამოცემები	162
• არმაზციხე ქართლის სამეფო რეზიდენცია	162
• ნოქალაქევი	164
• ძველი ხელოვნება დღეს	166
• ომი და შეიარაღება იბერია-კოლხეთში	168
• აღმოსავლეთ საქართველოს ნეოლითური და ენეოლითური კულტურები	170
• ელინისტური ხანის სამარხები კოლხეთის ნაქალაქარებიდან	172
• საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე	174
• Теимураз Муджири. Горнорудное производство в древней Грузии.	176
• Teimuraz Mujiri. MINE WORKING IN ANCIENT GEORGIA. Studies of the Assyriologists, Biblicists and Caucasiologists (SSABC. Editor Maya Gambashidze), 7 Tbilisi, 2011 .	176
• ურომები ხუთი ტომად .	178

ქვევრი

და ძვლის ნაწილი

არქეოლოგიური დაიჯესტი 2012

თბილისი - მარტი - 2012

30 მარტს, ქალაქ თბილისის გლდანი-ნაძალადევის რაიონში, დასავლეთის მიმართულების საექსპორტო მილსადენის მიმდებარე ტერიტორიაზე, ოპტიკურ-ბოჭკოვანი კაბელის ჩანყობის მიზნით დაწყებული მიწის სამუშაოების დროს, გამოჩნდა დაუზიანებელი ქვევრი და ძვლის ნაწილი.

ტერიტორია დაათვალიერეს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს თანამშრომლებმა. მათი შეფასებით, ქვევრი განეკუთვნება გვიანი შუა საუკუნეების პერიოდს, ხოლო ძვალი საქონლისაა. გარშემო, 100 მეტრის რადიუსზე, ნამოსახლარის კვალი არ ფიქსირდება.

ტერიტორია შემოისაზღვრა, ქვევრი, დაცვის მიზნით, მიწით დაფარა.

კახეთი - აპრილი - 2012

10 აპრილს, კახეთის სოფელ ბუშეტის სამხრეთით, 2-კმ-ის მანძილზე, ადგილ-ნასახლარებზე, საბალე ნაკვეთის დამუშავების დროს, აღმოჩნდა ქოთანში ჩაყრილი ვერცხლის მონეტები. აღმოჩენის შესახებ ეცნობა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს. სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვი-

დრეობის მართვის ცენტრის მენეჯერმა, იულონ გაგოშიძემ ადგილზე შეისწავლა ახალაღმოჩენილი მონეტები.

გამოვლინდა ვერცხლის 11 მონეტა. ერთი - სასანური, ხოსრო მეორის (585-628 წწ.) სახელით მოჭრილი, ათი კი - VII-VIII საუკუნეების არაბული დირჰემებია.

კახეთი - აპრილი - 2012

14 აპრილს, სოფელ თელას მცხოვრებლებმა, ფრიდონ და მიხეილ წიქარიშვილებმა, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს აცნობეს, რომ კახეთში, ლაგოდეხის რაიონის სოფელ თელაში, წიქარიშვილების ნაკვეთების ბოლოში,

მდინარე ბაიასუბნისწყალი რეცხავს ძველ სამაროვანს და შესაძლოა, ნასახლარსაც. ბოლო წლის განმავლობაში მდინარემ ხმელეთის საკმაოდ დიდი ფართობი მიიტაცა და ნაპოვნი არქეოლოგიური ნივთები ადგილობრივ მცხოვრებთა სახლებში ინახება. არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართ-

ვის ცენტრის მენეჯერმა, იულონ გაგოშიძემ, ადგილზე შეისწავლა ვითარება.

გამოვლინდა, რომ აღმოჩენილი მასალა ეკუთვნის ე.წ. ალაზანის ველის ანუ იალოილუთეფეს არქეოლოგიურ კულტურას და

თარიღდება ქ.ნ. I საუკუნით. მდინარისპირა ფლატეში ჩანს ერთი სამარხი და რამდენიმე ქვევრი, რომლებიც, შესაძლებელია, აგრეთვე, სამარხებთან იყოს დაკავშირებული.

ქართლი - აპრილი - 2012

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ-მა სააგენტომ დავით მუსხელიშვილის სახელზე გასცა ნებართვა ხოვლეგორაზე არქეოლოგიური გათხრების განახლების შესახებ.

ხოვლეგორა მდებარეობს კასპის მუნიციპალიტეტის, სოფელ ხოვლეს ჩრდილოეთით, 2 კმ მანძილზე, მტკვრისპირა ვაკის ნაპირზე. 2012 წლის აპრილში განხორციელდა არქეოლოგიური გათხრები ხოვლეგორაზე. ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობდნენ ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის უნივერსიტეტის 5 სტუდენტი, პროფესორ ვახტანგ ლიჩელის ხელმძღვანელობით, პროფესორი ვალტერ კუნტნერი ინსბრუკის უნივერსიტეტიდან (ავსტრია), ორი დოქტორანტი არქეოლოგი და გეოდეზისტი. გათხრების ძირითადი მიზანი იყო, დაედგინათ მომავალში აქ მასშტაბური გათხრე-

ბის წამონყების შესაძლებლობა.

გათხრების პროცესში გამოვლინდა ქ.ნ. V საუკუნის ქვის გალავნის ფრაგმენტი და გორის ფერდობის ჯავშანი, რომელიც შესაძლებელია აქემენიდური პერიოდის წინარე ხანას განეკუთვნებოდეს (ქ.ნ. VIII-VII საუკუნეები). ერთი თხრილი ამოღებული იქნა გორის სამხრეთით, მინდორში 30-მ-ის მანძილზე, სადაც საქონლის სადგომის ნაშთები დადასტურდა.

ამჟამად, გორის ფერდობზე გავლებული თხრილის ის ნაწილი, სადაც ქ.ნ. VII საუკუნის იატაკის კვალი გამოჩნდა, ცელოფნითა და მიწით დაიფარა.

ქარელი - მაისი - 2012

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს აცნობეს, რომ მდ. ავლევის ფრონის ხეობაში, ოკუპირებული ზონის ადმინისტრაციულ საზღვართან, საგუშაგოს მშენებლობის დროს, ადამიანის ძვლები აღმოჩნდა.

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრის მენეჯერმა იულონ გაგოშიძემ ადგილზე შეისწავლა ვითარება.

გაირკვა, რომ მდინარის მარცხენა ნაპირას, სამანქანო ტრასასთან, სასაზღვრო სოფელ კნოლევის (ქარელის მუნიციპალიტეტი) სამხრეთით, აღმართულია 10 მ-ის სიმაღლის ბორცვი. კულტურული ფენის სიმაღლეს ამ ბორცვზე 1,5 მ-ზე მეტია. ჭრილში კარგად ჩანს ფენების (მათ შორის, ნახანძრალი ფენების) თანამიმდევრობა. დათვალიერების შედეგად გამოვლინდა მრავალი არტეფაქტი.

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა

ქეთევან ჯავახიშვილი, ვერა ჩიხლაძე, ანზორ სიხარულიძე,
ნუკრი მაისურაშვილი, ნუკრი ღლონტი

თიანეთის რაიონი

2009 წლის აგვისტოში თიანეთიდან 8 კმ-ის დაშორებით სოფლების ჩაბანოსა და ჭიაურას დამაკავშირებელი საავტომობილო გზის პირას, მდინარე ივრის მარცხენა შენაკადის, მდინარე საგამის მარჯვენა ნაპირას დაზიანდა ძველი სამარხი, რის შესახებაც თიანეთის მუნიციპალიტეტის გამგეობამ ინფორმაცია მიიწვია საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს. 11 აგვისტოს თიანეთში მივლინებულ იქნა დიდი მცხეთის სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალის თანამშრომლები: მუზეუმის მმართველი ნ. მაისურაშვილი და ფონდების უფროსი მცველი ნ. ღლონტი.

გამოვლენილი ნივთები: საკისრე რკალი, სამაჯურები, ბრინჯაოს ძეწკვი, აბზინდა, მძივები და ბეჭდები ინახებოდა თიანეთის რაიონის გამგეობაში.

სოფელი ჩაბანო მდებარეობს მდინარე საგამის ნაპირზე, ზღვის დონიდან 1180 მეტრზე, ხოლო სოფელი ჭიაურა კახეთის ქედის დასავლეთ კალთაზე, ზღვის დონიდან 1240 მეტრზე¹.

სამარხის GPS კოორდინატებია: X 38T0403207; Y UTM 4667711; ± 4m.

სამარხის აღმოჩენის ზოლში დადასტურდა ორი ტოპონიმი “სათხევების ხევი” და “მთიულის ახო”.

სამარხი ძლიერ იყო დაზიანებული სასოფლო-საავეტომობილო გზის გაყვანის დროს. პრაქტიკულად, გზა სამარხის ერთ ნაწილზე გადადიოდა. შემორჩენილი იყო ჩონჩხის ფრაგმენტები მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან 0,7მ სიღრმეზე (გზის გაყვანისას 2მ სიმაღლის მიწა მოუჭრიათ). სამარხში ჩონჩხი ფრაგმენტულად იყო შემორჩენილი: თავის ქალის ფრაგმენტები, სამი კბილი, ხერხემლის რამდენიმე მალა და ქვედა კიდურები. ქვედა კიდურების მიხედვით, სავარაუდოდ, მიცვალებული გაშოტილად იყო დაკრძალული.

შემორჩენილი სამარხის ფართობიდან აიკრიფა შემდეგი ინვენტარი: მუსიკალური ინსტრუმენტის-წინწილას ფრაგმენტები, ვერცხლის სამაჯური, ბრინჯაოს აბზინდა, ბრინჯაოს ხვიები და მძივები. სამარხიდან ამოღებული მიწის გაცრის შემდეგ აღმოჩნდა: ვერცხლის კილიტი, ვერცხლის ბეჭდის ფრაგმენტები, ბეჭდის თვალი — ინტალიო, ბრინჯაოს თხელი ფირფიტა და დიდი რაოდენობით სხვადასხვა სახეობის მძივები.

სამარხის ინვენტარის აღწერილობა:

1. ხატისუღელი (საკისრე რკალი) (ტაბ. 1₁). დამზადებულია ვერცხლის მრგვალგანიკვეთიანი, მსხვილი ღეროსაგან. გახსნილი და გუმბათისებურად შემსხვილებული, დაღარული ბოლოებით. შემსხვილებული ნაწილი შემკულია ზენური ხვიებითა და წერტილებით. დეფორმირებულია. დმ-17 სმ; ღეროს განივკვეთის მაქს. დიამეტრი-1 სმ; მინ. დიამეტრი-0,3 სმ; წონა 79,88 გრ. ჩამოსხმულია.

ანალოგიური ხატისუღელი აღმოჩენილია ჟინვალის 277-ე მეომრის ყორეკედლიან და 364-ე ორმოსამარხებში, რომლებიც ინვენ-

ტაბ. 1

ტარის მიხედვით დათარიღებულია I ს-ის ბოლო - II ს. დასაწყისით [ჩიხლაძე გ. 1999:136-137, ტაბ. XIII₁₄, XII₃₈₈]. რაც შეეხება განსხვავებული ტიპის ხატისუღლებს, ამ დანიშნულების ნივთები დადასტურებულია კლდეეთის მეოთხე სამარხში [ლომთათიძე გ. 1957:ტაბ. XIX,15], ზღუდერში [ნემსაძე გ. 1969: 45-56] და ნეძიხში [რობაქიძე ც. 1988:13-14].

2. ვერცხლის სამაჯური (ტაბ. 1₂), ოდნავ რკალშეზნეკილია. ბოლოები

გახსნილი და შემსხვილებული აქვს. განივკვეთში მრგვალი რკალი ბოლოვდება ცხოველის თავების სტილიზებული გამოსახულებით. გატეხილია ორად. ზომები: დიამეტრი-7,7 სმ; ღეროს მაქს. დიამეტრი-0,4 სმ; მინ. -0,7 სმ. წონა 37,2გრ.

3. ვერცხლის სამაჯური (ტაბ. 1₃) ოდნავ რკალშეზნეკილია; ბოლოები გახსნილი და შემსხვილებული აქვს. განივკვეთში მრგვალი რკალი ბოლოვდება ცხოველის თავების სტილიზებული გამოსახულებით. გატეხილია სამად. ზომები: დიამეტრი-7,2 სმ; ღეროს მაქს. დიამეტრი-0,3 სმ; მინ. -0,7 სმ; წონა - 26,2 გრ.

4. ბრინჯაოს სამაჯური (ტაბ. 1₄), ოდნავ რკალშეზნეკილია. ბოლოები გახსნილი და შემსხვილებული აქვს. განივკვეთში მრგვალი რკალი ბოლოვდება ცხოველის თავების სტილიზებული გამოსახულებით. პატინირებულია. ზომები: დიამეტრი-7,2 სმ; ღეროს დიამეტრი-0,4 სმ.

ანალოგიური სამაჯურები აღმოჩენილია არაგვის ხეობაში, II-III სს-ით დათარიღებულ მხედართა სამარხებში - ჟინვალის [ჩიხ-

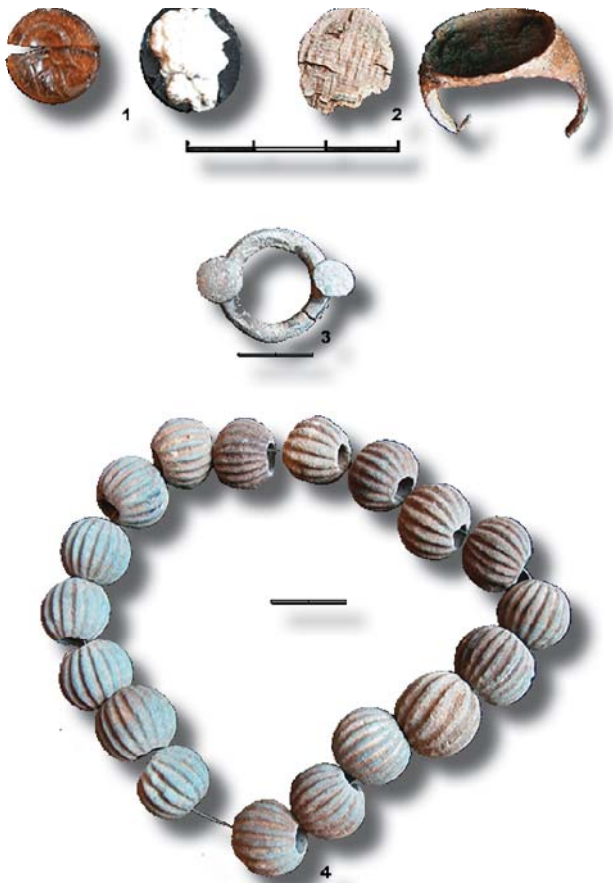
ტაბ. II

ლაძე ვ. 1998:58-68, ტაბ. CXI], თალთების [რობაქიძე ც. 1982:11-12] და ნეძიხის [რობაქიძე ც. 1985:18-19] სამაროვნებზე. ციხიაგორაზე, “საყარაულო სერის” სამაროვანზე - ქვევრსამარხებში [ჯინჯიხაშვილი გ. 1980: 42-58], დასავლეთ საქართველოში კი საირხეში [ნადირაძე ჯ. 1975: ტაბ. XXXI].

გვიანანტიკურ ხანაში სამაჯურები გვხვდება როგორც ქალთა, ისე მამაკაცთა (მხედართა) სამარხებში. თუ ქალებისთვის ის მხოლოდ სამკაული იყო, მამაკაცთათვის (მხედართათვის) აუცილებელ სამხედრო ატრიბუტს-ინსიგნიას წარმოადგენდა [ჩიხლაძე ვ. 1999:87-90]. “ბრძოლის დროს შეკრული მაჯა აუცილებლივ საჭიროა, რათა ძარღვი არ აეყაროს. მაჯაშეკრული მახვილს უფრო ღონივრად შემოჰკრავს” [მესხიშვილი ნ. 1904].

თიანეთის სამაჯურების ანალოგიები ცნობილია საქართველოს ფარგლებს გარეთაც: სომხეთში [Тирация Г. 1971:216-228], აზერბაიჯანში [Ионе А. 1977] და ჩრდილოეთ კავკასიაში [Крупнов ЕЕ. 1960].

5. ბრინჯაოს აბზინდა. ფიგურულია (ტაბ. III_გ). იგი წარმოდგენს განივკვეთში მრგვალ-გახსნილ რგოლს, რომელიც ბოლოვდება ორი არათანაბარი ზომის თავდაპრტყელებული შვერილით. ერთ-ერთ შვერილზე მკრთალად ჯვარია ამოკანრული. ჩამოსხმულია. ზომები: დიამეტრი-3სმ; ღეროს დიამეტრი-0,4 სმ; შვერილის სიმაღლე - 0,8 სმ. ანალოგიური ფიგურული აბზინდები აღმოჩენილია ჟინვალის სამაროვანზე - III-IV სს-ით დათარიღებულ მე-17 და 41-ე ორმოსამარხში [ჩიხლაძე ვ. 1999: ტაბ. XVI-49], ნეძიხში [ც. რობაქიძე. 1985] და მცხეთაში-სამთავროზე I-III სს. დათარიღებულ სამარხებში [Иващенко М. 1980].

ტაბ. III

6. ბრინჯაოს აბზინდა (ტაბ. II₁) წარმოადგენს მასიურ, სამკუთხა განივკვეთის მქონე კონუსისებურად თავებშემსხვილებულ და გახსნილ რგოლს, რომელზედაც განივკვეთში მრგვალი-გრძელი ენა მოძრავადაა რგოლზე შემოხვეული. ზომები: დიამეტრი-0,6 სმ, კონუსისებრი თავების დიამეტრი-2 სმ. ჩამოსხმულია.

ანალოგიური აბზინდები დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია არაგვის ხეობაში: ჟინვალის, ხერთვისის, წიფრანისძირის და ნეძიხის სამაროვნებზე. არაგვის ხეობაში აღმოჩენილი აბზინდე-

ბი მამაკაცთა-მხედართა სამარხებში დადასტურდა. ყველა მათგანი უხეში ქსოვილის ან ტყავის ტანისამოსის შესაკრავად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. მათი ასაკი II-V სს-ით განისაზღვრა. ეს შესაკრავი აბზინდები ასე მასიურად მხოლოდ არაგვის ხეობის სამაროვნებზეა დადასტურებული. ეს გვაფიქრებინებს, რომ ისინი ადგილობრივად იყო დამზადებული და მათი მფლობელები ერთნაირ ტანისამოსს ატარებდნენ [ჩიხლაძე ვ. 1999:118, ტაბ. XIV-105].

7. ორი მცირე ზომის თხელი ბრინჯაოს ფირფიტა (ტაბ. IV₂). ფირფიტას სიგრძივ დაუყვება ამობურცული ქედი, ქედის ქვემოთ კი შემკულია მრგვალი ბურცობებით. შემორჩენილი ზომები: სიგრძე -2,5სმ; სიგანე -2სმ; ეს ფირფიტა ბრინჯაოს ქამრის ნაწილი უნდა იყოს.

ბრინჯაოს და ვერცხლის ქამრები და ქამრის ნაწილები აღმოჩენილია ჟინვალისა [ვ. ჩიხლაძე ვ. 2003: 130-135] და ნეძიხის [რობაქიძე ც. 1985] სამაროვნებზე — მხედართა სამარხებში. ჩვენი დაკვირვებით, სარტყელი ინსიგნიას უნდა წარმოადგენდეს.

ანალოგიური ქამარი-ინსიგნიები დადასტურებულია ერწონში [რამიშვილი რ. 1979], ახალ ჟინვალში [რამიშვილი რ. 1975: 79-81] და დილომში [ნიკოლაიშვილი ვ. 1978].

8. ძეწკვი ბრინჯაოსი (ტაბ. II₂), რომელზედაც დამაგრებულია ცხოველის (ცხვრის?) სტილიზებული გამოსახულება. ცხოველის თავის სტილიზებულ გამოსახულებიანი ფირფიტა თხელია, სამფრთიანი. მას უკანა მხარეს მირჩილული აქვს რგოლი, რომელზედაც ჩამობმულია ბრინჯაოსავე ძეწკვი. ძეწკვი შედგება 38 მრგვალბრტყელი გახსნილი რგოლებისაგან. ძეწკვის შემორჩენილი სიგრძე – 51სმ; ეს ნივთი, შესაძლებელია, ბრინჯაოს კონუსისებრთავიან აბზინდაზე იყო დამაგრებული.

მსგავსი ნივთი დადასტურებულია ჟინვალის 378-ე, ნეძიხის 164-ე და წიფრანისძირის მე-20 [მუხიგულაშვილი ნ. 1982] სამარხებში. ზემოაღნიშნული კომპლექსები III-IV სს-ით თარიღდება.

9. ბრინჯაოს ბეჭედი (ტაბ. III₂, რომლის რკალი ნაკლულია, თვალბუდისაკენ ფართოვდება და გადადის ოვალური ფორმის ფარაკში.

ტაბ. V

თვალბუდეში მოთავსებული იყო ხის საფენი (ოვალური ფირფიტა). ბეჭედს აგვირგვინებს კამეო ორფენიანი მინისა, ოვალური. ფონი შავია, გამოსახულება შესრულებულია თეთრ ფენაში. წარმოდგენილია აპოლონის ბიუსტი პროფილში. ბიუსტი კისრის ქვემოთ არის გადაჭრილი. ღვთაებას სახის გარშემო მსხვილ კულულებად

დახვეული გრძელი თმა აქვს, რომელიც მხრებამდე სწვდება; თავი შემკული აქვს ორ რიგად განლაგებული დაფნის ფოთლების გვირგვინით. გამოსახულება შესრულებულია ძალიან წმინდად და ოსტატურად. მკაფიო პროფილში შეინიშნება მკრთალი ღიმილი: ბერძნული არქაიზმის გამოძახილი. კამეო იტალიკურია — ძვ.წ. III-II სს.

აპოლონის - ბერძნული რელიგიის ამ უძველესი და მნიშვნელოვანი ღვთაების გამოსახულებები ძალიან პოპულარული იყო ანტიკურ ხელოვნებაში, მათ შორის გლიპტიკაშიც.

გარდა ამ ღვთაების ცხოვრების სხვადასხვა ეპიზოდების ამსახველი სიუჟეტებისა, გემებზე მრავლად გვხვდება მისი ბიუსტებიც. ზოგ შემთხვევაში, ამ ბიუსტის წინ გამოსახულია კიფარა ან დაფნის ტოტი [Zvielein-Diehl E.1973:tab. 29,168,172,173].

გემები, აპოლონის ბიუსტის გამოსახულებით, საქართველოში აღმოჩენილ მასალებს შორისაც გვხვდება. ბორში აღმოჩენილია ცისფერი მინის ინტალიო აპოლონის ბიუსტის გამოსახულებით. აპოლონის სახის წინ კითარაა გამოსახული [ლორთქიფანიძე მ. 1961:13-14, ტაბ. I₄]. სოფელ მონასტრის სამაროვანზე, ორ სხვადასხვა სამარხში (16;43), აღმოჩენილია მკრთალი ყვითელი მინის სავსებით ერთნაირი ინტალიო-ჩამონასხამი, რომელზედაც გამოსახულია აპოლონის ბიუსტი და მის წინ დაფნის ტოტი [Гагроев . 1980:227]. ზომები: ბეჭდის რკალის უდიდესი დიამეტრი-1,4 სმ; ფარაკის ზომები: 1,9X1,6სმ; ხის საფენის ზომები: 1,7X1,5სმ; კამეოს ზომები: 1,9X1,6სმ; დაზიანება: ბეჭედი ნაკლულია, კამეო გაბზარული.

10. გემა-ინტალიო (ტაბ. III₁), მუქი ყვითელი (ოდნავ მოყავისფრო) გამჭირვალე მინისაა, ოვალური. ზურგი და ბრტყელი პირი აქვს. პირზე გამოსახულია მეომრის თავი პროფილში, კისრის ქვემოთ, სამკუთხედის მსგავსად მოჭრილი ხაზით. მეომარს თავზე გრძელბოლოიანი კორინთული მუზარადი ახურავს. მუზარადის ქვემოთ,

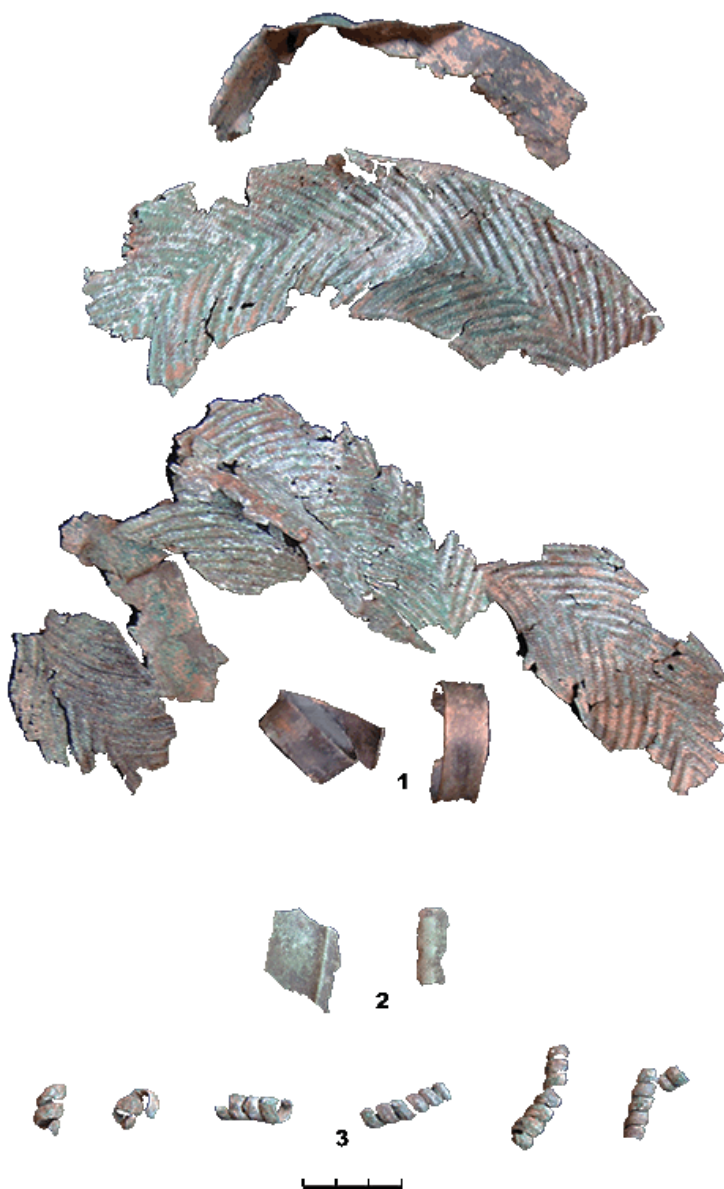
შუბლზე და კეფაზე, თმების ვიწრო ზოლი მოჩანს. მეომარს პატარა, მრგვალი ბურცობებით გამოსახული ხვეული უღვაშები აქვს და წვრილი პარალელური ხაზებით გადმოცემული მოკლე წვერი. სწორ და დახვეწილ ნაკვეთიან სახეზე თითქოს ოდნავ შესამჩნევი ღიმილი დასთამაშებს. გამოსახულება არ არის ღრმა, მაგრამ მკაფიოა. ჩამოსხმის შემდეგ გამოსახულება, როგორც ჩანს, საჭრისით არის შელამაზებული. ზომები: 14X12მმ. ინტალიო გატეხილია ორ ნაწილად. აკლია მცირე ნაწილი.

მეომრები, მათ შორის მეომრის თავების გამოსახულებები, ძალიან პოპულარული იყო ძვ.წ. III-II სს. იტალიკურ გლიპტიკაში [Zwierlein-Diche E.1973]. თიანეთის ინტალიოს გამოსახულებას დიდი მსგავსება აქვს ვენის ისტორიულ მუზეუმში დაცული ორი იტალიკური სარდიონის გემის გამოსახულებასთან, როგორც საერთო სიუჟეტით, ისე გამოსახულების ცალკეული დეტალებითაც, მაგ. 122 [Zwierlein-Diche E. 1973:68-69] გემაზე გამოსახულ მეომარის პატარა უღვაშები ისეთივე პატარა მრგვალი ბურცობებითაა გადმოცემული, როგორც თიანეთის ინტალიოზე. ხოლო 123, [Zwierlein-Diche E.1973:68, 122] გემაზე გამოსახული მეომრის წვრილი პარალელური ხაზებით გადმოცემული მოკლე წვერი და კისრის ქვეშ სამკუთხედის მსგავსად გადაჭრილი ბიუსტიც, თიანეთის მეომრის მსგავსია. ვენის ისტორიული მუზეუმის გემები ერთი (122) ძვ.წ. III ს. არის დათრიღებული, მეორე (123) — ძვ.წ. II ს-ით.

ნიშანდობლივია, რომ თიანეთის მსგავსი ყვითელი (ან მწვანე) მინის ბრტყელი ინტალიოები, იტალიკური გლიპტიკისათვის არის დამახასიათებელი [Неверов О. 1979:105]. სახეზე ოდნავ შესამჩნევი ღიმილიც არქაულ სკარაბეებს მიგვანიშნებს. გამოსახულებების სტილი იტალიკური გემებისათვის არის დამახასიათებელი.

ვფიქრობთ, თიანეთის გემა ძვ.წ. III-II სს-ის იტალიკური ნახელავი უნდა იყოს. დაზიანება: გატეხილია ორ ნაწილად, ნაკლულია (აკლია მცირე ფრაგმენტები).

IV

ტაბ. VI

11. ბრინჯაოს წინწილა (ტაბ. IV₃) დაშლილია, შემორჩენილია ორივე თეფშის ბრტყელი სახელურები და პუნსონით გამოყვანილი გადაშლილი პირის ნაწილები.

წინწილა წარმოადგენს დასარტყმელ-საჟღერებელ მუსიკალურ ინსტრუმენტს, რომელიც შედგება ნახევარსფეროსებრი მოყვანილობის ორი თეფშისაგან. მას ჰორიზონტულად გადაშლილი ბრტყელი პირი აქვს. გარედან ორივე ნახევარსფეროზე დარჩილულია თხელი, ბრტყელი ფირფიტისაგან ნაკეთები სახელურები. თეფშებს ბრტყელ ნაპირზე ნემსათეგით გამოსახულია წერტილოვანი წინწილოვანი ორნამენტი.

საქართველოში აღმოჩენილია 16 ც. წინწილა, ძირითადად III-IV სს-ით დათარიღებულ კომპლექსებში. ისინი მოცულობით და ფორმით თითქმის ერთნაირია. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ბავშვთა სამარხებში აღმოჩენილი წინწილები პატარა ზომისაა. წინწილების შემცველი სამარხეული კომპლექსები, მათში აღმოჩენილი ინვენტარის მიხედვით, ძირითადად მეომრებს – მხედრებს უნდა ეკუთვნოდეთ.

წინწილა ერთ-ერთი ძველი ქართული მუსიკალური ინსტრუმენტია. მას იყენებდნენ როგორც საერო დღესასწაულებში, ასევე საბრძოლო მოქმედებების დროს [Chikhladze W. 2009:167-175].

12. ვერცხლის კილიტი (ტაბ. V₄) არათანაბრად მრგვალი, ამობურცულზედაპირიანია. შიდა მხრიდან ყუნწი აქვს დამაგრებული.

საქართველოში ანალოგიური კილიტები დადასტურებულია გვიანანტიკური ხანის სამაროვნებზე [ლომთათიძე გ. 1957:ტაბ. XI].

13. ვერცხლის ბეჭდის ნატეხები (ტაბ. VII₂). შემორჩენილია მხრისა და რკალის ორი თხელი ნატეხი.

თხელი ფურცლისაგან დამზადებული მსგავსი ვერცხლის ბეჭდები დადასტურებულია ჟინვალის 277-ე ყორეკედლიან სამარხში [ჩიხლაძე ვ. 1998: 58-68], რომელიც I ს ბოლოთი და II ს დასაწყისით თარიღდება.

14. ხვიები ბრინჯაოსი (ტაბ. IV₃), ზამბარისებრი. 6 ც. დამტვრეულია. შემორჩენილია ნანილობრივ. დამზადებულია განივკვეთში ბრტყელი ღეროსაგან.

ანალოგიური ბრინჯაოს ხვიები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ნიფრანისძირის [მუხიგულაშვილი ნ. 1982:15-16], ნეძიხის [რობაქიძე ც. 1988:25-27] და ჟინვალის [ჩიხლაძე ვ. 1999:ტაბ. II, 388]. III-IV სს-ით დათარიღებულ სამარხეულ კომპლექსებში. ჩვენი დაკვირვებით, ბრინჯაოს ზამბარისებრი ხვიები მძივებთან ერთად სამკაულად გამოიყენებოდა.

15. მინისებრი პასტის მძივები - 7 ც. (ტაბ.V₂), ინკრუსტირებული. თვალედი. სამი — მოგრძო-მილაკისებრი. 4 ც. კასრისებრი. ორი ცალი მოშავო-მოყვითალო ფერისაა, რომელზედაც ცხრა ლურჯი თვალის ჩასმული. სიგრძე - 4,6 სმ; დმ - 1,9 სმ; მესამე - შავი, მოგრძო მილაკისებრია, რომელიც შემკულია ცისფერი თვლებით. სიგრძე - 3,1 სმ; დიამეტრი - 1,7 სმ; მეოთხე - ცისფერია, კასრისებრი, შემკულია ლურჯი თვლებით, რომელსაც ირგვლივ თეთრი რგოლები შემოსდევს. სიგრძე - 1,2 სმ; დმ - 1,3 სმ; დანარჩენი სამი მოთეთრო-რძისფერია, ზედაპირი შემკული აქვს ლურჯი თვლებით, რომელსაც ირგვლივ თეთრი ზოლები შემოსდევს.

მძივების შემკობის ასეთი ტექნიკა ჩასახულია ეგვიპტეში - ძვ.წ. III-II სს-ში. საქართველოში აღმოჩენილი ინკრუსტირებული მძივების ქრონოლოგიური ამპლიტუდა დიდია. იგი IX ს-მდე მოდის.

მსგავსი ინკრუსტირებული მძივები აღმოჩენილია ჟინვალის სამაროვანზე - I-IV სს-ით დათარიღებულ სამარხებში [ჩიხლაძე ვ. 1999:109), კლდეეთში [ლომთათიძე გ. 1957:ტაბ. XI-XII], არმაზისხევში [აფაქიძე ან., ... 1955:], სიონში [რამიშვილი რ. 1970] და საქართველოში გათხრილ თითქმის ყველა ამ პერიოდის ძეგლზე.

16. მინის მძივები, 38 ც. (ტაბ. VI₃) მოოქრული, ოქროსსარჩულიანი, სფეროსებრი, სხვადასხვა ზომის, ზომები: 1,3X1,1 სმ; უმც. 1,1X0,9 სმ.

მოოქრული მძივები, საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე მრავლადაა აღმოჩენილი. ასეთი სახის მძივები ძვ.წ. III-II სს. მზადდებოდა ალექსანდრიაში და ამ ხანიდან მოყოლებული გვხვდება მეზობელ ქვეყნებში. მათი დამზადების ტექნიკა, იმ დროიდან შუა საუკუნეებამდე, უცვლელია. ვ. დეოპიკმა, რომელმაც მოახდინა კავკასიაში აღმოჩენილი მძივების კლასიფიკაცია, მათ ადგილობრივ დამზადებას შეუძლებლად თვლის და სირიიდან ან ალექსანდრიიდან შემოტანილად მიაჩნია [Деопик В. 1959].

17. ეგვიპტური პასტის მძივები, 18 ც. (ტაბ. III₄), ცისფერი. ტანდალარული, მანდარინისებრი, ზომები: 2 X 1,6 სმ.

ანალოგიური მძივები დადასტურებულია ჟინვალის სამაროვანზე [ჩიხლაძე ვ. 2007: 79-89], მცხეთაში [Деопик В. 1959], კლდეეთში [ლომთათიძე გ. 1957: ტაბ. XVIII], კარსნისხევში [ლეკაშვილი დ. 1990.: 125—139] და სხვაგან - თანადროულ ძეგლებზე. ისინი გვხვდება სავაჭრო მაგისტრალებთან განლაგებულ სამაროვნებსა თუ ნამოსახლარებზე [ლორთქიფანიძე ოთ. 1958].

18. მინის მძივები, 172 ც. (ტაბ. VI₁), ლურჯი ფერის. ორი ცალი სფერული. ზომები: 0,9 X 0,9 სმ; დანარჩენი მრგვალ-ბრტყელი, ზომები: 0,4 X 0,1 სმ.

19. პასტის მძივები, 49 ც. (ტაბ. VI₂), ლურჯი. ერთი ცალი კასრისებრი. ზომა: 0,9 X 0,7 სმ. დანარჩენი ბიკონუსური. ზომები: 0,6 X 0,5 სმ.

20. მძივები მინისა, 7 ც. (ტაბ. V₃) სხვადასხვა ზომის, მოოქრული. კასრისებრი, დაღარული. უდიდესი ზომა: 1,7 X 1,4 სმ. უმცირესი ზომის: 0,9 X 0,9 სმ.

21. სარდიონის მძივი – 1 ც. სფეროსებრი. ზომა: 1,4 X 1,1 სმ.
22. გიშრის მძივები – 3 ც. ერთი ცალი ტანშეზნეკილი. ზომა: 1,1 X 1,6 სმ.
23. მთის ბროლის მძივი, 1 ც. (ტაბ. VII₁) ბურთულა. ზომა: 0,9 X 1,1 სმ.
24. მძივი მინისა 1 ც. ცისფერი. კასრისებრი, ტანდალარული. ზომა: 1,4 X 1,6 სმ.
25. მინის მძივები, 3 ც. მოოქრული, ტანდახორკლილი. ზომე-ბი: 0,7 X 0,6; 0,3 X 0,4 სმ.
26. პასტის მძივი - 1 ც. (ტაბ. V₆), ცილინდრული. შემკულია სხვადასხვა ფერის პასტით. ზომა: 2,2, X 0,9 სმ.
27. პასტის მძივი. 1 ც. (ტაბ. V₇), შინდის კურკისებრი. დიაგონალურად დაუყვება თეთრი, მწვანე და ყავისფერი ზოლები. ზომა: 1,2 X 0,7 სმ.
28. პასტის მძივები, 4 ც. 2 ც. ცილინდრული, მონითალო-მოყავისფრო. ზომეები: 1,5 X 0,8 სმ; 2 ც. რუხი ფერისაა. ზომეები: 0,6 X 0,3 სმ.
29. მძივები მინისა, 3 ც. ლურჯი. ორი ცალი კასრისებრი, დალარული. ზომეები: 1X0,8სმ; ერთი ცალი დაკუთხული. ზომა: 1X0,4სმ.
30. იოტები, 4ც. ორი ცალი ლურჯი, ერთი - მწვანე, ერთიც რძისფერი.
- მძივების ასეთი დიდი რაოდენობით აღმოჩენა დაკავშირებული უნდა იყოს სუდარასთან, თავსაბურავთან ან ტანისამოსთან. ამ სამარხში მძივები აღმოჩნდა თავის ქალის ირგვლივ და ქვედა კიდურების ზემოთ. ამის გამო, სუდარის შემკობა ნაკლებ სავარაუდოა. იგი ტანისამოსთან და თავსაბურავთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

ანალოგიური მძივები დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ჟინვალის სამაროვანზე გამოვლენილ კომპლექსებში. მძივების სიუხვით განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჟინვალის ყორეკედლიანი, ქვამინაყრილიანი, ხის ძელებით გადახურული ზოგიერთი ორმოსამარხი, რომელთა თარიღი I-II სს. განისაზღვრა [ჩიხლაძე ვ. 2007:79-89].

ამრიგად, როგორც ზემოაღნიშნული სამარხეული კომპლექსის ინვენტარის განხილვიდან ირკვევა, არტეფაქტების უმრავლესობა ახ.წ. III-IV სს-ით უნდა დათარიღდეს. ამავე პერიოდში ჩანს გამართული თიანეთში ამ ბოლო დროს გამოვლენილი სამარხიც.

აფაქიძე ა., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ. 1955: არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები (1937-1946 წწ. განათხარის მიხედვით). - მცხეთა I, თბილისი.

ლორთქიფანიძე მ. 1961: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, III. თბილისი.

ლორთქიფანიძე ოთ. 1958: ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ. - სმამ, XIX, 3, თბილისი.

ლეკაშვილი დ. 1990: კარსნისხევის სამაროვნის მძივები. — არქეოლოგიური ძიებანი. ახალგაზრდა მეცნიერთა VII-VIII სამეცნიერო სესიის მასალები. თბილისი.

ლომთათიძე გ. 1957: კლდეეთის სამაროვანი ახ.წ. II საუკუნისა. თბილისი.

მუხიგულაშვილი ნ. 1982: ნიფრანისძირის სამაროვანი, ანგარიში, ხელნაწერი. ინახება დუშეთის არქეოლოგიურ ბაზაზე.

მესხიშვილი ნ. 1904: ისტორიული პიესების წარდგინების გამო. - "ივერია", 80.

ნადირაძე ჯ. 1975: საირხე - საქართველოს უძველესი ქალაქი. თბილისი

ნემსაძე გ. 1969: ზღუდერის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964-1966 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები. — სსმაე, თბილისი.

ნიკოლაიშვილი ვ. 1978: ანტიკური ხანის ძეგლები დიღმის ხეობიდან. - საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I. თბილისი.

რამიშვილი რ. 1970: ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, I, სიონი. თბილისი.

რამიშვილი რ. 1975: არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ახალ ჟინვალში. - კრ. ჟინვალის ექსპედიცია (პირველი სამეცნიერო სესიის მოკლე ანგარიშები), თბილისი.

რობაქიძე ც. 1982: თალთების სამაროვანი. ანგარიში. ხელნაწერი ინახება დუშეთის არქეოლოგიურ ბაზაზე.

რობაქიძე ც. 1985-1988: ნეძიხის სამაროვანი. ანგარიშები. ხელნაწერი ინახება დუშეთის არქეოლოგიურ ბაზაზე.

რამიშვილი რ. 1979: ერნოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში, თბილისი.

ჩიხლაძე ვ. 1999: არაგვის ხეობა I ათასწლეულის პირველ ნახევარში. დისერტაცია. თბილისი. ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრის ბიბლიოთეკაში.

ჩიხლაძე ვ. 1998: ჟინვალის სამაროვნის ყორეკედლიანი სამარხები. — ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, VI, თბილისი.

ჩიხლაძე ვ. 2003: გვიანანტიკური ხანის მეომრის სამარხი ჟინვალის სამაროვნიდან. - იბერია-კოლხეთი, 5, თბილისი.

ჩიხლაძე ვ. 2007: ჟინვალის სამაროვანზე მოპოვებული მძივები. - საქართველოს შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი.

ჯინჯიხაშვილი გ. 1980: ქვევრსამარხები “საყარაულო სერის” სამაროვნიდან. - კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი.

Гаглюев . 1980:227

Деопик В. 1959: Классификация бус Северного Кавказа IV-V вв. – СА, № 3, Москва.

Иващенко М. 1980: Самтаврские погребения первых трёх веков Н.Э. – Мцхета III. Тбилиси.

Ионе А. 1977: Мингечаурские кувшинные погребения с оружием. - КСИИМК, вып. 60, Москва.

Неверов О. 1979: Итальяские геммы в некрополях северо-причерноморских городов. - Сб. Из истории Северного Причерноморья в античную эпоху, Ленинград. с. 104-115.

Крупнов Е. 1960: Древняя история северного Кавказа. Москва.

Тирацян Г. 1971: Древнеармянская керамика из раскопок Армавира, Ереван.

Chikhladse W. 2009: Musical instruments-Symbols from Archeological Material of the first-fourth centuries. Iberia-Colchis Tbilisi.

Zwierlein-Diehl E. 1973: Die Antiken Gemmen Des Kunsthistorischen Museum in Wien. Band I., S. 104-105.

ტაბ. I – 1. საკისრე რკალი, ხატისულელი ვერცხლისა; 2. სამაჯური ვერცხლისა; 3. სამაჯური ვერცხლისა; 4. სამაჯური ბრინჯაოსი.

ტაბ. II – 1. აბზინდა ბრინჯაოსი; 2. ძეწკვი ბრინჯაოსი, ცხოველის სტილიზებული გამოსახულებით.

ტაბ. III – 1. გემა-ინტალიო იტალიკური; 2. ბრინჯაოს ბეჭედი, გემა-კამეოთი; 3. აბზინდა ბრინჯაოსი, ფიგურული; 4. მძივები ცისფერი ეგვიპტური პასტისა.

ტაბ. IV – 1. წინწილის ნაწილები და სახელურები ბრინჯაოსი; 2. ქამრის ნაწილები ბრინჯაოსი; 3. ბრინჯაოს ხვიები.

ტაბ. V – 1. სხვადასხვა სახეობის მძივები; 2. მძივები მინისებრი პასტისა, ინკრუსტირებული. 3. მძივები მინისა, მოოქრული. 4. კილიტა ვერცხლისა; 5. მძივები მინისა, ტანდახორკლილი, მოოქრული; 6. მძივები პასტისა.

ტაბ. VI – 1. მძივები მინისა, ლურჯი ფერის; 2. მძივები პასტისა; 3. მძივები მინისა, მოოქრული.

მ რ გ ვ ა ლ ი   მ ა გ ი დ ა   -

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრი პირველად მართავს ონლაინ მრგვალ მაგიდას საქართველოს არქეოლოგიის საკითხებზე. მრგვალი მაგიდა ითვალისწინებს ქართული არქეოლოგიური მემკვიდრეობის პოპულარიზაციას როგორც საზღვარგარეთ, ისე საქართველოში. იმავდროულად, ეს აქტივობა საშუალებას მოგვცემს, გავიგოთ, რა სჭირდება, რა პერსპექტივები და პოტენციალი აქვს საქართველოს არქეოლოგიას.

ჩვენ ვთხოვეთ არქეოლოგებს მთელ მსოფლიოში, გამოეთქვათ საკუთარი აზრი საქართველოს არქეოლოგიასთან დაკავშირებით, მოენოდებინათ წინადადებები, შენიშვნები, რჩევები. ქვემოთ მოყვანილი კითხვები დაეგზავნა როგორც უცხოელ, ისე ქართველ არქეოლოგებს, ელექტრონული ფოსტითა და სოციალური ქსელების საშუალებით. თუ რაოდენ დიდია ინტერესი ქართული არქეოლოგიის მიმართ, კარგად ჩანს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული სააგენტოსა და ამავე სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრის ფეისბუქებზე: <http://www.facebook.com/georgianheritage> <http://www.facebook.com/Archaeological Heritage>

მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ არქეოლოგიას მთელ მსოფლიოში ნაკლებად იცნობენ, რაც გვაფიქრებინებს, რომ საქართველოს პრეზიდენტის ინიციატივა, შექმნილიყო არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრი, ნამდვილად დროული და აქტუალურია, ასევე მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია ჩვენი სააგენტოს ინიციატივა - ქართული არქეოლოგიის პოპულარიზაციის მიზ-

უძველესი საქართველო

ნით, წელიწადში ორჯერ, მომზადდეს ელექტრონული ჟურნალი (ქართულ და ინგლისურ ენებზე), რომლებიც თავიანთი სპეციფიკით ოდნავ განსხვავებულია და ითვალისწინებს სამიზნე აუდიტორიის ინტერესებს.

მეტროპოლიტენ მუზეუმის კონსულტანტმა ქალბატონმა მაგდალინომ ჩვენთან საუბარში აღნიშნა, რომ: “საქართველო მდიდარია უმშვენიერესი ძეგლებითა და ულამაზესი ლანდშაფტით. საჭიროა ამ კუთხით სერიოზული მუშაობა და ამ პოტენციალის გონივრული გამოყენება. ჩვენ ერთმანეთისგან უნდა ვისწავლოთ და გავუზიაროთ ერთმანეთს გამოცდილება.”

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრი ყოველდღიურად ეცნობა და ამუშავებს სხვადასხვა მონინავე ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის მართვის გამოცდილებას, მათ გამოცემებსა და ინიციატივებს.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენ მიერ ორგანიზებულ მრგვალ მაგიდაში მონაწილეობდნენ ქართველი არქეოლოგები. მათ გამოთქვეს თავიანთი სურვილები, მოსაზრებები, ინიციატივები და შენიშვნები. მრგვალი მაგიდის მონაწილეებს დაეგზავნათ შემდეგი კითხვარი:

1. როგორ ფიქრობთ რა პრობლემები დგას დღეს არქეოლოგიის წინაშე საქართველოში? როგორ გესახებათ ამ (პრობლემის) პრობლემების დაძლევის გზები? და რომელი მათგანია ყველაზე სწრაფად მოსაგვარებელი?

2. საქართველოს უნივერსიტეტებში იზრდება არქეოლოგთა ახალი თაობა. რამდენად პერსპექტიულია მათი დასაქმება სპეციალობის მიხედვით?
3. თქვენი აზრით, რამდენად საინტერესოა საქართველოს არქეოლოგია უცხოელი მეცნიერებისთვის, რა პერსპექტივები არსებობს ამ მიმართულებით?
4. თქვენი წინადადებები.

მრგვალი მაგიდის პირველი სტუმარი საქართველოს ეროვნული მუზეუმის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ქვის ხანის საერთაშორისო (საქართველო, ა.შ.შ., ისრაელი) არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი, **თენგიზ მეშველიანი** გახლავთ.

პირველ ყოვლისა, არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოებისთვის პრობლემაა დაფინანსება, ამასთან ერთად, არასწორია კერძო მესაკუთრის დამოკიდებულება არქეოლოგიის მიმართ. საქართველო ჯერ არ არის იმ დონეზე, რომ სახელმწიფომ უზრუნველყოს კერძო პირისათვის კომპენსაციის გადახდა.

ჩემი აზრით, ამვითარებისა და, იმავედროულად, შავი არქეოლოგიის მოსპობის ერთადერთი წყაროა, სახელმწიფო ინსტიტუტებში (კერძოდ, მუზეუმებსა და სპეციალურ საცავებში) სათანადო თანხების არსებობა, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელი იქნება უნიკალური ნივთების შესყიდვა. ამასთან ერთად, თუ ერთნაირი

ნივთების რაოდენობა საშუალებას იძლევა, კერძო მესაკუთრეს უნდა მიეცეს გაყიდვის უფლება.

ყველა არქეოლოგმა, რომელიც ინიშნება ექსპედიციის ხელმძღვანელად, უნდა გაიაროს სპეციალური ლიცენზირება (აითვისოს მსოფლიოში აპრობირებული გათხრების მეთოდოლოგია, შეძლოს სათანადო ხელსაწყოებისა და გათხრებისათვის საჭირო ინსტრუმენტების გამოყენება). ექსპედიციის ხელმძღვანელი ვალდებულია, გათხრების დამთავრების შემდეგ, საცავეებში კამერალურად დამუშავებულ მასალებთან ერთად, წარმოადგინოს დოკუმენტაცია (დღიურები, ნახაზები, ფოტოები და სხვ.).

ყველა ექსპედიციის ხელმძღვანელი ვალდებულია, მოიპოვოს ანალიზები აბსოლუტური თარიღებისათვის, პალინოლოგისათვის და სხვ. რისთვისაც საჭიროა ამ სპეციალისტების ექსპედიციებში ყოფნა.

ალბათ დღეს ძალიან ძნელია საუბარი იმის შესახებ, თუ რამდენად პერსპექტიულია მომავალი არქეოლოგიების დასაქმება. პირველ ყოვლისა, ეს დამოკიდებულია ექსპედიციების რაოდენობაზე, მათ აქტუალურობასა და, რაც მთავარია, დაფინანსებაზე.

დღესდღეობით, ვერ ვისაუბრებ სხვადასხვა უნივერსიტეტში არქეოლოგიის სპეციალობის სწავლების დონის შესახებ. მაგრამ, ვფიქრობ პრეისტორიის სწავლება ძალიან დაბალ დონეზეა. არ არსებობს სათანადო სახელმძღვანელოები მშობლიურ ენაზე და არც სწორი მეთოდოლოგიური მიდგომა.

პრეისტორიული არქეოლოგია კი ერთ-ერთი ურთულესი დარგია არქეოლოგიისა. თანამედროვე არქეოლოგმა საკმაოდ კარგად უნდა იცოდეს გეოლოგია, პალეონტოლოგია, ანთროპოლოგია, ბიოლოგია და სხვა ფუნდამენტური მეცნიერებები, რომლებიც აუცილებელია პრეისტორიული კვლევებისათვის.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, არ მიგვაჩნია მართებულად პრეისტორიის სწავლება პირველ-მეორე კურსებზე. იგი უნდა იწყებოდეს მესამე კურსიდან - სპეცკურსების სახით.

თუ გვეყოლება სათანადოთ მომზადებული პრეისტორიის სპეციალისტები, საქართველოში ამ სპეციალობით მუშაობის საკმაოდ კარგი პერსპექტივაა. ბოლო 20 წლის გამოცდილებამ დაგვანახა, რომ საკმაოდ გაიზარდა უცხოელ სპეციალისტთა დაინტერესება საქართველოს არქეოლოგიით.

დმანისის აღმოჩენამ დიდი ბიძგი მისცა ამ დაინტერესებას.

მეოცე საუკუნის მინურულისთვის სამხრეთ კავკასია უცხოელთათვის თეთრ ლაქად რჩებოდა. 90-იანი წლებიდან ძირეულად შეიცვალა ვითარება, მაგრამ დაინტერესებასთან ერთად, გაჩნდა სირთულეები, კერძოდ, უცხოელ პარტნიორებთან ურთიერთობის კანონის არ არსებობა, რომლის მიღება ალბათ დააჩქარებდა ამ ურთიერთობებს და უფრო ინტენსიურ ხასიათს მისცემდა მას.

მრგვალი მაგიდის შემდეგი სტუმარია **რევაზ პაპუაშვილი** - არქეოლოგი, ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი (1998 წლიდან).

პრობლემა მართლაც ბევრია, მაგრამ რამდენიმე მათგანზე განსაკუთრებით შევჩერდები: ა) საველე არქეოლოგიის მინიმალიზაცია ანუ ზედაპირული სადაზვერვო და საველე გათხრები მცირე რაოდენობით ხორციელდება; ბ) საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ გასულ საუკუნეებში მიკვლეული არქეოლოგიური ძეგლების უმრავლესობას დაკარგვისა და განადგურებას საფრთხე ემუქრება (ზოგიერთი მათგანი ინგრევა ახალმშენებლობებთან დაკავშირებულ მიწის სამუშაოების პროცესში, ხოლო მდინარის სანაპიროებზე განლაგებულ ძეგლებს წყალდიდობები ანადგურებს, ადრე დაფიქსირებული ძეგლების ნაწილი კი დღეს, ან უღრანი ტყითაა დაფარული, ან სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დროსაა გადასწორებული); გ) რადგან გასულ საუკუნეში არ იყო არქეოლოგიური ძეგლების სატელიტური ხელსაწყოებით დაფიქსირების (განსაკუთრებით იმ ძეგლებისა, რომლებიც ვიზუალურად არ შეინიშნება) საშუალება, ამიტომ აუცილებელ და გადაუდებელ ამოცანად უნდა იქცეს მათი კოორდინატების დაზუსტება და აღრიცხვა, სანამ ჯერ კიდევ შესაძლებელია მათი მიგნება; დ) განსაკუთრებული პრობლემაა ის, რომ სპეციალისტებს არ აქვთ საშუალება, ძეგლების დღევანდელი მდგომარეობის მიზანმიმართული ინსპექტირება

ანარმოონ, არადა ამ სამუშაოებს ნამდვილად არ სჭირდება დიდი სახსრები და ვფიქრობ, ეს საკითხები არცთუ ძნელი მოსაგვარებელია; ე) განსაკუთრებით აქტუალურია იმ დიდძალი არქეოლოგიური მასალის პუბლიკაცია, რომელიც სხვადასხვა მუზეუმსა და ფონდსაცავშია დაცული; ვ) რეგიონალურ მუზეუმებში (ფოთისა და ზუგდიდის მუზეუმების მაგალითზე) ექსპონირებული და „დასაწყობებული“ ლითონის ექსპონატების აბსოლუტური უმრავლესობა სასწრაფო კონსერვაციასა და რესტავრაციას საჭიროებს. ზ) არანაკლებ მნიშვნელოვანია კომპიუტერიზაცია იმ საველე და კამერალური დოკუმენტაციისა, რომელიც წლების განმავლობაში იქმნებოდა სხვადასხვა ექსპედიციის მიერ; თ) დასახვეწია საკანონმდებლო ბაზა, კერძოდ, მშენებლობები, რომლებიც გარკვეულ მინის სამუშაოებს მოითხოვს, აუცილებლად უნდა მიმდინარეობდეს არქეოლოგთა მეთვალყურეობით.

ვფიქრობ, კარგი იქნება, ჩამოყალიბდეს ერთიანი მაკოორდინებული ცენტრი შესაბამისი უზრუნველყოფით. მისი უპირველესი ამოცანა უნდა იყოს არქეოლოგიური მდგომარეობის კონტროლი საქართველოში - რეგიონალური პრინციპით თითოეულ კუთხეზე (კახეთი, იმერეთი, გურია, რაჭა და ა. შ.). ადრე ამ ფუნქციას არქეოლოგიური ექსპედიციები ასრულებდა.

აუცილებელია, ყველა ცნობილი არქეოლოგიური ობიექტის დაფიქსირება სატელიტური ხელსაწყოებით, მათი მარკირება, მოკლე აღწერა და პერსპექტივის განსაზღვრა.

რადგან კავკასია და, მათ შორის, საქართველოს ტერიტორია ყოველთვის იყო ჩართული უძველეს ცივილიზაციათა სისტემაში, ამიტომ აქ მიკვლეული არქეოლოგიური ძეგლები მათთან უშუალო კონტაქტში განიხილება. ვფიქრობ, საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები და იქ დადასტურებული არტეფაქტები მნიშ-

ვნელოვანია კაცობრიობის მიერ განვლილი გზის გააზრებისთვის. ინტერესი, ამ თვალსაზრისით, ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გაჩნდა (ფ. ბაიერნი, რ. ვირხოვი, ე. შანტრი, ჟ. მორგანი...) და დღესაც არსებობს. მოსალოდნელი აღმოჩენები, რომელთა არსებობის წინაპირობა ცნობილ არქეოლოგიურ ობიექტების ანალიზიდანაც შეინიშნება, უთუოდ პერსპექტიულს ხდის საქართველოს არქეოლოგიაში უცხოელი მეცნიერებისა და ინსტიტუტების ჩართულობას.

მრგვალი მაგიდის შემდეგი სტუმარია **დიმიტრი ახვლედიანი** - ეროვნული მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი, ანდრია პირველწოდებულის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ქვემომართულების ხელმძღვანელი.

უმთავრეს პრობლემად მიმაჩნია ჩვენი ინტეგრირება მსოფლიოს წამყვან არქეოლოგიურ დაწესებულებებთან. ეს ნამდვილად არ არის გადაულახავი დილემა და ამ მიმართულებით მუშაობა მიმდინარეობს. საჭიროა, უცხოელი არქეოლოგებისთვის ინფორმაციის მიწოდება და მათი ინფორმაციის ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფა, გარდა ამისა, ერთობლივი პროგრამების შემუშავება, ახალი ტექნოლოგიების ათვისება. პირადად მე ვმუშაობ პროექტზე - “განძი - ვანის ნაქალაქარი.“ ამ განძის ნივთების კონსერვაციარესტავრაცია განხორციელდა ლოს-ანჯელესში, გეტის მუზეუმში. ტექნოლოგიებისა და მეთოდის შესასწავლად საქართველოდან გაგზავნილი იყვნენ სპეციალისტები. ქართველ პროფესიონალებს უდიდესი გამოცდილება შესძინა ლოს-ანჯელესის სპეციალისტებთან ერთობლივმა მუშაობამ.

უცხოეთის ლაბორატორიებში ხშირად მუშავდება ჩვენი მასალა, ცხადია, ამ ლაბორატორიების საქართველოში ჩამოტანა შეუძლებელია, სამაგიეროდ, ჩვენ გვაქვს ძალიან კარგი მასალა და ამ მასალების მულტიდისციპლინალური კვლევა, მსოფლიოს ნამყვან ლაბორატორიებში, მისასაღმებელია. ანუ მუშაობის მსგავსი პრინციპი დანერგილია. ვისურვებდი, რომ ერთობლივი მუშაობა გაფართოვდეს.

მიმაჩნია, რომ ახალგაზრდა არქეოლოგებს აქვთ დასაქმების პერსპექტივა. პირველ ყოვლისა, ბუნებრივი პროცესია თაობათა ცვლა. გარდა ამისა, დღეს საქართველოში უკვე ბევრი კერძო ორგანიზაციაა და ამ ორგანიზაციებშიც შესაძლებელია მუშაობის დანყება. ახალგაზრდებს აქვთ პერსპექტივა, მონაწილეობა მიიღონ პროექტების განხორციელების პროცესში, თუკი მათი მომზადების დონე დამაკმაყოფილებელი იქნება.

უცხოელი მეცნიერებისთვის საქართველოს არქეოლოგია ძალიან საინტერესოა, მაგრამ მათ თავიანთი პრობლემები და ინტერესები აქვთ, უფრო კონკრეტული საკითხებით არიან დაკავებულნი. ეს ბუნებრივია, ასე იყო ჯერ კიდევ ექვთიმე თაყაიშვილის პერიოდშიც. საქართველოს არქეოლოგიის მთლიანად შესწავლა ქართველი არქეოლოგის ვალია.

ვისურვებდი, შეიქმნას და დაფინანსდეს რაც შეიძლება მეტი საინტერესო პროექტი.

მრგვალი მაგიდის შემდეგი სტუმარია - **ვახტანგ ლიჩელი**, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის მიმართულების სრული პროფესორი. თანამშრომლობს ინსბრუკის (ავსტრია), ბორდოს (საფრანგეთი), ფერარას (იტალია) უნივერსიტეტებთან.

დღევანდელი არქეოლოგიის წინაშე, პირველ ყოვლისა, მართვის პრობლემები დგას. ჯერჯერობით, ძირითადი მართვის სისტემური პრინციპი იგივეა, რაც საბჭოთა კავშირის პერიოდში იყო, ვიმეორებ — ძირითადი პრინციპები. მოძველებული სისტემა, რა თქმა უნდა, გამართულად ვერ იმუშავებს. მართალია, ბევრი პოზიტიური ცვლილება განხორციელდა, მაგრამ პრინციპულად მაინც ყველაფერი შესაცვლელია. უნდა ჩამოყალიბდეს ახალი სისტემა იმისთვის, რომ არქეოლოგიური კვლევა თანამედროვე სტანდარტებით წარიმართოს. თანამედროვე სტანდარტებით მუშაობაში ვგულისხმობ არა თანამედროვე მეთოდების გამოყენებას (ამ მეთოდებით ისედაც ვსარგებლობთ), არამედ ისეთი სისტემის შემუშავებას, რომელიც უზრუნველყოფს, ზოგადად, ამ სფეროს მუშაობას და, რაც მთავარია, კვალიფიციური ახალგაზრდების ჩართვას არქეოლოგიაში. ეს გახლავთ უპირველესი ამოცანა და აქედან გამომდინარეობს მეორე საკითხი - ახალგაზრდებთან დაკავშირებით. შემიძლია მოვიყვანო კონკრეტული მაგალითი: ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში სავალდებულოა არქეოლოგები თავიდანვე მომზადდნენ, უკვე ბაკალავრიატის დონეზე, მაქსიმალურად საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისად. რა თქმა უნდა, ეს არ არის ადვილი საქმე, რადგან თანამედროვე სტანდარტები გულისხმობს ტექნიკური ხასიათის სტანდარტების ცოდ-

ნას, რაც, მარტივად რომ ვთქვათ, გარკვეულ აღჭურვილობასთან არის დაკავშირებული, მაგრამ შეიძლება ამ ხარვეზის გამოსწორებაც. მაგალითად, ჩვენ უკანასკნელ წლებში ყურადღება გავამახვილეთ, უკვე მაგისტრატურის დონეზე, ტექნიკური მიმართულებით, ანუ ისეთი საგნებს

ვასწავლით სტუდენტებს, რომლებიც არქეოლოგიის ფაკულტეტზე არასდროს ისწავლებოდა. როგორ შეიძლება მომავალმა არქეოლოგმა არ შეისწავლოს გეოლოგია, გეომორფოლოგია, მინერალოგია, მათემატიკური და სტატისტიკური მეთოდები; დავწერეთ, ასევე, ეკოლოგიური არქეოლოგია, ლითონების ტექნოლოგია და ა.შ. ეს ის საბაზისო ცოდნაა, რომელიც აუცილებელია არქეოლოგისთვის. ვფიქრობ, ახალგაზრდას ამ ცოდნით ბევრად უკეთესი პერსპექტივა აქვს (თუნდაც დასაქმების), ვიდრე სტანდარტულად, ძველი მეთოდებით მომზადებულ სტუდენტს.

ამ თემას, ჩემი აზრით, ლოგიკურად ებმის ლიცენზირების საკითხი — რომელ ახალგაზრდას შეიძლება მიეცეს არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარების უფლება. ეს პრინციპული მნიშვნელობის საკითხია იმიტომ, რომ მთელი არქეოლოგიური ისტორიის განმავლობაში, ყველა ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოშიც, იყო ისეთი შემთხვევები, როდესაც არქეოლოგიური გათხრების უფლებას იღებდნენ სრულიად სხვადასხვა კვალიფიკაციის ადამიანები. მართვის სისტემაში ცვლილებებზე საუბრისას, აუცილებლად გასათვალისწინებელია ლიცენზირების სისტემის შემოღების საკითხი. საჭიროა მკვეთრად და მკაცრად ჩამოყალიბდეს ის მოთხოვნები,

თუ რა ეტაპები უნდა გადალახოს ახალგაზრდამ, რათა მიიღოს არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარების უფლება. ჩემი აზრით, უნდა არსებობდეს სამი ეტაპი - დოკუმენტურად დადასტურებული, რეალურად შესრულებული, ერთმანეთისგან განსხვავებული პასუხისმგებლობის დონით. სამი სხვადასხვა საფეხურის გადალახვის შემდეგ, ახალგაზრდას მიეცემა იმის უფლება, რომ მიიღოს გათხრების ნებართვა. დღეს მოქმედი პრინციპი — ორი თუ სამი რეკომენდაცია, თუნდაც ძალიან ცნობილი და აღიარებული არქეოლოგებისა — ვფიქრობ, ვერ უზრუნველყოფს ისეთი სისტემის ჩამოყალიბებას, რომელსაც შეიძლება დაეფუძნოს იმ არქეოლოგის პასუხისმგებლობა, რომელიც პირველად გადის ველზე დამოუკიდებლად სამუშაოდ.

როდესაც საუბარია არქეოლოგების კვალიფიკაციის ამაღლებაზე, (ვგულისხმობ სტუდენტებს), აუცილებელია უცხოელ სპეციალისტებთან ურთიერთობა. რა თქმა უნდა, არ მიმაჩნია, რომ ქართველი არქეოლოგები ვერ ასრულებენ თავიანთ საქმეს, მაგრამ საზღვარგარეთ სამუშაოს კვალიფიციურად ჩასატარებლად სხვა კონდიციები და პირობებია. სწორედ ამან განაპირობა ის, რომ ჩვენ, წელს მეოთხედ, ჩავატარეთ საერთაშორისო სიმპოზიუმი, რომელიც მივუძღვენით პიტ რივერს, მეცნიერს, რომელმაც სტრატეგრაფიული მეთოდი შემოიღო არქეოლოგიაში და ამით გადაარჩინა განადგურებისგან არქეოლოგიური ფენები განსაკუთრებით, ნამოსახლარები, რადგან მანამდე ძეგლები სტრატეგრაფიის გათვალისწინების გარეშე ითხრებოდა. რივერის მეთოდოლოგიის დანერგვის მნიშვნელობამ განაპირობა ის, რომ, ჩვენ ოქსფორდის უნივერსიტეტთან ერთად, დავინწყეთ ამ კონფერენციების მომზადება და წელს განსაკუთრებით მაღალი იყო ქართველი სტუდენტების მომზადების დონე, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ ოთხმა წელმა დადებითი შედეგი გამოიღო.

მოგეხსენებათ, ეს თავისთავად არ ხდება, ჩვენი სტუდენტები მუდმივად წერენ ანგარიშს იმის თაობაზე, თუ რა სამუშაოებს ატარებენ ველზე. მაგისტრატურისა და დოქტორანტურის სტუდენტებს დავავალეთ — ყოველთვიურად წარმოადგინონ ანგარიში და ამ ანგარიშს აუცილებლად უნდა ჰქონდეს სამეცნიერო პრეზენტაციის სახე. გარდა ამისა, ჩვენი აუცილებელი მოთხოვნაა უცხო ენის ცოდნა. იმისათვის, რომ არქეოლოგი დასაქმდეს, კარგად უნდა იცოდეს, პირველ ყოვლისა, მშობლიური ენა და შემდეგ უცხო ენები. სხვაგვარად, ახალგაზრდას არანაირი პერსპექტივა არა აქვს.

კომპლექსურად რომ განვიხილოთ საკითხი, აუცილებელია ინტერდისციპლინარული სწავლება, უცხო ენის ცოდნა და მუდმივი კონტაქტი უცხოელ პარტნიორებთან — არა მარტო პროფესურასთან, არამედ სტუდენტებთანაც, რათა ახალგაზრდებმა შეადარონ და შეაჯერონ თავიანთი მომზადების დონე. ჩემი აზრით, ყოველივე ეს განაპირობებს კვალიფიციური კადრების მომზადებას და ისინი შეიძლება დასაქმდნენ კულტურული მემკვიდრეობის სფეროს ნებისმიერ დანესებულებაში.

ჩემი სტუდენტები სწავლობენ კულტურული მემკვიდრეობის მენეჯმენტსაც, იციან, რა პროცესებია, რა მართვის სისტემა არსებობს არქეოლოგიაში, როგორ ხდება პროექტირება. მოგეხსენებათ, დღეს არქეოლოგია იმის მიხედვით ფინანსდება, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია პროექტი. ამიტომ საჭიროა სერიოზული პროექტების შემუშავება, რომ დასაბუთდეს ამა თუ იმ არქეოლოგიური ძეგლის კვლევის აუცილებლობა. ეს ჩვევები თავიდანვე უნდა შეიძინოს სტუდენტმა, რათა შემდგომ ამა თუ იმ ძეგლის გადარჩენაზე იზრუნოს.

მრგვალი მაგიდის შემდეგი სტუმარია - **ვერა ჩიხლაძე**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი.

ვფიქრობ, ყველაზე სასწრაფოდ გადასანყვეტი პრობლემა უკვე გათხრილი და მუზეუმებში დაუნჯებული არქეოლოგიური მასალების გამოქვეყნებაა, რათა ისინი ხელმისაწვდომი გახდეს მეცნიერებისათვისაც და ფართო საზოგადოებისთვისაც. მაგალითად, ჟინვალის ექსპედიციამ ნლების განმავლობაში იმუშავა, ახლა დუშეთის არქეოლოგიურ ბაზაზე დაგროვილია უამრავი მასალა, ამ უნიკალურ ნივთებს გამომზეურება სჭირდება.

რასაკვირველია, საქართველოში უნდა აღიზარდოს ახალგაზრდა არქეოლოგთა თაობა და მათი დასაქმებაც შესაძლებელია, მაგრამ ეს პროფესია უფრო პერსპექტიული რომ გახდეს, ალბათ საჭიროა არქეოლოგთა ანაზღაურების გაზრდა.

ქართული არქეოლოგია უცხოელებისთვის ძალიან საინტერესოა, ვინაიდან ბევრ საერთაშორისო პრობლემას წყვეტს, ანუ ქართული არქეოლოგიის შესწავლა უცხოელებს საკუთარი ისტორიის გააზრების საშუალებას აძლევს. უცხოელები ხშირად დიდი ხნით მუშაობენ საქართველოში, მაგალითად ავსტრალიელი არქეოლოგი საგონა ნლების განმავლობაში დაინტერესებულია მცხეთის არქეოლოგიით და ახლაც განაგრძობს არქეოლოგიურ გათხრებს მცხეთაში.

ჩემი სურვილია, შესწავლილი იქნას მოხერისის ქვეყანა - დასავლეთ საქართველოში. მოხერისის ქვეყანაში არაჩვეულებრივი არქეოლოგიური ძეგლებია, რომლებიც მინის სამუშაოების შესრულების დროს შემთხვევით ითხრება. შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენები ხალხში იფანტება და იკარგება. არქეოლოგებმა უნდა შეის-

ნავლონ სავაჭრო გზა ქუთაისიდან-
ნოქალაქევისკენ, პომპეუსის ხიდი,
რომლის ნაშთებიც ჯერ კიდევ არ-
სებობს და მალე შეიძლება სრულად
განადგურდეს. საჭიროა გამოქვეყნდეს
არქეოლოგთა კვლევები, რათა გავიგ-
ოთ თუ როგორი მდგომარეობა იყო V-VI
საუკუნეებში დასავლეთ საქართველო-
ში, მაშინ, როდესაც მიმდინარეობდა ომი ხელისუფლებისთვის.
სწორედ ამ რეგიონში ებრძოდნენ ერთმანეთს ირანისა და ბიზან-
ტიის იმპერიები. იმდროინდელი ძეგლები ახლაც შემორჩენილია.
ვფიქრობ, აუცილებელია მოხერხდეს ქვეყანაში არქეოლოგიური
გათხრების განხორციელება.

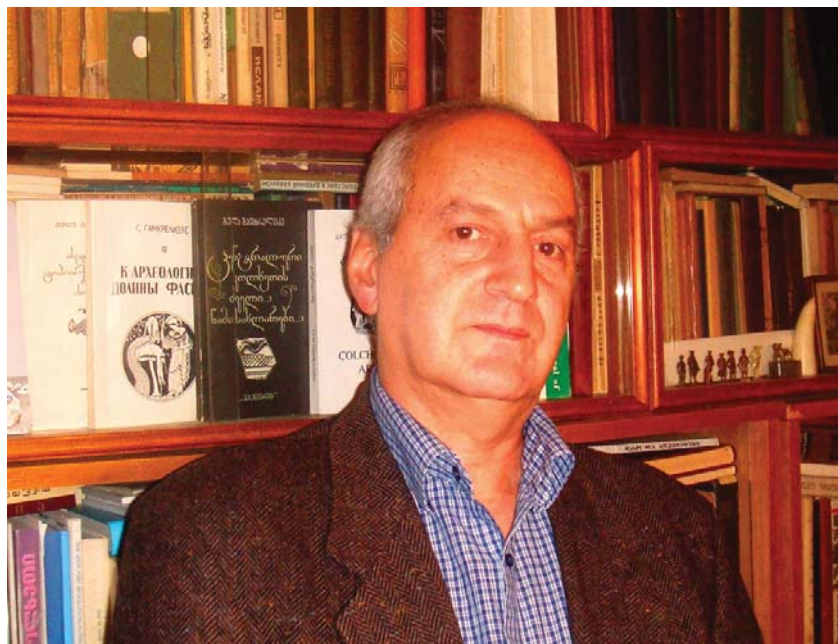
მრგვალი მაგიდის შემდეგი სტუმარია - **გელა გამყრელიძე**, ისტორიულ მეცნიერე-
ბათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიის ცენტრის
სამეცნიერო ხელმძღვანელი.

ვფიქრობ, არქეოლოგიის ძირითადი და სასწრაფოდ მოსაგვარე-
ბელი პრობლემა ახალი საკანონმდებლო ბაზის შექმნაა. მართალია,
ძველი კანონმდებლობის გარკვეული პუნქტები შეიცვალა, მაგრამ
აუცილებელია ძირეული ცვლილებების შეტანა.

ახალგაზრდა არქეოლოგების პროფესიული დასაქმების დიდ
პერსპექტივას ვერ ვხედავ. ჩემი აზრით, არქეოლოგია, შემეც-

ნებითი თვალსაზრისით, ბაკალავრიატის დონეზე, შეიძლება ის-
ნავლებოდეს ყველა უნივერსიტეტში. ეს ცოდნა ხელს შეუწყობს
ახალგაზრდას უკეთ დაეუფლოს თავის ძირითად პროფესიას და
საერთო განათლება მიიღოს. მაგრამ დღესდღეობით თითქმის ყვე-
ლა უმაღლესი სასწავლებელი ე.წ. პროფესიონალ “არქეოლოგებს”
ამზადებს. ვფიქრობ, ამდენი პროფესიონალი არქეოლოგი საქარ-
თველოს არ სჭირდება.

უცხოელებისთვის საქართველოს არქეოლოგია მეტად საინ-
ტერესოა. ჩვენთან დღესაც მუშაობენ უცხოელი არქეოლოგები
- ძირითადად გერმანელები და იტალიელები. მაგრამ პირადად მე
წინააღმდეგი ვარ იმისა, რომ ისინი ინდივიდუალურად აწარმოებ-
ნენ გათხრით სამუშაოებს, ანუ მათთან ერთად უნდა მუშაობდნენ
ქართველი არქეოლოგებიც. მით უმეტეს, რომ ჩვენი მუშაობის მე-
თოდისა სრულიადაც არ ჩამორჩება უცხოურს. სამაგიეროდ, მათ
აპარატურა და ლაბორატორიულ სამუშაოთა ჩასატარებლად მეტი
საშუალებები აქვთ. ახლა ბევრი ერთობლივი ექსპედიცია ტარდება,
რაც, ბუნებრივია, ორივე მხარისთვის სასარგებლოა. თუმცა, არ-
ქეოლოგიური გათხრების
მეთოდისა ყველგან ინდი-
ვიდუალურია, მაგალითად,
აღმოსავლეთსაქართველო-
ში და დასავლეთ საქარ-
თველოში გათხრის მეთოდისა
განსხვავებულია. თუ ზოგა-
დად მკაცრად განვმარ-
ტავთ და ვიტყვით - არქეო-
ლოგია ეს ტიპოლოგია და
სტატისტიკაა. მეცნიერე-

ბის ეს დარგი ისტორიის რეკონსტრუქციისთვის გვჭირდება. ზოგადად უცხოელების ზედმეტად მოზღვავებასაც ვერ მივესალმები, რადგან ჩვენი ისტორია და ისტორიოგრაფია მათთვის უცხოა და უცნობია. ვერ წარმომიდგენია, როგორ უნდა აწარმოოს ჩინელმა გათხრები საქართველოში დამოუკიდებლად.

ვისურვებდი, ჩამოყალიბდეს კარგი საკანონმდებლო ბაზა. გაიზარდოს კოორდინაცია თავად არქეოლოგებს შორის. სამწუხაროდ ფინანსების გარეშე არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოება შეუძლებელია. ვფიქრობ, საჭიროა არქეოლოგიური კვლევების დაფინანსების გაზრდა.

ჩვენი სტუმრები

თენგიზ მეშველიანი - საქართველოს ეროვნული მუზეუმის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ქვის ხანის საერთაშორისო (საქართველო, ა.შ.შ., ისრაელი) არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი.

რევაზ პაპუაშვილი - არქეოლოგი, ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი (1998 წლიდან).

დიმიტრი ახვლედიანი - ეროვნული მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი, ანდრია პირველწოდებულის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ქვემიმართულების ხელმძღვანელი.

გელა გამყრელიძე - ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიის ცენტრის სამეცნიერო ხელმძღვანელი.

ვახტანგ ლიჩელი - ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის მიმართულების სრული პროფესორი. თანამშრომლობს ინსბრუკის (ავსტრია), ბორდოს (საფრანგეთი), ფერარას (იტალია) უნივერსიტეტებთან.

გელა გამყრელიძე - ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიის ცენტრის სამეცნიერო ხელმძღვანელი.

ქეგლები ოკუპირებულ ტერიტორიებზე

საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე (აფხაზეთი, ცხინვალის რეგიონი) კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების მდგომარეობისა და რუსეთის იკომის მისიის ანგარიშის (31 ოქტ. დ 5 ნოემბ. 2011) შესახებ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ძეგლთა ატრიბუციის სამსახურის მენეჯერი გიორგი გაგოშიძე საუბრობს.

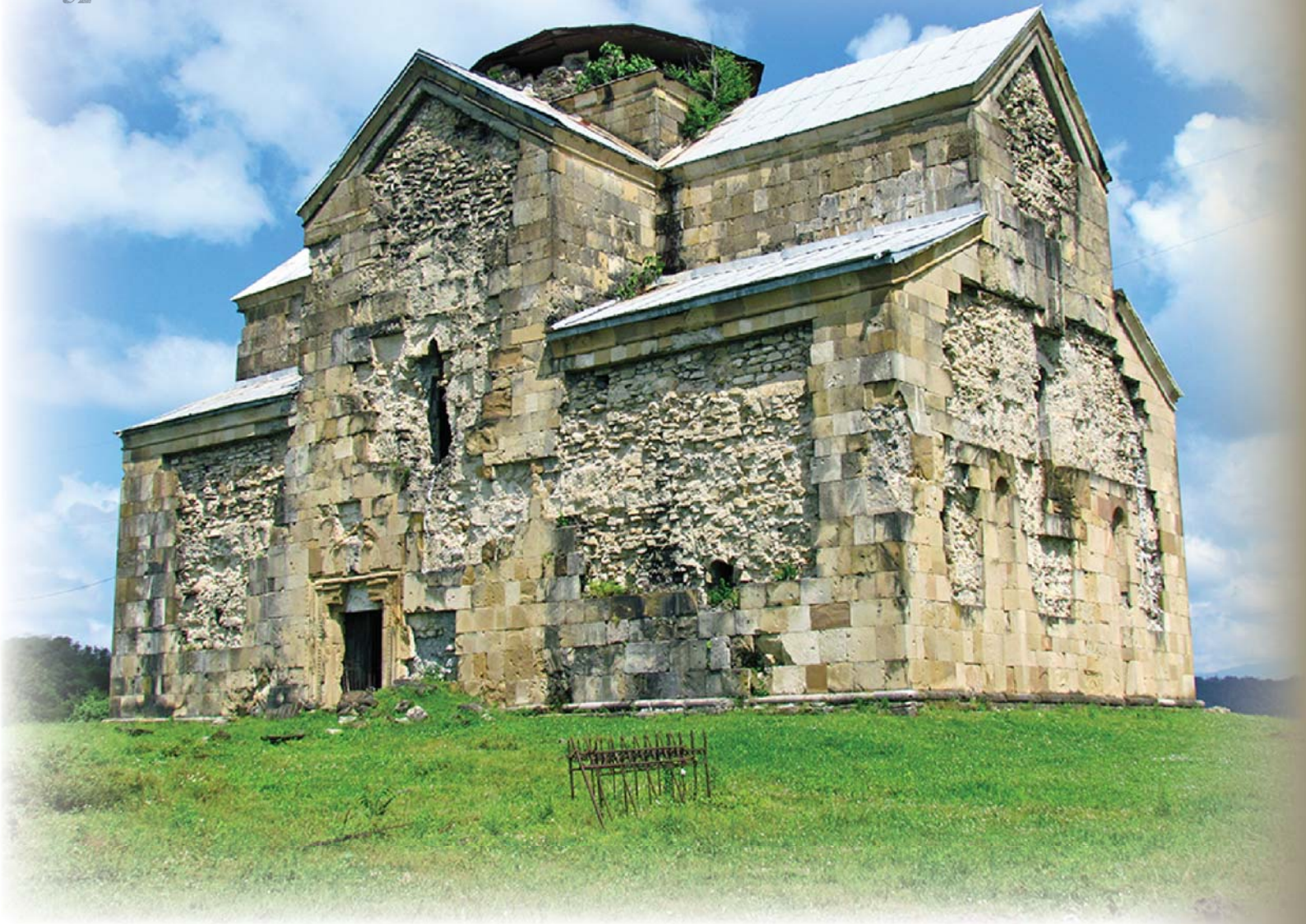
რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე, აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა მდგომარეობა მძიმეა. დიდი საშიშროება ემუქრება იმ ძეგლებს, რომლებზეც ჯერ კიდევ შემორჩენილია ძველი ქართული ნარნერები. ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები განსაკუთრებულად აქტიურად ნადგურდება აფხაზეთის თვითგამოცხადებულ რესპუბლიკაში, რაც ვერ დაიმალა რუსეთის იკომის მისიის ანგარიშში (31 ოქტ. დ 5 ნოემბ. 2011).

ილორის ნათალი ქვით აგებული დარბაზული ეკლესია (XI ს.) მთლიანად შეთეთრებულია, აღმოსავლეთ ფასადზე აღარ ჩანს ხუთი ქართული ასომთავრული ნარნერა, სახელდახელოდ გაუსუფთავებიათ აღმოსავლეთი ფასადის სამხრეთ კუთხეში ცოკოლთან არსებული ფილა ქართული დ მხედრული ნარნერით. ეკლესიას სახურავზე დაადგეს მოზრდილი გუმბათი, რაც ძეგლს აკარგვინებს ქართულ შესახედაობას და მას რუსულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლებთან აახლოებს.

ბეღიაში (X-XI საუკუნეების მიჯნა) იკომის დოკუმენტის მიხედვით სამხრეთი კედლის “რესტავრაციას” შეენირა ქტიტორის გამოსახულება ეკლესიის მაკეტით ხელში დ ეს ერთიანი საქართველოს პირველი მეფის ბედიის ტაძრის მაშენებლის ბაგრატ III-ის (975-1014 წწ.) გამოსახულება იყო. ბაგრატის გამოსახულებასთან ერთად, ასევე განადგურდა დადიანების გამოსახულებები განმარტებითი ქართული ასომთავრული წარწერებით, რომლებიც ბაგრატ III-ის ფიგურის გვერდით იყო გამოსახული.

დრანდის (ადრეული შუა საუკუნეები) ტაძრის ნარტექსში არსებულ ძველ სანათლავს ზემოდან რკინა-ბეტონის სანათლავი დაადგეს.

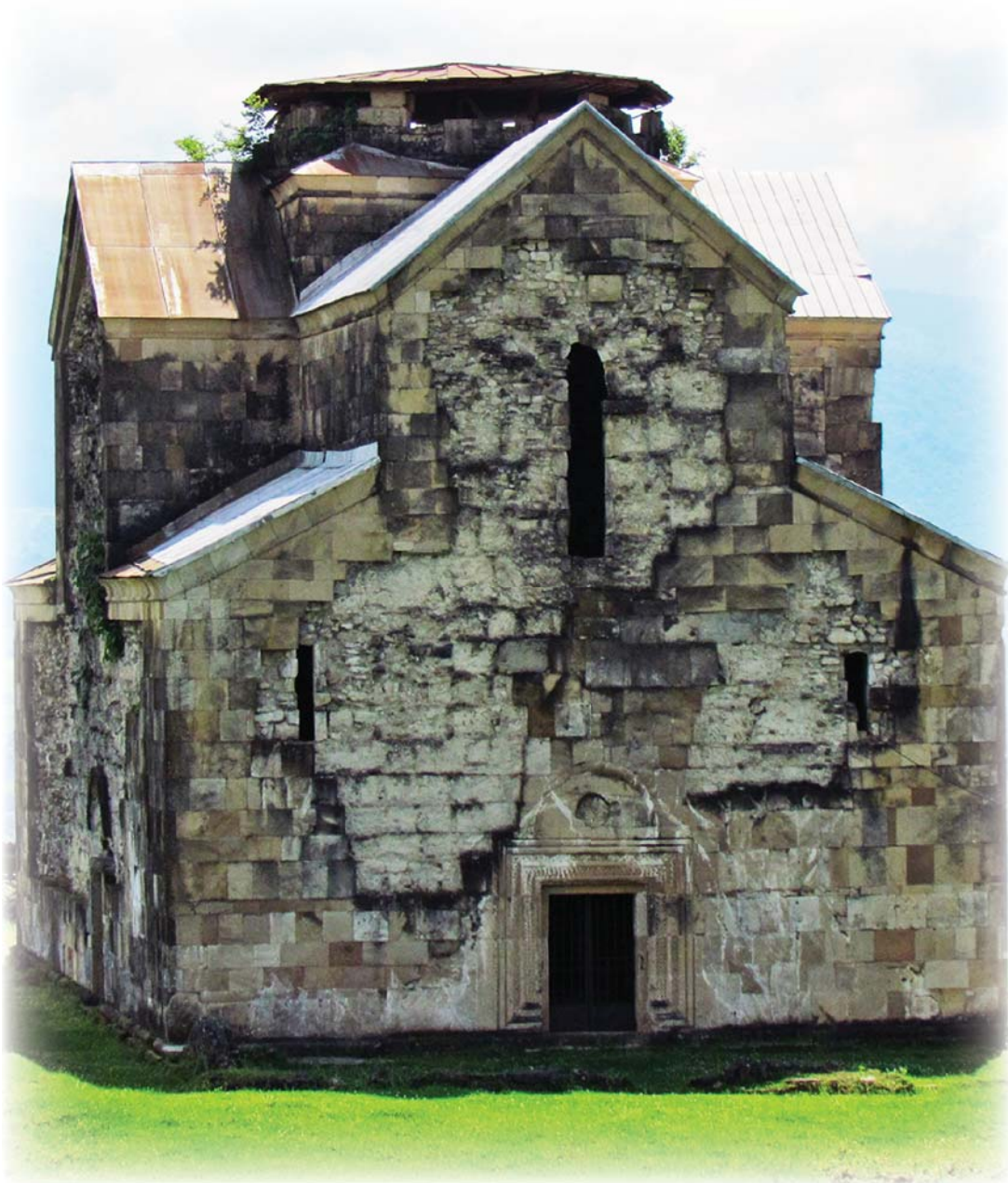

ახალი ათონის სიმონ კანანელის ეკლესიის ინტერიერში მიმდინარეობს უკანონო არქეოლოგიური გათხრები, აღმოჩენილია ქვევრები, კედლის ფრაგმენტები, გათხრები არქეოლოგების გარეშე ხორციელდება.

გაგრის სამეკლესიან ბაზილიკაში (VI-VII სს.) დადგეს ქვის დიდი კანკელი, რომელიც ამახინჯებს ძეგლის ინტერიერს.

აფხაზეთის ყველა ხუროთმოძღვრული ძეგლი მძიმე მდგომარეობაშია ზოგი უპატრონობით იღუპება, ზოგი კი “რესტავრაციის” შედეგად კარგავს სახეს. ასევე აფხაზეთის მთელ ტერიტორიაზე მიმდინარეობს უკანონო არქეოლოგიური გათხრები, რომლებშიც რუსეთიდან ჩამოსული “სპეციალისტებიც” მონაწილეობდნენ.

ცხინვალის რეგიონში 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ, ოკუპანტებმა სოფელ აჩაბეთში დაანგრიეს მაჩაბლის სახლ-მუზეუმი. დაზიანდა სოფელ ხეითის მთავარანგელოზის ეკლესია (XVIII ს.), სოფელ ერედვის წმ. გიორგის ეკლესია (X ს.). დაინვა სოფელ სვერის ხის ეკლესია (გვიანი შუა საუკუნეები). ცხინვალის მუზეუმიდან ვლადიკავკაზის მუზეუმში გადაიტანეს მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური მასალა (თლის სამაროვნის არქეოლოგიური მონაპოვარი).

**რუსეთის იკომის წარმომადგენლობის ანგარიში აფხაზეთის
რესპუბლიკაში განხორციელებული მისიის შესახებ**
31 ოქტომბერი - 5 ნოემბერი, 2011
**2011 წლის 31 ოქტომბრიდან - 5 ნოემბრამდე კულტურული
სეზონის ფარგლებში**

მისიის მიზანი - აფხაზეთის რესპუბლიკაში ძეგლებისა და სამ-
უზეუმო კოლექციების ობიექტური მდგომარეობის გამოვლენა,
აუცილებელი რეკომენდაციების გაცემა, ამ საკითხებზე საერთა-
შორისო მაპროფილებელი ორგანიზაციების ყურადღების გამახ-
ვილება, კონკრეტულ ობიექტებთან დაკავშირებით საექსპერტო და
საკონსულტაციო დახმარების განწევა, აფხაზი სპეციალისტებისთ-
ვის პასუხის გაცემა ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლების
რესტავრაციის, რეკონსტრუქციისა და გამოყენების შესახებ დას-
მულ კითხვებზე, კონსულტაციები იმ საკანონმდებლო ნორმების
თაობაზე, რომლებიც არეგულირებს მითითებულ საქმიანობას.

ექსპერტებს უნდა გაემზადებინათ დასკვნა იმ პრეტენზიებთან
დაკავშირებით, რომლებიც საქართველომ საერთაშორისო დონეზე
გამოთქვა - “ქართული“ კულტურული მემკვიდრეობის იდენტიფი-
კაციისა და დაცულობასთან დაკავშირებით აფხაზეთის რესპუბლი-
კის ტერიტორიაზე.

მისიის შემადგენლობა:

1. გალინა ანდრეევა, რუსეთის ფედერაციის კულტურის სამინ-
ისტროს საერთაშორისო თანამშრომლობის დეპარტამენტის
დირექტორის მოადგილე.

2. ქსენია ნოვობატკო, რუსეთის იკომოსის საგარეო ურთიერთობების სპეციალისტი.
3. ალინა თეისი, ტრეტიაკოვის გალერეის XVIII დ XX გრაფიკის მეცნიერული რესტავრაციისა და საარქივო დოკუმენტების განყოფილების ხელმძღვანელი.
4. იური მოსუნოვი, მთავარი არქიტექტორი პროექტის “რუსეთის ფედერაციის კულტურის სამინისტროს ცენტრალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საპროექტო სახელოსნოები.”
5. სერგეი ფილატოვი, ოლქთაშორისი სამეცნიერო-სარესტავრაციო სამხატვრო სამმართველოს დირექტორი, ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატი, მაღალი კვალიფიკაციის მხატვარ-რესტავრატორი.

მისიის მიმღები მხარე:

1. ანზორ აგუმაა, ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მართვის ცენტრის ხელმძღვანელი.
2. დინარა სმირი, აფხაზეთის რესპუბლიკის კულტურის სამინისტროს კულტურისა და ხელოვნების განყოფილების ხელმძღვანელი, პროექტ “კულტურული სეზონი “რუსეთი-აფხაზეთის“ აღმასრულებელი დირექტორი.
3. სურამ საქანია, აფხაზეთის რესპუბლიკის ნაციონალური სამხატვრო გალერეის დირექტორი.
4. ანზორ საქანია, მხატვარ-რესტავრატორი.
5. ტატიანა რეზანოვა, პროექტ - “კულტურული სეზონი - “რუსეთი-აფხაზეთის“ კურატორი.

მისიის საპროგრამო ობიექტები:

31 ოქტომბერი

ბაზილიკა სოფელ ცანდრიფში (ცანდრიფის ტაძარი).

1 ნოემბერი

სახელმწიფო ეროვნული სამხატვრო გალერეა: ფონდსაცავი, შენობის სათავსები, კოლექციები, აფხაზეთის მთავრის, ალექსანდრე ჩაჩბა შერვაშიძის გრაფიკული ნამუშევრების ჩათვლით. ბედიის სატაძრო კომპლექსი, სოფ. აგუბედია, ტყვარჩელის რაიონი.

2 ნოემბერი

ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი სოფელ ლიხნში, გუდაუთის რაიონი.

ბზიფის ციხესიმაგრე და ბზიფის ტაძარი, გუდაუთის რაიონი.

სახელმწიფო ისტორიულ-არქიტექტურული ნაკრძალი “დიდი პიტიუნტი.”

მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის სახელობის საპატრიარქო საყდარი ბიჭვინთაში.

მუზეუმის ექსპოზიციები.

სატაძრო კომპლექსი სოფელ ალახაძეში.

3 ნოემბერი

ახალი ათონის ეროვნულ-ისტორიულ-კულტურული ნაკრძალი “ანაკოფია“:

სვიმონ კანანელის ტაძარი, წმ. პანტელეიმონის საყდარი ახალი ათონის მონასტერში, ანაკოფიის ციტადელი, თევდორე ტირონელის ტაძარი, აღმოსავლური კოშკი, აფხაზეთის სამეფოს მუზეუმი.

4 ნომბერი

ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი სოფელ ღრანდაში (წარსულში - ღრანდის მონასტრის მთავარი ტაძარი), გულრიფშის რაიონი.

ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი სოფელ მოქეში, ოჩამჩირის რაიონი.

წმიდა გიორგის ტაძარი სოფელ ილორში, ოჩამჩირის რაიონი.

აფხაზეთის რესპუბლიკის კულტურის სამინისტროში შედგა ორი შეხვედრა: 1. პროგრამით გათვალისწინებული (1 აპრილი). 2. მისიის მუშაობის შედეგებთან დაკავშირებით (5 აგვისტო).

5 ნომბერი

არაფორმალური შეხვედრის დროს, აფხაზეთის რესპუბლიკის კულტურის მინისტრ გუნბას მიაწოდეს მოკლე ინფორმაცია ექსპერტების მუშაობის შედეგებსა და მისიის ძირითად დასკვნებთან დაკავშირებით.

მიმღები მხარის გულწრფელმა ინტერესმა განაპირობა ის, რომ რუსეთის იკომოსის წარმომადგენლობა გაეცნო აფხაზეთის რესპუბლიკის VI-XV საუკუნეების მნიშვნელოვან არქიტექტურულ ძეგლებს, გამოიკვეთა მათ მდგომარეობასთან დაკავშირებული პრობლემები, წამოიჭრა კონსერვაციისა და რესტავრაციის საკითხები.

სახელმწიფო ეროვნული სამხატვრო გალერეა

ამჟამად, აფხაზეთის რესპუბლიკის ნაციონალური სამხატვრო გალერეის კოლექცია განთავსებულია აფხაზეთის რესპუბლიკის მხატვართა კავშირის შენობის პატარა სათავსში.

მუზეუმის შენობა სამოქალაქო არქიტექტურის ძეგლია, თუმცა ქართველ-აფხაზთა ომის შემდეგ არ ყოფილა არც რესტავრირებუ-

ლი, არც შეკეთებული. ამ ომის დროს კი შენობა ნაწილობრივ დაიტბორა. ჭერზე კარგად ჩანს წყლის გამონაჟონის კვალი და სოკოთი დაზიანებული ადგილები. სათავსის სივინროვის გამო დიდი ზომის ტილოები განლაგებულია კედლის გასწვრივ, შეუძლებელია მათი გადატანა საცავში. შედარებით მომცრო ფერწერული ტილოები დანყობილია ანტრესოლებზე, აგრეთვე სტელაჟებზე (შტაბელეზად), ჩარჩოებითა და ჩარჩოების გარეშე. სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარება შეუძლებელია, რადგან არ არსებობს ელემენტარული სამუშაო ადგილი.

საექსპოზიციო მოღვაწეობა ძლიერ შეზღუდულია. გრაფიკული ნამუშევრები ინახება სტელაჟებზე ჩარჩოებსა და თხელი მუყაოს ან სქელი ქაღალდის პასპარტუებში, რომლებიც უკვე გაყვითლებულია და დიდი ხანია არათუ ვეღარ იცავს ნახატებს შუშასთან შეხებისგან, არამედ იწვევს ქაღალდისთვის საშიშ ქიმიურ რეაქციებს.

სტელაჟებზე განთავსებული გრაფიკა ოცდაათი წლის წინ არის ჩასმული ჩარჩოებში. ხანგრძლივი დროის განმავლობაში პასპარტუს ქაღალდი გაყვითლდა და ნამუშევრები ამჟამად დაუცველია. ვინაიდან, სურათების ექსპონირება მხოლოდ სამხატვრო გალერეის აშენების შემდეგ ივარაუდება, რეკომენდებულია ნახატების ამოღება ჩარჩოებიდან და პასპარტუებიდან, საჭიროა მათი დათვალიერება, გარკვევა, რამდენად დაცულია ისინი და თითოეულის ახალ, ორმაგ პასპარტუში მოთავსება, რომლებიც გამზადდება ვატმანის ქაღალდისგან, არ ექნება ამოჭრილი ღიობი და დატანებული ექნება იაპონური ან მიკალენტური ქაღალდის თხელი შუასადები. შემდეგ ისინი საქაღალდეებში უნდა განთავსდეს.

ნახატების დემონტაჟი გამოავლენს ტილოებს, რომლებიც რესტავრაციას ექვემდებარება (ანუ აქვს ნახევები, ნაკლოვანებები, სადურგლო ან საკანცელარიო ნებოს უხეში ლაქები, ლიგნინი-

ანი მუყაო ქაღალდთან ახლოს). ნახატები რომ არ დაიძრას, ამისთვის საჭიროა მათი გამაგრება “სამონტაჟო თათების“ საშუალებით, თევზის წებოთი, ოღონდ მხოლოდ ზედა კუთხეებში. ნახატების ამგვარი დაცვა შეაჩერებს ქაღალდის გაყვითლების პროცესს და ნაწილობრივ გაასწორებს დაგრეხილ ფურცლებს. ეს წინადადება შეთანხმებულია გალერეის დირექტორ სურამ მიხეილის ძე საქანასთან, ფონდების მცველ ბესლან კონსტანტინეს ძე ლასურიასთან და მუზეუმის მთავარ რესტავრატორ ანზორ საქანიასთან.

კონსულტაციები გაენია ფერწერის რესტავრატორს - ნაშრომის “გრაფიკული ნამუშევრების რესტავრაცია. მეთოდური რეკომენდაციები“ მასალების მიხედვით.

დანყებულია მხატვარ ალექსანდრე ჩაჩბა-შერვაშიძის ნახატების ერთობლივი დემონტაჟი. ისინი ამოღებულია 30 ჩარჩოდან, რომელთა უმრავლესობაში ორ-ორი ნამუშევარი იყო. ნამუშევრები ყოველი კუთხიდან უხეშად გაემაგრებინათ მსხვილი სადურგლო წებოთი და სქელი ქაღალდით. სურათები გათავისუფლდა პასპარტუებისგან, ფურცლები გათხელდა სკალპელით, ნახევები დაწებდა ქაღალდით (თევზის წებოს გამოყენებით, რათა შეჩერებულიყო ექსპონატების განადგურების პროცესი).

ორ ნახატს მექანიკურად მოაშორეს საკანცელარიო წებო, რომელსაც შესაძლოა საერთოდ გაენადგურებინა ნამუშევრები და გამოეთეთრებინა საღებავის ფენა. მინით დაცული პასტელის სურათები ხელუხლებელი დარჩა.

რეკომენდებულია მხატვრის დანარჩენი გრაფიკული ნამუშევრების დემონტაჟი, მათი შენახვა ორმაგი ვატმანის პასპარტუში იაპონური ან მიკალენტური ფურცლის დატანებით და საქაღალდეებში განთავსება, ცალ-ცალკე ისე, რომ ნახატები არ შეეხოს ერთმანეთს.

* რეკომენდაციები:

1. აუცილებელია მუზეუმში გამოიყოს უფრო შესაფერისი სათავსო, როგორც მინიმუმ, უფრო დიდი, რაც უზრუნველყოფს ახალი, შემდგომში მუდმივი შენობის აგებამდე, სამუზეუმო მოღვაწეობის განხორციელებას: კონსერვაცია, რესტავრაცია, სამეცნიერო კვლევების წარმოება, ნაწილობრივი ექსპონირება.
  2. ახალი სათავსოს გამოყოფამდე უნდა ჩამოყალიბდეს მოძრავი გამოფენის კონცეფცია და გამოფენის ექსპონირება რუსეთის მუზეუმებში (საწყისი ეტაპი) კულტურული სეზონის “რუსეთი-აფხაზეთის” მიმდინარეობის დროს. ეს საშუალებას მისცემს სპეციალისტებს შეისწავლონ ექსპონატები და “გადაზიდვის დროს” განახორციელონ აუცილებელი სარესტავრაციო სამუშაოები.
  3. საჭიროა მონაწილეობა 2012 წლის ივნისში მოსკოვში დაგეგმილ მუზეუმების საერთაშორისო ფესტივალში - “ინტერმუზეუმი 2012” და სადაც შესაძლოა მოიძიონ პარტნიორები სამომავლო საქმიანობისთვის საგამოფენო და კვლევითი მიმართულებებით.
  4. აგრეთვე, საჭიროა, გარეშე სპეციალისტების მოზიდვა სარესტავრაციო სამუშაოებისთვის, რაც გალერეის თანამშრომლებს საშუალებას მისცემს, მიიღონ მასალაზე მუშაობის პრაქტიკული გამოცდილება და აითვისონ საჭირო უნარ-ჩვევები. (შესაძლოა, კულტურული სეზონის - “რუსეთი-აფხაზეთის” ფარგლებში).
  5. საჭიროა მიიზიდონ გარეშე სპეციალისტები - განვითარების, შეკრების პოპულარიზაციისა და აუდიტორიასთან მუშაობის საკითხებთან დაკავშირებით საკონსულტაციოდ (შესაძლოა, კულტურული სეზონის - “რუსეთი-აფხაზეთის” ფარგლებში).
- ბაზილიკა სოფელ ცანდრიფში (ცანდრიფის ტაძარი)

დიდი სამნავიანი, სამაფსიდიანი ბაზილიკა, სამნაწილიანი გარშემოსავლელით ერთ-ერთი უძველესი ტაძარია აფხაზეთში. დათარიღებულია მე-6 საუკუნით. ამჟამად, მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესიის მხოლოდ ნანგრევებია შემორჩენილი, ტაძარში მაინც მიმდინარეობს ღვთისმსახურება. მოცემულ ვითარებაში ამან შეიძლება დადებითი როლი ითამაშოს - ტაძარი დაინტერესებული საზოგადოების ყურადღების ცენტრში რჩება და დაცულია სისუფთავე. საკურთხეველი იხურება ლითონის ჭიშკრით. მიუხედავად მე-20 საუკუნეში ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოებისა, დღესდღეობით საჭიროა ძეგლის კონსერვაცია.

* რეკომენდაციები:

1. ხავსის, ბუჩქნარებისა და სხვა მცენარეული საფარის, რომლებიც ძირითადად დანგრეულ კედლებზეა ლოკალიზებული, ალაგმვა.
2. კედლების ზედაპირების განმენდა წყალმცენარეებისა და ლიქენისგან.
3. ნაკერების ამოვსება, ბზარების ინექტირება, ქვის ნიჟარების ზედაპირების კონსერვაცია.
4. კედლების, სვეტებისა და კამარის დამცავი გადახურვის მონიშვნა.

ბედის სატაძრო კომპლექსი (ბედის ტაძარი)

ტაძარი მე-10 საუკუნეში აფხაზეთის მეფე ბაგრატ II-მ ააშენა. ეკლესიაშია მისი განსასვენებელიც. მე-13 საუკუნეში განხორციელდა ტაძრის რადიკალური რეკონსტრუქცია, მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში კი ეკლესიისა და ფერწერის რესტავრირება.

ტაძარი ძალიან დაზარალდა ქართულ-აფხაზური ომის დროს.

1990-იან წლებში სატანკო ჭურვებმა სამხრეთ და ნაწილობრივ დასავლეთ-აღმოსავლეთ ფასადების მოპირკეთების დიდი ნაწილი დააზიანა. ჩამოინგრა სამხრეთის ფანჯრის ქვედა მხარე, ფასადებზე გაჩნდა ახალი ბზარები. რამდენიმე ჭურვი უშუალოდ ტაძარში აფეთქდა, რის შედეგადაც დაზიანდა სამხრეთ-დასავლეთ სვეტი და კედლების ფრესკული მოხატულობა.

2007-2009 წლებში, ბედიის მონასტრის გადარჩენის ფონდის სახსრებით (არქიტექტორი არშბა), ომის დროს, ძეგლის დაზიანებული კონსტრუქციის გასამაგრებლად, განხორციელდა პირველადი აუცილებლობის დაცვითი სამუშაოები. ინექტირებითა და არმირებით გამაგრდა ტაძრის ქვის წყობის დარღვეული უბნები: აფრები, თალები, კედლების ზოგიერთი უბანი, სამხრეთ ფანჯარა და სამხრეთ-დასავლეთ სვეტი.

ბედიის კომპლექსის მეორე ობიექტი (მნიშვნელობით) საეპისკოპოსო სასახლეა. ძეგლი გვიანდელ შუა საუკუნეებს მიეკუთვნება. ის მწვავე, ავარიულ მდგომარეობაშია. განსაკუთრებით ჩრდილოეთი ნაწილი - კარიბჭე სამრეკლოს ნანგრევებით. კარიბჭის კამაროვანი გადახურვა თითქმის დანგრეულია. ჩრდილოეთით მდებარე ეკლესია და გარეთ აშენებული ტაძარი - კარიბჭესთან ახლოს, ასევე ნანგრევებადაა ქცეული. კედლებისა და კოშკებისგან მხოლოდ ქვედა ნაწილები დარჩა, რომლებიც ზოგ ადგილას ამოზიდულია ნანგრევებიდან. წყობა, რომელიც ძირითადად ნიადაგის ქვეშ არის მოქცეული, ნადგურდება მრავალგვარი მცენარეულისა და ქარბი ნესტისგან.

* რეკომენდაციები:

1. სასწრაფოდ მისაღებია ზომები სასახლის ჩრდილოეთი ნაწილის გადასარჩენად. საჭიროა დანარჩენი ნაწილების კონსერვაცია.

2. საჭიროა ტაძრის უფრო საიმედო დაცვით უზრუნველყოფა.
3. სასწრაფოდ უნდა გადაწყდეს ახლახან ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი (ხელმძღვანელი ს. საქანია) ტაძრის მინაშენების ნაშთების კონსერვაციის საკითხი. პარალელურად ტაძრის კედლებთან და მინაშენების ნანგრევებთან უნდა დაიდგას წყლის სარინელი.
4. საჭიროა ორი პატარა ეკლესიის, კედლებისა და კოშკების ნანგრევების კონსერვაცია.

* ფერწერა

შემორჩენილი ფერწერის ძირითადი ნაწილი მე-14 საუკუნეს ეკუთვნის.

ფერწერას დაცვითი სამუშაოები 8 წლის წინ ჩაუტარდა, მხატვარ-რესტავრატორ ა. საქანიას ხელმძღვანელობით. გამაგრებულია ფერწერის ქიმები. დღესდღეობით ფერწერის ბათქაში ზოგადგილას აცილებულია კედლის წყობას. სავარაუდოა, რომ სამხრეთის კედლის ტრანსეპტის გასამაგრებელი სამუშაოების დროს ჩამოცვივდა ფრაგმენტები ფერწერისა, რომელსაც უდიდესი ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა (საყდრის დამაარსებლის გამოსახულება საყდრის მაკეტით ხელში). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ უბანზე კედლების ინექტირება გაცილებით ნაკლები მოცულობით იყო საჭირო, ვიდრე რეალურად განხორციელდა.

საჭიროა დაზუსტდეს დანაკარგის ხარისხი, რისთვისაც აუცილებელია წამოინიოს სარესტავრაციო კომისიების ანგარიშები, სამუშაოების სხვადასხვა ეტაპის ამსახველი ფოტოები.

* რეკომენდაციები:

1. გაგრძელდეს დაცვითი სამუშაოები კედელს მოცილებული ფერწერის ბათქაშის გასამაგრებლად.
2. გამაგრდეს ფერწერული ფენა, მოშორდეს ნაკანრები და ტურისტების მიერ დატოვებული ნარწერები. შესრულდეს ტონირება.

ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი სოფელ ლიხნში

ლიხნის ჯვარ-გუმბათოვანი ტაძარი მე-10 საუკუნეში აშენდა. ამჟამად დაფარულია საკონსერვაციო სახურავით, რომელიც ტაძრის ინტერიერს ნაღვეებისგან იცავს. ფასადები მოპირკეთებულია ფოროვანი ქვიშაქვით. აფსიდებისა და კარიბჭის ნაოთხალების ზედაპირის მოპირკეთება (დიდ უბნებზე) ფერშეცვლილია, ანუ მუქი რუხი ფერისაა, რაც ადასტურებს დიდი ხნის განმავლობაში ტაძრის სახურავიდან წყლის არიდების პრობლემის არსებობას. გამუქებული უბნები ნაწილობრივ დაფარულია ხავსით, წყლისა და ხვიარა მცენარეებით.

დათვალიერების დროს გამოვლენილია ცოკოლის ბლოკების რღვევა, რომელიც პირველ ყოვლისა, სარინელის არარსებობამ და ცალკეულ უბნებში მიწის ზედაპირის ეკლესიისკენ დაქანებამ გამოიწვია.

ინტერიერში ძველი და არც თუ ისე ძველი მრავალრიცხოვანი ნივთების გამოჩენის კვალი ჩანს. კამარებზე და თაღებზე, სარკმლებს ქვემოთ შეინიშნება ძველი ნაწილი. კედლებსა და კამაროვან კონსტრუქციებზე გამოვლინდა მთელი რიგი მცირე ბზარებისა. ტაძართან ახლოს აშენებულია საყოფაცხოვრებო ნაგებობები (მღვდლის სახლი), იქვე ჩერდება ტრანსპორტი.

* რეკომენდაციები:

1. საჭიროა შესრულდეს ტერიტორიის ვერტიკალური დაგეგმარების სამუშაოები (შეიძლება სადრენაჟო სისტემის მოწყობა) და ძველის პერიმეტრზე სარინელის გამართვა.
2. გადახურვის მოწყობისას, ნივთების გამოჩენის პრობლემის მოგვარებისთვის აუცილებლად გასათვალისწინებელია უძველესი კრამიტის სახურავის ისტორიული ფასეულობა. საჭიროა თანამედროვე ტექნოლოგიის გამოყენება (მაგ.: ინექტირების მეთოდით ჰიდროსაიზოლაციო ფენის შექმნა).
3. ძველის უზრუნველყოფა ნივთების არიდების საიმედო სისტემით სახურავის ყველა ქანობიდან.
4. დადგინდეს ძველის დამცავი ზონა. შეწყდეს მშენებლობები და ტრანსპორტის მოძრაობა დაცულ ზონაში.

* ფერწერა

ტაძრის ინტერიერის ფერწერა თარიღდება მე-14 საუკუნით. რესტავრაცია ჩატარდა 1970-1980 წლებში. სახურავიდან ჩამონადენი ნივთების გამო შემორჩენილი ფერწერის დიდი ფრაგმენტები, მძიმე, ავარიულ მდგომარეობაშია.

გარდა ამისა, კედლებისა და სვეტების ქვემოდან ხდება ნესტის შენოვა, რადგან, ამჟამად შენობის კედლების გარე პერიმეტრზე არ

არსებობს წყლის სარინელი. ამან გამოიწვია ფერწერის განადგურება კედლებისა და სვეტების ქვედა (1,5 მ სიმაღლეზე) უბნებზე. გუმბათის ფერწერაზე ჩანს აფუყული ბათქაშის დიდი უბნები, ბევრ ადგილას კი წყალმცენარეები. საღებავის ფენა იქერცლება, ცვივა. საკურთხევლის კონქში ბათქაში სველია, მოდებულია წყალმცენარეები. კონქიდან აფსიდაზე გადასასვლელზე ძლიერი გამომარილებაა, ბათქაში დაცილებულია კედელს.

დასავლეთ კედელზე ქოროს იატაკის დონიდან და უფრო მაღლა, პილასტრზე, შეინიშნება ბათქაშის ძლიერი დესტრუქცია და მარილების მსხვილი ფენა. საღებავის ფენა გამომარილებულ ადგილებში ძლიერ დაზიანებული ან დაკარგულია.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ სვეტზე, სამხრეთ ნახნაგზე, შეინიშნება მარილების თხელი ფენა. სხვა დანარჩენ ნახნაგებზე ფერწერა უკეთეს მდგომარეობაშია. სამხრეთ-აღმოსავლეთ სვეტზე, 2 მ-ის სიმაღლეზე (ყოველი მხრიდან) ჩანს მარილების ფენებით გამოწვეული ბათქაშის დესტრუქცია, რის შედეგადაც ქვედა რეგისტრში

დაკარგულია წმინდანთა გამოსახულება.

ჩრდილო-დასავლეთით სვეტი 2,5 მ-ის სიმაღლეზე და უფრო მაღლა (ყოველი მხრიდან) დაზიანებულია მარილებით, ადგილ-ადგილ ჩამოცვენილია ბათქაში. გამოსახულება თითქმის გამქრალია.

სამხრეთ-დასავლეთ სვეტზე უძველესი ფერწერა არ არის.

ფასადური ფერწერა სამხრეთ პორტალზე დამაკმაყოფილებელ მდგომარეობაშია.

* რეკომენდაციები:

1. სვეტებს ქვედა ნაწილში პერიმეტრზე უნდა მოშორდეს სარესტავრაციო ბათქაში, რათა მიეცეს გასავალი ნესტს და თავიდან ავიცილოთ წყლის კაპილარული შესრუტვა ზედა ფერწერის უბანზე.
2. ყელის სარკმლების რემონტის დროს გათვალისწინებულ უნდა იქნას ვენტილაციის სისტემის მოწყობა.
3. საჭიროა დამცავი სამუშაოები ჩაუტარდეს ფერწერას: შეიცვალოს ქიმების გამაგრება, მოშორდეს მარილები, გამაგრდეს საღებავის ფენა.

ბზიფის ციხესიმაგრე და ბზიფის მონასტერი

მონასტერი ბზიფის ციხესიმაგრეში დათარიღებულია მე-10 საუკუნით და აფხაზეთის შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების საუკეთესო ნიმუშია. ამჟამად ნანგრევებად არის ქცეული, მდგომარეობა არადაამაკმაყოფილებელია. აღინიშნება: მსხვილი ბზარები, წყობის დესტრუქცია, მოპირკეთების კვადრების ჩამოცვენა. ინტერიერის ზოგიერთი დეტალის წარმომავლობა (მაგალითად, კოლონების ჯვრისებრი საყრდენები) ითხოვს დამატებით გამოკვლევებს.

კომპლექსთან მისასვლელი კარგად არის გაკეთებული, რის

გამოც კომპლექსს ხშირად სტუმრობენ ტურისტები.

ძველი საჭიროებს სასწრაფო კონსერვაციას. უპირველეს ყოვლისა, ჩასატარებელია სამუშაოები:

1. კომპლექსური სამუშაოები ნიჟის გასამაგრებლად;
2. ტაძრის მთელ ფართობზე საკონსერვაციო გადახურვის მონიშვნა;
3. შესაბამისი გამოკვლევების ჩატარების შედეგად არ არის

გამორიცხული, საჭირო გახდეს ფუნდამენტებისა და საყრდენი გრუნტის გამაგრება.

4. გატარდეს პირველადი ღონისძიებები სატაძრო კომპლექსის მუზეუმად გადასაკეთებლად:
  - ა) საჭიროა კომპლექსის ტერიტორიის შემოღობვა.
  - ბ) ტერიტორიის კეთილმონიშვნა, მოსახერხებელი საექსკურსიო ბილიკებისა და მოედნების მონიშვნა.

5. აუცილებელია ციხესიმაგრის კედლებისა და კოშკების ნანგრევების კონსერვაცია.

სახელმწიფო ისტორიულ-არქიტექტურული ნაკრძალი “დიდი პიტიუნტი“ მუზეუმი

მუზეუმის ექსპოზიცია დიდი ხნის წინ შეიქმნა, მაგრამ აქ გამოყენებული საქსპოზიციო პრინციპები დღემდე ღირებულია. ნაგებობათა გეგმებისა და მოზაიკის რეკონსტრუქცია თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენს კომპლექსის არქიტექტურის ისტორიულ იერსახეს. მაგრამ საჭიროა, სასწრაფოდ შეკეთდეს მუზეუმის საქსპოზიციო დარბაზები, განახლდეს კედლების მოხატულობა. დარბაზებში აუცილებელია ტემპერატურისა და ნესტიანობის კონტროლი. დარბაზების დანესტიანება დაუშვებელია. ექსპოზიცია საჭიროებს უკეთეს განათებას. ამჟამად, უპირატესად ბუნებრივი განათებაა. სასწრაფოდ გასაახლებელია ეტიკეტები - ისინი გაყვითლდა, შეიღაბა, ზოგიერთი ინფორმაცია შესამონმებელი და გასაახლებელია.

მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის სახელობის საპატრიარქო ტაძარი ბიჭვინთაში

დიდი, ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი აშენებულია X-XI საუკუნეების მიჯნაზე და უფრო ძველი ეკლესიის ნაშთებს მოიცავს. ძეგლის ფასადების საერთო მდგომარეობა კარგია. ცოკოლსა და აფსიდებს შორის უბნები დასველებულია. აგრეთვე, კარგად ჩანს აფსიდის სარკმლების დაპატარავების მცდელობა ამოშენებით. მსგავსმა ქმედებებმა შესაძლოა განაპირობოს ძეგლის იდენტურობის დაკარგვა და მცდარი დასკვნების გამოტანა. შიდა ბათქაში ადგილ-ადგილ მოხსნილია, გაშიშვლებულია ძველი წყობა. მიმ-

ლებმა მხარემ ახსნა, რომ ეს ქმედება აკუსტიკის გასაუმჯობესებლად განხორციელდა. მართლაც, ეს ღონისძიება ვიზუალურად გონივრული საექსპოზიციო მეთოდის გამოყენების შთაბეჭდილებას ახდენს (რომელსაც ხშირად იყენებენ ევროპაში). შემაშფოთებელი მხოლოდ წყობის გაშიშვლებული ნაწილებია ადამიანის სიმაღლის დონეზე.

ინტერიერში შეინიშნება:

ძველი გამონაჟონების კვალი, განსაკუთრებით კედლებსა და თალებზე, კუთხეებსა და ქოროებზე.

ჯვრის თალებზე აღინიშნება მცირერიცხოვანი, პატარა ბზარები.

ძველი გამონაჟონების ადგილებში შეინიშნება გვიანდელი ზეთოვანი საღებავისა და ბათქაშის ჩამოცვენა.

კედლის ქვედა (1,5 მ-მდე) ნაწილებისა და სვეტის ბათქაში გამომარილების შედეგად ჩამოცვენილია.

გამომარლებისა და მექანიკური ზემოქმედების შედეგად შეინიშნება წყობის ხსნარისა და ნაწილობრივ პლინთების (2მ სიმაღლემდე) დესტრუქცია.

მდგომარეობა რთულდება საორლანო დარბაზში. ცხადია, რომ ამ დარბაზის არსებობა მეტად მნიშვნელოვანია რესპუბლიკის კულტურული ცხოვრებისთვის, მაგრამ საჭიროა გათვალისწინებული იქნას შენობის არქიტექტურული თავისებურებანი და ის მოთხოვნები, რომლებიც აუცილებელია ამ ძეგლის შესანარჩუნებლად. ნაგებობა ვერ იტანს ისეთ ძლიერ ვიბრაციას, რომელიც წარმოიქმნება საორლანო კონცერტების გამართვის დროს.

მუზეუმებს, რესტავრატორ-სპეციალისტებსა და დამქირავებლებს შორის უნდა შედგეს უშუალო დიალოგი და ჩამოყალიბდეს პარტნიორული ურთიერთობები. რეკომენდებულია, მხარეებმა შეიმუშაონ სისტემა, რომლის მიხედვითაც გარანტირებული იქნება საკონცერტო მოღვაწეობის შედეგად მიღებული ფინანსების ნაწილის მუზეუმის ბიუჯეტში გადარიცხვა - ძეგლის სარესტავრაციოდ. აუცილებელია ძეგლის შენარჩუნება მისთვის “სტრესულ” სიტუაციაში.

გამომდინარე ძეგლთა დაცვის მკაცრი პრინციპებიდან, ბიჭვინთის ტაძარში ორლანის ახმიანება არასასურველია.

* რეკომენდაციები:

ფასადებზე:

1. ტაძრის სახურავიდან წყლის არიდების არსებულ სისტემას დაემატოს (აფსიდებს შორის) ორი მილი.
2. პირველ ყოვლისა, შეკეთდეს სარინელი ტაძრის აფსიდებთან.

ინტერიერში:

1. შესრულდეს კომპლექსური სამუშაოები, რათა მარილებმა არ დაშალოს სვეტებისა და კედლების ქვედა ნაწილები.
2. მოხდეს ნყოფის გაშიშვლებული ადგილების კონსერვაცია, განსაკუთრებით სვეტებზე, აგრეთვე განხილულ იქნას შესაძლებლობა ამჟამად ღია უბნების დაფარვისა (ადამიანის სიმაღლეზე), რათა არ დაიშალოს ნყოფა (მნახველებს ძალიან უყვართ ნყოფის ნაწილების “სუვენირებად” წაღება).

ზოგიერთი ცნობით, უშუალოდ ტაძართან მსხვილი მიწისქვეშა არხია, რომელიც დროდადრო წყლით ივსება. თუ ეს ინფორმაცია დადასტურდა, აუცილებელია ამ არხის გაუქმება.

* ფერწერა

ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ნაწილში კარგად ჩანს ობით დაზიანებული დიდი მონაკვეთები.

ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში ქოროების, კამარაზე, რომელიც სამხრეთ ნავს ზემოთ მდებარეობს, ძველი გამონაჟონის შედეგად გაჩენილია მარილები და აქერცლილია რესტავრატორების მიერ შეღებილი ზედაპირი კედლებსა და თალებზე.

გუმბათის ძველი ფერწერა XIX საუკუნის დასასრულს - ქქ საუკუნის დასაწყისს მიეკუთვნება. გუმბათის ცენტრში შეინიშნება გრუნტისა და საღებავის ფენის აქერცვლა ძველი გამონაჟონის გამო. სარკმლებშორისებზე ფერწერა უკეთ არის შემონახული. შესაძლოა, მას 1970-1980 წლებში სარესტავრაციო სამუშაოები ჩაუტარდა. საკურთხევლის კონქსა და აფსიდის სამხრეთ კედელზე, გვიანი ფერწერული ფენის ქვეშ, გამოვლენილია უძველესი ფერწერის ნაშთი.

კონქის საღებავზე მოჩანს მოთეთრო ფენა, შესაძლოა, ეს მარილების ფენა იყოს. საძვალის ფერწერა ნართექსის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში რესტავრირებულია 1970-1980-იან წლებში. ფერწერის მდგომარეობა ზოგადად დამაკმაყოფილებელია. შეინიშნება გათეთრება, საღებავის ფენის გაფხვიერება, ზედაპირული დაბინძურება მტვრით. ფრესკულ ფერწერას (ადამიანის სიმაღლის დონეზე) მარილებითა და მექანიკური (ვანდალური) დაზიანების კვალი ეტყობა. პეტრე და პავლე მოციქულების გამოსახულებებზე - შემოსასვლელი თაღის ორივე მხარეს, დაზიანებული საღებავის ფენა და ნაკანრები ჩანს.

* რეკომენდაციები:

1. შესრულდეს დამცავი სამუშაოები საკურთხევლის კონქში: მოშორდეს მარილები, შემონმდეს ბათქაშის მდგომარეობა.
2. შენობის ჩრდილო-დასავლეთით დამუშავდეს კედლები, მოშორდეს ხავსი.

3. ტაძრის კედლების ქვედა ნაწილებიდან მოიხსნას სარესტავრაციო ბათქაში, რათა გამოშრეს წყობა.
4. მოეწყოს წყლისგან დამცავი საშუალება - დრენაჟი ტაძრის კედლებთან.
5. საძვალეში გასუფთავდეს, გამაგრდეს საღებავის ფენა, დაზიანებულ და დაკარგულ ადგილებში მოხდეს ტონირება.
6. საძვალეში შესასვლელი დაიხუროს ნახევარკარბონატული შუშით ან გისოსებით, რათა თავიდან იქნას აცილებული ფერწერის დაზიანება.

სატაძრო კომპლექსი სოფელ ალახაძეში

კომპლექსი შედგება IV-VI საუკუნეების ბაზილიკისგან, რომელიც ერთ-ერთი დიდი ადრექრისტიანული ეკლესიაა დასავლეთ კავკასიაში და VIII-X საუკუნეების რამდენიმე ტაძრისგან.

* რეკომენდაციები:

1. ჩატარდეს საკონსერვაციო სამუშაოები რეკომენდებული სოფელ ცანდრიფშის ბაზილიკისთვის.
2. გატარდეს პირველადი ღონისძიებები სატაძრო კომპლექსის მუზეუმად გარდაქმნისთვის:
  - ა) საჭიროა კომპლექსის ტერიტორიის შემოღობვა;
  - ბ) საჭიროა ტერიტორიის კეთილმოწყობა, მოსახერხებელი საექსკურსიო ბილიკების გაყვანა, მოედნების მოწყობა.

ახალი ათონის ისტორიულ-კულტურული ნაკრძალი “ანაკოფია“ აფხაზეთის სამეფოს მუზეუმი

პრინციპულ წინააღმდეგობას არ იწვევს არც მუზეუმის არსებობა მოცემულ კონტექსტში, რომელიც ასახავს ადგილის ისტორიის სულიერ და საერო ასპექტებს, და არც ექსპოზიციებთან დაკავშირებული საკითხები - კოლექციასა და ექსპოზიციას აქვს განვითარების პოტენცია.

სვიმონ კანანელის ტაძარი ახალ ათონში

აშენებულია IX-X საუკუნეებში. არსებობს XIX გრავიურა, რომელზეც ტაძარი გამოსახულია გუმბათისა და ნაწილობრივ კამარის გარეშე, ამიტომ სავარაუდოა, რომ შენობის ეს ნაწილები XIX საუკუნეში აღადგინეს. ამჟამად ხორციელდება სარესტავრაციო სამუშაოები. ტაძარში, აგრეთვე,

მიმდინარეობს არქეოლოგიური გათხრები, რომლებშიც უთუოდ უნდა ჩაერთონ სპეციალისტები, რათა მოხდეს მოპოვებული მასალის დათარიღება და ატრიბუცია.

* ფერწერა

ტაძარში შემორჩენილია უძველესი ფერწერის ფრაგმენტები. დათარიღებულია XII საუკუნით. ამჟამად მიმდინარეობს იატაკის რესტავრაცია. კედლები და სვეტები (ქვემოთ) დაფარულია ფანერით. ამის გამო მათი სრულფასოვნად დათვალიერება ვერ შევძელით.

სარემონტო სამუშაოების ჩატარების შემდეგ საჭირო იქნება ფრესკებიდან მტვრის მოშორება და მათი საექსპოზიციო მდგომარეობამდე მიყვანა.

წმიდა პანტელეიმონის ტაძარი ახალი ათონის მონასტერში

აშენებულია 1888-1900 წლებში, ნეობიზანტიურ სტილში. რევოლუციის შემდეგ, რამდენიმე წელიწადში, დაიხურა. ღვთისმსახურება განახლდა 1994 წელს. ახლახან დასრულდა ფასადების რესტავრაცია, შეიცვალა ყველა სახურავი.

აფხაზი სპეციალისტები ამბობენ, რომ სახურავის ლითონის ფერი ოქროსფრად შეაფერადეს. ჩატარდა სამუშაოები იატაკქვეშა სივრცის გამოსაშრობად, რის შემდეგაც დაიგო ბეტონის იატაკი. აუცილებელი ეფექტი თითქმის მიღწეულია - იატაკქვეშა სივრცე საგრძნობლად მშრალია. მაგრამ, ახლა ეს იატაკი ხელს უშლის გრუნტიდან ნესტის ბუნებრივ აორთქლებას, რის შედეგადაც აორთქლება ხდება კედლებიდან, სვეტებიდან და იატაკქვეშა სივრციდან, რაც რამდენიმე ადგილას იწვევს მათ დანესტიანებასა და ბათქაშის ფენის გამომარილებას.

* რეკომენდაციები:

1. გადაიჭრას ნესტთან დაკავშირებული პრობლემა იატაკქვეშა სივრცეში.
2. უზრუნველყოფილ იქნას იატაკქვეშა სივრცის ქვის კონსტრუქციების დაცვა გრუნტის ნესტისგან (მაგალითად: გისოსები ჩაისვას იატაკის ღრიჭოებში ან იატაკში ჩაენყოს ფოროვანი ქვის ზოლური - კედლების პირას და სვეტების ირგვლივ).

* ფერწერა

ფერწერა შესრულებულია ზეთის საღებავით, 1911-1914 წლებში, მოსკოველი და პალეხელი მხატვრების მიერ. შეინიშნება საღებავის ფენის ძლიერიაქერცვლა, საღებავის ფენის მრავალრიცხოვანი ნვრილ-ნვრილი დანაკარგი და მნიშვნელოვანი დანაკარგი ბათქაშისა და ფერწერის თაღებში. ეს გამონვეულია სახურავიდან გამონაჟონი წყლით და ტემპერატურისა და ნესტის რეჟიმის დაუცველობით. ამჟამად სახურავი შეკეთებულია. სარდაფის კედლებიდან წყლის არიდების სისტემა გამართულია, სარდაფი მშრალია.

* რეკომენდაციები:

1. რამდენადაც მწყობრშია სახურავები და გამართულია სარდაფის კედლებიდან წყლის არიდების სისტემა, შესაძლებელია კედლის მხატვრობის რესტავრაციის დაწყება: საჭიროა, გამაგრდეს ბათქაში, საღებავის ფენა, შეივსოს დაკარგული ადგილები და გაკეთდეს ტონირება.
2. გარდა ამისა, აუცილებელია, დადგინდეს ტემპერატურისა და ნესტიანობის რეჟიმი, დარეგულირდეს სავენტილაციო სისტემა.

თევდორე ტირონის ტაძარი ანაკოფიის ცეხესიმაგრეში

ტაძარი აშენებულია ივერიის მთის ყველაზე მაღალ ადგილას, ანაკოფიის ციხის ციტადელის შიგნით. მიეკუთვნება ქვის თაღებიანი, დარბაზული ეკლესიების ტიპს. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფენ ტაძრის მშენებლობის ორ ძირითად ეტაპს: VIII (?) და XI საუკუნეებს. მეორე ეტაპის დროს ფასადებისა და ინტერიერების კედლები მოპირკეთებულ იქნა თეთრი ქვის ბლოკებით. უკვე რამდენიმე საუკუნეა, რაც ეკლესია ნანგრევებადაა ქცეული. გადახურვიდან დარჩენილია ნაოსის ცილინდრული თაღის ფრაგმენტები და საკურთხევლის კონქის ქვედა ნაწილი. ხსნარის გამოფიტვისა და გამოქარვის შედეგად კედლების წყობა, განსაკუთრებულად ზედა

ადრეული პერიოდის იერსახე და ფუნქციები. წინააღმდეგ შემთხვევაში, სამლოცველო ხელუხლებელი უნდა დარჩეს, რადგან მხოლოდ ის უნარჩუნებს ამჟამად ტაძარს საკულტო ფუნქციებს.

ანაკოფიის ციხესიმაგრის მთავარი აღმოსავლეთ კოშკი

ამ ძეგლის დათარიღება საუკუნედნახევრის განმავლობაში მერყეობდა, გვიანრომაული პერიოდიდან - XI საუკუნემდე და თვით გენუელების გამოჩენის დრომდე. ამჟამად მკვლევართა დიდ ნაწილს მიაჩნია, რომ კოშკი გენუელებმა ააშენეს. ფოტოების მიხედვით, XX საუკუნის დასაწყისისთვის კოშკი ნანგრევებად იქცა, ხოლო მისი ფასადური ნიშნის 10%-ზე მეტი არ შენარჩუნებულა, ეს 10% პატარა დამუშავებული ბლოკებია დაზიანებული ზედაპირით. 2007-2008 წლებში კოშკი მთლიანად აღადგინეს. წესით, რესტავრატორებს უნდა ჰქონოდათ საფუძველი ძეგლის “გეომეტრიული” იერსახის სრული რეკონსტრუქციისთვის. მაგრამ ამ ძეგლის მთლიანად აღდგენის საკითხი საკმაოდ რთულია. ეს მეტწილად ეხება მის დაგვირგვინებას მსხვილი კუთხოვანი ქონგურებით. გარდა ამისა, ამ კოშკის აღდგენის დროს საჭირო იყო ავთენტური ნიშნის ახალი ნიშნისაგან რაც შეიძლება მკაფიოდ გამოყოფა. ეს დიდწილად ფასადების მოპირკეთებას ეხება, რომელთა ძველი ბლოკები განმინდეს.

სარესტავრაციო სამუშაოების ხარისხი დამაკმაყოფილებელია. მუშაობის პერიოდში გამოყენებულ იქნა რესტავრაციისა და კონსერვაციის თანამედროვე მეთოდები და ტექნოლოგიები. ამჟამად, კეთილმოწყობილია ძეგლთან მისასვლელი და კოშკის დათვალიერების მსურველთათვის კარგი პირობებია შექმნილი.

ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი სოფელ მოქვში

დიდი ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი აშენდა 955-967 წწ. მოიხატა XI-XII საუკუნეებში. რამდენჯერმე შეკეთდა. 1968 წელს, 1000 წლის იუბილესთან დაკავშირებით, ჩაუტარდა რესტავრაცია. ფასადები ძირითადად კარგ მდგომარეობაშია, მხოლოდ აფსიდებს შორის ბარაბანზე და ზოგიერთ უბანზე ნაოთხალების მოპირკეთების ფერი შეცვლილია, ანუ მუქი რუხი ფერი დასდებია, რაც ადასტურებს ძველის სახურავებიდან წყლის არიდების სისტემის გაუმართაობას. ასევე ძლიერ დანესტიანებულია ცოკოლი, მისი ზედაპირი დაფარულია ხავსითა და სხვა მცენარეული საფარით და ნაწილობრივ დანგრეულია. მცენარეული საფარი მოდებული აქვს სარინელის დიდ უბნებს, რომელთაც ყველგან სწორი დაქანება არ გააჩნია. გარკვეულ ადგილებში წყლის არიდების სისტემის გამართვას ხელს უშლის მიმდებარე ტერიტორიის უსწორმასწორო ლანდშაფტი.

რეკომენდებულია ტაძრის სახურავებთან და კედლებთან წყლის არიდების სისტემის მოწესრიგება.

გარკვეული მიზეზების გამო, ინტერიერის დათვალიერება ვერ მოხერხდა.

შიდა მონუბილობა

(მოხსენება შედგენილია ს.ფ. ფილატოვის მიერ ადრინდელი დათვალიერების შედეგების საფუძველზე)

ფერწერა დათარიღებულია XII საუკუნით. 1980-იანი წლების რესტავრაციის დროს, ტაძრის შიგნით გვიანი პერიოდის ბათქაში მთლიანად მოაშორეს. დარჩენილია ძირითადად პატარა მოცულობის მხოლოდ ძველი ფრაგმენტები. დიდი ფრაგმენტები მდებარეობს ჩრდილოეთ ნავის კონქის თაღში, საკურთხევლის აფსიდში კი

- წმინდანთა ფიგურების ფრაგმენტები. ყველა შენარჩუნებული ფრაგმენტი, ქიმები გამაგრებულია კირ-ქვიშის ნალესით, რომელიც საკმაოდ მყარია. ფერწერის მდგომარეობა დამაკმაყოფილებელია. სვეტებისა და კედლების ქვედა მხარეს და ზოგ ადგილას იატაკზეც, მწვანე წყალმცენარეებია. კანკელი შექმნილია XIX საუკუნის დასასრულს - XX საუკუნის დასაწყისში. ხატები, როგორც ჩანს, პალეოელმა მხატვრებმა დაწერეს. ხატწერა ძალიან დახვეწილია, მაღალი ხარისხის. ყველა ხატი უკიდურესად ავარიულ მდგომარეობაშია, მათი რესტავრაცია არასდროს განხორციელებულა.

* რეკომენდაციები:

1. შენობის პერიმეტრზე გარე დრენაჟის გამართვა, რათა წყალმა შენობის კედლებში არ გაჟონოს.
2. წყალმცენარეების მოშორება, დაზიანებული უბნების და-

მუშავება კატამინით ან სხვა ნივთიერებით, რომელიც რეკომენდებული იქნება ბიოლოგების მიერ.

3. საჭიროა ხატების სასწრაფო რესტავრაცია.

წმინდა გიორგის ტაძარი სოფელ ილორში

დარბაზული ფორმის არც თუ ისე დიდი ტაძარი, შიდა ნახევრადწრიული აფსიდით აგებულია XI საუკუნეში. დიდი დასავლეთ მიწაში და, შესაძლოა, სამხრეთ კარიბჭე მოგვიანებით ააშენეს. ბოლო წლებში სარემონტო სამუშაოების მიმდინარეობის დროს, რომლებიც, აფხაზური მხარის ინფორმაციით, თავად მათ განახორციელეს, ტაძრის სახურავს, ისე, რომ სახურავის მთლიანობა არ დაუზიანებიათ, დაადგეს დიდი ჯვრიანი გუმბათი. სწორედ მაშინ შეღებეს ფასადები თეთრად. აღმოსავლეთ ფასადის შეღებვის დროს ხელუხლებლად დატოვეს ორი ფილა:

1. წმინდა გიორგის უძველესი გამოსახულება უშუალოდ სახურავის ქანობთან.
2. კედლის ქვედა, მარცხენა კუთხესთან ფილა ძველი ქართული წარწერებით.

კარგად ჩანს კიდევ სამი ფილა, მაგრამ ისინი თეთრად არის გადაღებილი და ექსპერტთა ჯგუფისთვის უცნობია მათი შინაარსი.

პრობლემა აქვს სატრაპეზოს სახურავის წყლის არიდების სისტემას, რის გამოც სველდება კედლები, განსაკუთრებით ჩრდილოეთ ფასადზე. განცალკევებით მდგომ უფრო გვიანი პერიოდის სამრეკლოში შემორჩენილია საფლავის ფილები ქართული წარწერებით.

* დასკვნები:

მოგვიანებით განხორციელებული ტაძრის ისტორიული იერ-სახის ცვლილება (გუმბათის დადგმა, ფასადების შეღებვა, ჩადგმული ფილების შეთეთრება) სასტიკი დარღვევაა არქიტექტურული ძეგლების დაცვისა და გამოყენების ნორმების. თუმცა ამის გამოსწორება შესაძლებელია მომდევნო სარემონტო-სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარების დროს.

* ფერწერა

ტაძრის შიდა ფერწერა შესრულებულია ზეთის საღებავით, სავარაუდოდ XIX საუკუნის დასასრულისთვის. ისინი განახლებულია

ზეთის საღებავით 1954 წელს, რის შესახებაც მეტყველებს მარჯვენა მხარეს, ხვეული კიბის ქვეშ, ჩრდილოეთ კედლის წარწერა.

წარწერები, განსაკუთრებით კამარაში, ძლიერ გაჭვარტლულია. იქვე, კამარასა და კედლებზე, საღებავის ფენა შესამჩნევად აქერცლილი და დახვეულია.

* რეკომენდაციები:

1. საჭიროა ჭვარტლის მოშორება და საღებავის აქერცვლის პროცესის შეჩერება.
2. უნდა შემოწმდეს რა მდგომარეობაშია ბათქაში.
3. უფრო ადრინდელი ფერწერის ნიმუშების აღმოსაჩინად აუცილებელია ზონდაჟი.
4. საღებავის ფენის ზედაპირს უნდა მოშორდეს ჭვარტლი და ჭუჭყი.

აქემენიდები

კავკასიაში

იულონ გაგომიძე (თბილისი),
ილიას ბაბაევი (ბაქო),
ფლორიან კნაუსი (მიუნხენი)

აქემენიდურმა ხანამ აურაცხელი რაოდენობის წერილობითი წყარო დაგვიტოვა. მრავალ სხვადასხვა ენაზე შედგენილი დოკუმენტები, ისტორიული ქრონიკები, სხვადასხვა ხასიათის წარწერები, საკანონმდებლო განჩინებები, მეფეებისა და სატრაპების განკარგულებები, რელიგიური და სამეცნიერო ტრაქტატები და სხვ. საშუალებას იძლევა ნაბიჯ-ნაბიჯ გაედევნოს თვალი აქემენიანთა ირანის თითქმის ორსაუკუნენახევრიან ისტორიას, დეტალურად აშუქებს ამ უკიდევანო იმპერიის თითოეულ კუთხე-კუნჭულს [Дандамаев, Луконин 1980:5-35]. მაგრამ ამ მხრივ ერთგვარი გამონაკლისია აქემენიანთა იმპერიის უკიდურესი ჩრდილოეთ განაპირა რეგიონი, კავკასია, რომლის გარშემო არსებული აქემენიდური ხანის წერილობითი ძეგლების სიმწირე აშკარად არაადეკვატურია იმ პოლიტიკურ-სტრატეგიული მნიშვნელობისა, რაც იმპერიისათვის, წესით, უნდა ჰქონოდა კავკასიას, რადგანაც სწორედ კავკასიაზე გადიოდა ერთ-ერთი უმთავრესი გზა, რომლის გავლით ევრაზიის ტრამალების ნომადები დროდადრო თავს ესხმოდნენ და ძარცვავდნენ ახლოაღმოსავლეთის ქვეყნებს, მათ შორის ირანის ცენტრალურ რეგიონებსაც. იმის საილუსტრაციოდ, რომ ეს საშიშროება რეალურად არსებობდა აქემენიდურ ხანაშიც, საკმარისია გავიხსენოთ, რომ თვით კიროსი ნომადებთან ბრძოლა-

ში დაიღუპა, ხოლო დარიოსი ორჯერ პირადად ხელმძღვანელობდა სკვითების წინააღმდეგ ლაშქრობას [Дандамаев 1985:100-103,110; ნარიმანიშვილი 2009:104].

აქემენიდური ხანის, ფაქტობრივად, ერთადერთი წერილობითი წყარო, რომელმაც შემოგვინახა პირდაპირი ცნობები სპარსელების კავკასიასთან ურთიერთობის შესახებ, არის ჰეროდოტეს “ისტორია”, სადაც წერია, რომ “კოლხებმაც დაინესეს საჩუქრები და, ასევე, მათმა მეზობლებმაც ვიდრე კავკასის მთებამდე (რადგან ამ მთებამდე ვრცელდება სპარსეთის მმართველობა, ხოლო კავკასიიდან ჩრდილოეთისაკენ მდებარე ქვეყნებს არაფერი უნდათ იცოდნენ სპარსელებისა)” [დტ.III.97] და სადაც აქემენიანთა მოხარკე ხალხების ჩამოთვლისას და ქსერქსეს ლაშქრის აღწერისას

მოიხსენიება რამდენიმე კავკასიელი ტომიც: კასპიები, კოლხები, მოსინოიკები, მოსხები, სასპირები, ტიბარენები და სხვ. [დტ.III.92-94,VII.67,68,72,78,79]. მიუხედავად წყაროთა სიმცირისა, მეცნიერთა შორის დღეს თითქმის არავის ეპარება ეჭვი იმაში, რომ, მართა-

ლია, კოლხეთი იმპერიის ადმინისტრაციულ ფარგლებს გარეთ იყო მოქცეული და ხარკის ნაცვლად მხოლოდ პერიოდულ ძღვენს “ნებაყოფლობით” უგზავნიდა ირანის მეფეთ-მეფეს ისევე, როგორც აქემენიანთა იმპერიის შორეულ პერიფერიაზე მდებარე ზოგიერთი სხვა ქვეყანა (არაბები, ეთიოპები) [დტ. III.97; რიანტ 2002:397], მაგრამ სამხრეთ კავკასიას ნაწილობრივ მაინც წვდებოდა აქემენიანთა ირანის რამდენიმე სატრაპია, კერძოდ კი, ჰეროდოტესეული ნუმერაციით, XI, XVIII და XIX სატრაპიები¹ [Дандамаев 1985:რუკა]. რაც შეეხება კოლხეთისა და ზემოხსენებული სატრაპიების კონკრეტულ საზღვრებს კავკასიაში, ამაზე ჯერჯერობით მკვლევარებს შორის შეთანხმებული აზრი არ არსებობს [ნარიმანიშვილი 2009:106-110]. წერილობითი წყაროების სიმცირის გამო ყველა ამ სადავო საკითხის კვლევა, ძალაუვნებურად, უნდა დაეფუძნოს სხვა სახის წყაროებს, რომელთა შორის უმნიშვნელოვანესი არქეოლოგიური წყაროებია.

¹ თუმცა მკვლევრებს შორისაც არის თითო-ოროლა გამონაკლისი, რომელსაც არ სჯერა კავკასიაში სპარსელების ყოფნისა აქემენიდურ ხანაში. ასე, მაგალითად, ახლახან გამოქვეყნდა ადელ ბილის სტატია “აქემენიდები კავკასიაში?” [ილლ 2010], რომელშიც ავტორი ცდილობს დაგვარწმუნოს, რომ აქემენიდურ ხანაში სპარსელები არა თუ არ გაჰყარებიან კავკასიას, არამედ ის ინოვაციებიც კი საქართველოს კულტურაში, რომელიც აქემენიდური გავლენით შეიძლება აიხსნას, აქ სკვითებს შემოუტანიათ! ამ მოსაზრების შესამაგრებელ ერთ-ერთ არგუმენტად ავტორს მოაქვს ჰეროდოტეს ცნობა, რომ სკვითები წყლით გაუზავებელ ღვინოს სვამდნენ და მიდიაში შეჭრას აპირებდნენ ფაზისის დინების გაყოლებით [დტ. VI.84; ილლ 2010:24-25]. გარდა იმისა, რომ ქ-ნმა ბილმა ისიც კი არ იცის, რომ ამ შემთხვევაში ფაზისი რიონი კი არ არის, არამედ არაქსია [Геродот 1972:530, სქოლიო 75], მას, ალბათ, გულწრფელად სწამს, რომ ქართველებმა ღვინის სმაც სკვითებისგან ისწავლეს. ძნელია, ეკამათო პიროვნებას, რომელიც ყველა დაშვებული თუ დაუშვებელი ხერხით ცდილობს დაამტკიცოს წინასწარ აკვიატებული აზრის ჭეშმარიტება. ამგვარი, უკაცრავად პასუხია, “გამოკვლევის” კლასიკური ნიმუშია ამავე ავტორის 2003 წელს გამოქვეყნებული სქელტანიანი ნაშრომი [ილლ 2003], რომლის საფუძვლიანად შეფასება-გაკრიტიკებისათვის დღემდე ვერავინ მოიცალა, ალბათ, იმიტომ რომ მის ავტორს სერიოზულად არ აღიქვამენ.

აქემენიდურ ხანაში — ქ.წ. VI-IV სს-ში თვალსაჩინო ცვლილებები განიცადა ნივთიერმა კულტურამ (და სულიერმაც!) საქართველოში და მთლიანად კავკასიაში და ამ ცვლილებათა დიდი ნაწილი აქემენიდურ სამყაროსთან ურთიერთობით არის ინიცირებული [აგოსჰიდზე 1992; ნარიმანიშვილი 2009:103], მაგრამ ცვლილებათა ხასიათი არ იყო ერთნაირი კავკასიის სხვადასხვა რეგიონში.

დღევანდელი სომხეთის რესპუბლიკის სამხრეთ ნაწილში, თავის დროზე ურარტუს სამეფოს საზღვრებში რომ იყო მოქცეული, აქემენიდურ ხანაში დაიწყო იქ არსებული ურარტული კაპიტალური ნაგებობების შეცვლა-გადაკეთება ახალი, სპარსულ-აქემენიდური მოთხოვნების შესაბამისად. ასე, მაგალითად, ქ.წ. VI-V ს-ში ერეზუნის ციტადელში ურარტული ხალდის ტაძარი აპაღანად გადააკეთეს [Тирация 1988:23 და შმდ.]. ასეთი რამ, ცხადია, ვერ მოხდებოდა დანარჩენ კავკასიაში, სადაც მაშინ არ არსებობდა ურარტული

სასახლეებისა და ციხე-ქალაქების ბადალი ხუროთმოძღვრული ნაგებობები. კავკასიის ეს რეგიონი XVIII სატრაპიაში იყო გაერთიანებული და იქ, ჰეროდოტეს ცნობით, მატინები, სასპირები და ალაროდელეები ცხოვრობდნენ [დტ. III.92-94].

კავკასიის მეორე რეგიონში, რომელიც მოიცავს დღევანდელი საქართველოს დიდ ნაწილს (დასავლეთ საქართველოს, აჭარა-აფხაზეთიანად, სამცხე-ჯავახეთს, ქართლს) და, ნაწილობრივ, ჩრდილოეთ სომხეთს (ლორე-ტაშირს), ბევრია აქემენიდური (და პოსტაქემენიდური) ხანის არისტოკრატთა მდიდრული სამარხები, განსხვავებით კავკასიის სხვა რეგიონებისაგან, სადაც ისინი ჯერ-ჯერობით არ ჩანს. ეს რეგიონი საკუთრივ სპარსულ-აქემენიდური იმპორტის სიუხვითაც გამოირჩევა და, ამასთან, თავისებურია ამ იმპორტის ხასიათი და შედგენილობაც. მაგალითად, აქ გვხვდება ისეთი ნივთები, როგორებიც კავკასიაში შეიძლება მოხვედრილიყო მხოლოდ ადგილობრივ დიდებულებსა და ირანის სამეფო კარს შორის დიპლომატიური საჩუქრების გაცვლა-გამოცვლის გზით [რიანტ 2002:742]. ეს რეგიონი, როგორც ჩანს, უშუალოდ არ შედიოდა ირანის რომელიმე სატრაპიაში და იქ სახლობდნენ “კოლხები და მათი მეზობლები კავკასიის მთებამდე”, რომლებმაც, ჰეროდოტეს ცნობით, ნებაყოფლობით დაივალეს, ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ 100 ყმანვილი და ამდენივე ქალწული გაეგზავნათ ძღვნად ირანის დიდი მეფისათვის [დტ. III.97]. მაგრამ კოლხებისა და მათი მეზობლების მოვალეობა ირანის უმაღლესი ხელისუფლის წინაშე მარტო ამ ძღვენით, როგორც ჩანს, არ ამოიწურებოდა: მათი ძირითადი მოვალეობა უნდა ყოფილიყო კავკასიონის უღელტეხილების დაცვა, რათა სკვითებს არ გამოეყენებინათ ისინი იმპერიის ცენტრალურ რეგიონებში შესაჭრელად [ნარიმანიშვილი 2009:111]. ზემოთ უკვე ითქვა, რომ აქემენიანთა მთელი ისტორია ცხადჰყოფს,

რაოდენ მნიშვნელოვანი იყო მათთვის ქვეყნის საზღვრების დაცვა ჩრდილოელი ნომადების თავდასხმებისაგან, ამიტომ საფიქრებელია, რომ კოლხები და მათი მეზობლები სწორედ ამ სამსახურისათვის დარჩნენ აქემენიანთა მოკავშირეებად და არ იქცნენ მოხარკე ქვეშევრდომებად (არაბებსაც, ანალოგიურად, აქემენიანთა მოკავშირის სტატუსი მიენიჭა იმ დახმარებისათვის, რაც მათ გაუწიეს კამბიზს ეგვიპტის წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს [დტ. III.7-8,88; Дандамаев 1985:57; Дандамаев, Луконин 1980:118]).

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ უღელტეხილებს კავკასიონის დასავლეთ მონაკვეთში კოლხები აკონტროლებდნენ, ცენტრალურ ნაწილში კი ქართლის მამასახლისები [ნარიმანიშვილი 2009:112], მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ისევე, როგორც “პაქტიიკე, არმენები და მის მეზობლად მცხოვრებნი”, რომლებიც იხდიდნენ ხარკს 400 ტალანტის ოდენობით, ერთ XIII ოლქში ანუ არმენიის სატრაპიაში იყვნენ გაერთიანებულნი [დტ. III.93], ასევე “კოლხები და მათი მეზობლებიც” [დტ. III.93] ერთი ქვეყნის, ერთი პოლიტიკური ერთეულის მცხოვრებლები უნდა ყოფილიყვნენ, იმ ქვეყნისა, რომელთანაც ურთიერთობდა აქემენიანთა ირანის უზენაესი ხელისუფლება და რომელიც მასთან (ირანის ხელისუფლებასთან) შეთანხმებით აკონტროლებდა ცენტრალური და დასავლეთ კავკასიონის გადასასვლელებს. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს ყველაფერი სულაც არ გამორიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ არსებობდა “ქართლის სამამასახლისოც”, როგორც ამ ქვეყნის (კოლხეთის სამეფოს) ერთ-ერთი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული (შეად. [ნარიმანიშვილი 2009:112]).

აქემენიდური ხანის ერთ-ერთი ინოვაცია სამხრეთი კავკასიის ამ რეგიონში ქვის ხუროთმოძღვრების დამკვიდრებაც არის, რასაც თან სდევს ისეთი ტიპიური სპარსულ-აქემენიდური არქიტექ-

ტურული დეკორის გაჩენაც, როგორცაა ზარისებრი ბაზისები, რომლებიც აღმოჩენილია ჩრდილოეთ სომხეთში (ბენიამინში) და ქართლში (კავთისხევში), და ორმაგპროტომიანი კაპიტელები, რომლებიც კავთისხევში და დასავლეთ საქართველოში (ვანში და საირხეში) აღმოჩნდა [აგოსჰიდზე 1992:132-133; აგოსჰიდზე, იპიანი 2000; თერ-არტიროსსოვ 2001; Ахвледиანი, Кипიანი 2004]. ამკარაა, რომ ადგილობრივი დიდებულები ცდილობდნენ მოეწყოთ ცხოვრება მეტროპოლიაში შემუშავებული ეტალონების მიხედვით.

ბოლო წლების არქეოლოგიური გათხრების შედეგები ზემოთ აღწერილისაგან საკმაოდ განსხვავებულ ვითარებას ასახავს აქემენიდურ ხანაში სამხრეთ კავკასიის მესამე რეგიონში, რომელიც მოიცავს დღევანდელ აზერბაიჯანს და საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილს — კახეთს.

ჯერ კიდევ 1956 წელს ყაზახში (დასავლეთ ზერბაიჯანი), სარი-თეფეზე გაითხარა ქ.ნ. V-IV საუკუნის მონუმენტური ნაგებობა, რომელშიც აქემენიანთა იმპერიის დედაქალაქებში შემუშავებული ტიპის ე.წ. ზარისებრი ბაზისები აღმოჩნდა [Нариманов 1960].

1994-1995 წლებში ქართულ-გერმანულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ კახეთშიც, ადგილ გუმბათში, გათხარა ალიზის აგურით

ნაგები ქ.წ. V-IV საუკუნის სასახლე, რომლის, სულ ცოტა, ორი დარბაზის სვეტები ეყრდნობოდა ლოტოსის კვეთილი ორნამენტით შემკულ კირქვის ისეთივე ზარისებრ ბაზისებს, როგორც სართლეთეფზე იდგა [Furtwängler, Picxelauri 1995; Furtwängler, Picxelauri 1996; Furtwängler, Knauß 1997].

2006 წლიდან აზერბაიჯანულ-ქართულ-გერმანული არქეოლოგიური ექსპედიცია, ამ წერილის ავტორთა მონაწილეობით, მუშაობს გუმბათიდან სამხრეთით სულ რაღაც 60 კმ მანძილზე, მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, დასავლეთ აზერბაიჯანში, შამქორის რაიონის სოფელ გარაჯამირლისთან, სადაც 2 კვ.კმ-ის ფართობზე აქემენიდური ხანის რამდენიმე კაპიტალური ნაგებობის ნაშთები აღმოჩნდა. 2006-2010 წლებში, ხუთი საველე კამპანიის განმავლობაში ერთი ნაგებობა მთლიანად და ორი ნაწილობრივ გაითხარა (იხ. არქეოლოგიური გათხრების წინასწარული ანგარიშები [Babaev, Gagoshidze, Knauss 2007; Babaev, Gagoshidze, Knauss 2007a; Babayev, Qaqoşidze, Knauss 2008; Babaev, Mehnert, Knauß 2009; Knauss, Gagoshidze, Babaev 2010]).

ამჯერად შევეხებით მხოლოდ ორ ობიექტს, რომლებიც რეალურად ერთი კომპლექსის ნაწილებია — ყურბან-თეფზე ნაწილო-

ბრივ გამოვლენილ სასახლეს და მისგან ორასიოდე მეტრში მდებარე იდეალ-თეფეზე გათხრილ კარიბჭე-პროპილეუმს, რომელიც სასახლის უზარმაზარი ეზოს (450მx400მ) გალავნის აღმოსავლეთ კედელშია ჩადგმული. ორივე შენობა, ისევე როგორც გალავანი, ალიზის კვადრატული აგურითაა ნაგები.

კარიბჭე თითქმის კვადრატული (22მx23მ) ნაგებობაა. ანფილადურად განლაგებული გარეთა (აღმოსავლეთისკენ ღია) ორსვეტიანი პორტიკი, ოთხსვეტიანი დარბაზი და ასევე ოთხსვეტიანი შიდა (დასავლეთისკენ გახსნილი) პორტიკი ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან ფლანკირებულია სიმეტრიულად განლაგებული სამსამი სათავსოთი, როლებშიც მოხვედრა ცენტრალური დარბაზიდან შეიძლებოდა. დარბაზისა და პორტიკების გამყოფ კედლებში სამი მეტრის სიგანის ლიობებია გაჭრილი ისე, რომ იქმნება ფართო საზეიმო გასასვლელი, საიდანაც სტუმრის წინაშე იხსნებოდა ვრცელი ეზოს ცენტრში აღმართული გრანდიოზული სასახლის ხედი.

სასახლის გათხრები არ დასრულებულა, მაგრამ უკვე შეგვიძლია დარწმუნებით ვიმსჯელოთ მის ზომებსა და გეგმარებაზე. იატაკამდე მხოლოდ ორ სათავსოში, II და V ოთახებში, ისიც ნაწილობრივ ჩავღრმავდით. ალიზის კედლები ამ სათავსოებში თითქმის ორი მეტრის სიმაღლემდეა შემორჩენილი. სათავსოებში ექვს-ექვსი სვეტი მდგარა. II ოთახში უკვე გამოვლენილია კირქვის ოთხი ზარისებრი ბაზისი, V ოთახში ჯერჯერობით გამოჩენილი კირქვისავე ორი ბაზისი კი სხვაგვარია, მათ თორუსი და ორსაფეხურიანი კვადრატული პლინთუსი აქვთ.

სასახლე გეგმაში მართკუთხედის ფორმისაა, სიგრძით (ჩრდილო-სამხრეთის მიმართულებით) 65,50 მ, სიგანით – 62,90 მ. მთავარი შესასვლელი აღმოსავლეთიდან უნდა ყოფილიყო, საიდანაც მომსვლელი ვრცელ, 27მx27მ მისაღებ დარბაზში მოხვდებოდა: დარბა-

ზის უკანა კედლის შუა ნაწილში მიშენებული პოდიუმი გვარნმუნებს, რომ დარბაზი, მართლაც, საზეიმო აუდიენციებისთვის იყო განკუთვნილი და შეჭველია, რომ ის სვეტებიანი (ალბათ, 36-სვეტიანი) უნდა იყოს.

მისაღებ დარბაზს ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან სათავსოების სიმეტრიულად განლაგებული სისტემა საზღვრავს, დასავლეთიდან კი გრძელი კორიდორი, რომლის მეორე მხარეს ოთხი დარბაზია განლაგებული. მათგან ორი, როგორც უკვე ითქვა, ექვსსვეტიანია; მათ სამხრეთით არსებული დარბაზები უფრო მცირე ზომისაა და, შესაბამისად, მათი სვეტების რაოდენობაც ნაკლები უნდა იყოს.

გუმბათისა და გარაჯამირლის ზარისებრი ბაზისები ერთი და იგივე კირქვისაგან (ქვის პეტროგრაფიული ანალიზი ჩაატარა საქართველოს გეოლოგიური ინსტიტუტის თანამშრომელმა პროფ. ვ.გუგუშვილმა) ერთ სახელოსნოშია დამზადებული, ერთი ზომისაა (32x32 სმ) ალიზის აგურებიც, რომლებიც გუმბათისა და გარაჯა-

მირლის შენობების ასაგებად გამოუყენებიათ, ამდენად უეჭველია, რომ გუმბათისა და გარაჯამირლის სასახლეები ერთდროულად აშენებულია და ერთი სისტემის შემადგენელი ელემენტებია.

გარაჯამირლის, გუმბათისა და სარი-თეფეს სვეტებიანი სასახლეები თითქმის თანაბარი მანძილებით (60-100 კმ) არიან ერთმანეთისაგან დაშორებული, რაც ძალაუნებურად გვაფიქრებინებს ტერიტორიის დაყოფაზე ადმინისტრაციულ საგამგეო ერთეულებად.

აქემენიანთა იმპერიის ცენტრალური რეგიონების გარდა (პერსეპოლისი, სუზა, ბაბილონი და ა.შ.), კავკასია ერთადერთი ადგილია, სადაც აღმოჩნდა ზარისებრი ბაზისები; შენობათა გეგმარებასაც ანალოგიები მხოლოდ სპარსულ-აქემენიდურ ხუროთმოძღვრებაში ეძებნება და ამდენად ძნელია ეჭვის შეპარება იმაში, რომ ეს მშენებლობა კავკასიაში უშუალოდ აქემენიდების განხორციელებული უნდა იყოს.

გარაჯამირლის მთავარი სასახლე იმეორებს პერსეპოლისში ქსერქსეს (ქ.წ. 486-465) სასახლისა და ე.წ. ჰარამხანის გეგმარებას და ასევე ქსერქსეს პროპილევებისა ანუ ე.წ. «ცენტრალური ნაგებობის» ანალოგიურია გარაჯამირლის კარიბჭე-პროპილევებიც, თანაც გარაჯამირლის ორივე ეს ნაგებობა თავისი მასშტაბებითაც პერსეპოლისის ხსენებულ ნაგებობათა შესადარია; უზარმაზარია გარაჯამირლის სასახლის გალავანშემორტყმული ეზოც. ამდენად, დიდი ალბათობით შეიძლება ითქვას, რომ აქ სატრაპის რეზიდენციასთან გვაქვს საქმე. ამ მოსაზრებას მხარს ისიც უჭერს, რომ სასახლის გარშემო იყო მისი თანამედროვე სხვა ნაგებობებიც, რაც აუცილებელი პირობაა სატრაპის ცენტრის გამართული ფუნქციონირებისათვის.

ზევით უკვე ითქვა, რომ კავკასია აუცილებლად უნდა ყოფილიყო ირანის ცენტრალური ხელისუფლების ყურადღების სფეროში

ჩრდილოეთიდან მოსალოდნელი საშიშროების გამო და რომ კავკასიონის უღელტეხილების დაცვა ქედის დასავლეთ და ცენტრალურ მონაკვეთებში მინდობილი ჰქონდათ «კოლხებს და მათ მეზობლებს», მაგრამ ისიც ცნობილია, რომ კავკასიის უმთავრესი კარიბჭე, ძირითადად რომლითაც სარგებლობდნენ ხოლმე სკვითები იმ დროს, დარუბანდის გასასვლელი იყო.

ვფიქრობთ, რომ გარაჯამირლისთან უნდა ყოფილიყო აქემენიანთა იმ სატრაპიის ცენტრი, რომლის ძირითადი დანიშნულება კავკასიონის ქედის აღმოსავლეთ მონაკვეთის უღელტეხილებისა და, რაც მთავარია, კავკასიის უმთავრესი, დარუბანდის კარიბჭის დაცვა იყო.

როგორც ჩანს, ეს იყო ჰეროდოტეს ნუმერაციით XI ოლქი-კასპიანა.

გარაჯამირლის და გუმბათის სასახლეები ქ.ნ. V ს-ის პირველ ნახევარში ან შუა ხანებში, ქსერქსეს (ქ.ნ.486-465წწ.) ან მისი მემკვიდრის, არტაქსერქსეს (ქ.ნ.465-424წწ.) ზეობის დროსაა აგებული და ისინი სპარსელებს მშვიდობიანად მიუტოვებიათ, ალბათ, ქ.ნ. IV ს-ის ბოლო მეოთხედში, აქემენიანთა იმპერიის დაცემის შემდეგ.

მიტოვებული შენობების ზოგიერთი სათავსო საცხოვრებლად გამოუყენებიათ ახალ მოსახლეებს, რომელთაც დარჩათ ტიპიური ქართლური კერამიკა, მათ შორის თეთრი ზოლებით და წითელი საღებავით მოხატულიც. ასეთი კერამიკა, რომელიც ფართოდაა გავრცელებული გვიან აქემენიდური და ადრეელინისტური ხანის საქართველოში, აზერბაიჯანში პირველად აღმოჩნდა [აბაევ, აგოსჰიდზე, ნაუსს 2007:316-317].

ქართლის სამეფო (იბერია) აქემენიანთა იმპერიის ნანგრევებზე შეიქმნა და როგორც ძველი ქართული მატრიანე, «ქართლის ცხოვრება» გვამცნობს, ქართლის პირველმა მეფემ, ფარნავაზმა თავისი სამეფო მოაწყო «მომსგავსებულად სამეფოსა სპარსთასა». არქეოლოგიური მონაპოვრის ანალიზი, ენისა და წერილობითი წყაროების მონაცემები, უფლებას გვაძლევს ვამტკიცოთ, რომ მემატრიანის ეს ცნობა ჭეშმარიტებასთან ახლოა და ქართლის სამეფომ მართლაც ბევრი რამ მიიღო მემკვიდრეობით აქემენიდებისგან, მაგრამ ეს სხვა კვლევის საკითხია.

- ნარიმანიშვილი 2009 — გ.ნარიმანიშვილი. დარაქოს ნა-
მოსახლარი და სამხრეთ კავკასიის აქემენი-
დური ხანის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. —
იბერია-კოლხეთი 5, 2009, გვ. 94-125.
- ჰეროდოტე 1975 — ისტორია. თარგმანი თ.ყაუხჩიშვილისა,
თბილისი, 1975.
- Ахвледиани, Кипиани 2004 – Д.Ахвледиани,Г.Кипиани.
Капитель с двойной протомой из городища Вани.
Кавказоведение, №6, 2004, gv. 80-85.
- Геродот 1972 – Геродот. История в девяти книгах. Перевод
Г.А.Стратановского, Ленинград, 1972.
- Дандамаев 1985 – М.А.Дандамаев. Политическая история
Ахеменидской державы, Москва, 1985.
- Дандамаев, Луконин 1980 – М.А.Дандамаев, В.Г.Луконин.
Культура и экономика древнего Ирана, Москва,
1980.
- Нариманишвили 1991 – Г.Нариманишвили. Керамика Картли
V-I вв. до н.э., Тбилиси, 1991.
- Нариманов 1960 – И. Нариманов. Находки баз колонн V-IV вв.
до н.э. в Азербайджане. Советская Археология,
4, 1960, 162-164.
- Тирацян 1988 – Г.А.Тирацян. Культура древней Армении
VI в. до н.э. – III в. н.э. (По археологическим
данным), Ереван, 1988
- Babaev, Gagoshidze, Knauss 2007 – I.Babaev, I.Gagoshidze,
F.Knauss. An Achaemenid “Palace” at Qarajamirli
(Azerbaijan). Preliminary Report on the excava-
tions in 2006, in: Achaemenid Culture and Local
Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran,
edited by A.Ivntchik and V.Licheli (AncCivScytSib
13/1-2, special issue), Leiden-Boston, 2007, pp. 31-
45.
- Babaev, Gagoshidze, Knauss 2007a – I.Babaev, I.Gagošidze,
F.Knauß. Ein Perserbau in Azerbaijdžan. Aus-
grabung auf dem Ideal Tepe bei Karačamirli 2006,

- Ausgrabungen in den Siedlungen Gumbati und Ciskaraant-Gora. 3, Vorbericht, in: *Eurasia Antiqua* 3, 1997, pp. 353-387
- Furtwängler, Picxelaury 1995 – A.Furtwängler, K.Picxelaury. Ausgrabungen in Gumbati (Kachetien) 1994, in: *Georgica* 18. 1995, pp. 23-₃₁.
- Furtwängler, Picxelaury 1996 – A.Furtwängler, K.Picxelaury. Ausgrabungen in Gumbati (Kachetien) 1995, in: *Georgica* 19. 1996, pp. 58-65.
- Gagoshidze 1992 – I.Gagoshidze. The Temples at Dedoplis Mindori, in: *East and West*, 42, Rome, 1992, pp. 27-58.
- Gagoshidze 1992 – J.Gagoshidze. The Achaemenid Influence in Iberia, in: *Boreas*, 19, Münster, pp.125-136.
- Gagoshidze, Kipiani 2000 – I.Gagoshidze, G.Kipiani. Neue Beobachtungen zur achaimenidischen Baukunst in Kartli, in: *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, Band 32, Berlin, 2000, pp. 59-64.
- Knauss, Gagoshidze, Babaev 2010 – F.Knauss, I.Gagoshidze, I.Babaev. A Persian Propiyleion in Azerbaijan. Excavations at Karacamirli. In: *Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers* (Edited by Jens Nieling and Ellen Rehm). *Black Sea Studies*, 11, Aarhus, 2010, pp. 111-122.
- Ter-Martirossov 2001 – F.Ter-Martirossov. The Typology of the Columnar Structures of Armenia in the Achaemenid Period. In: *The Royal Palace Institution in the First Millenium BC* (Edited by I.Nielsen), Aarhus, 2001, pp. 155-163.

ბრაფიტოიანი სინოპური და კოლხური ამფორები ქალაქ ფოთი-ფასისის კონტექსტში

გელა გამყრელიძე

საქართველოს ზღვისპირეთში, ქალაქ ფოთთან — მდინარე რიონის შესართავთან, მალთაყვის სრუტის მარცხენა მხარეს და პალიასტომის ტბის დასავლეთ ნაპირთან არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ფრიად საყურადღებო ბერძნულ ნარწერა-გრაფიტოიანი ამფორები აღმოაჩინა. პალიასტომის ტბასთანვე ძვ.წ. IV—III სს-ის არქეოლოგიური არტეფაქტები — ატიკური შავლაკიანი კანთაროსის ქუსლი, როდოსული ამფორის ძირი და ადგილობრივი, კოლხური კერამიკა დადასტურდა. აქვე აღმოჩნდა დამღიანი კოლხური ამფორის ყურიც [დანვრილებით იხ. გამყრელიძე გ. 1987: 97-117; გამყრელიძე გ. 1992: 30-48, ტაბ. 5-8; გამყრელიძე გ. 2010: 176-189]. ქვემოთ გთავაზობთ ამფორებზე ამოკანრული ბერძნული გრაფიტოების გაშიფვრის ვერსიებს (იხ. ტაბ. IV) და ამ მასალის აღმოჩენის მნიშვნელობას ქალაქ ფასისის, როგორც სავაჭრო ცენტრის გააზრების კონტექსტში, რაც საშუალებას იძლევა ზოგიერთი საკითხი ახლებურად დავინახოთ.

ქ. ფასისი ევროპა-აზიის საზღვაო-სამდინარო-სახმელეთო სატრანზიტო გზის მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო. ქალაქ ფასისის საშუალებით გადაიზიდებოდა სამშენებლო ხე, სელი, სელის ზეთი, თაფლი, ღვინო, სპილენძი, რკინა, კანაფი, ე.წ. "ფასისური ხოხობი" (ფაზანი), მოგვიანებით ნავთიც და სხვ. ელინისტურ და რომაულ ეპოქაში ფასისის, როგორც სატრანზიტო-სავაჭრო ქალაქის მნიშვნელობა გაიზარდა [იხ. ლორთქიფანიძე ოთ. 1966: 117-146; ინაძე

მ. 2009: 246-251; გამყრელიძე გ. 2001: 26-32; ამკრელიძე . 2009: 175-194]. პალიასტომის მოხერხებულ ტბა-ლიმანში, რომელთანაც ქალაქ-ნავთსაყუდელი მდებარეობდა, ზღვიდან გემები შემოდიოდნენ, საიდანაც, შემდეგ მდ. რიონზე და მდ. ფიჩორზე აგრძელებდნენ სვლას. სწორედ ამ გზის გაყოლებაზე სატრანსპორტო ტარის გარკვეული რაოდენობა დაფიქსირდა. ამჟამად ყურადღებას გავა-

მახვილებთ გრაფიტოიანი ამფორების აღმოჩენის ფაქტზე (იხ. ტაბ. I, II, III, IV).

I. გრაფიტოიანი ამფორის ზედა ნაწილი აღმოჩნდა სუფსის კანონისა და მალთაყვას შორის მდებარე ზღვის შელფში. ამფორის თიხა ბაცი მონაცრისფრო-მოიისფროა და მოშავო მცირე ნამცეცებს შეიცავს. ამფორის კედელი სქელია; ზედაპირი ხორკლიანი აქვს და მასზე ზღვიური დანალექები შეიმჩნევა. ამფორის მხრები დახრილია. პირის დმ — 11 სმ; ცილინდრული ყელის სიმაღლე — 15 სმ; მხართან დმ — 35 სმ; ყურების სიგანე — 4,05 სმ; პირის ლილვისებური გადანაკეცის სიგანე — 1,04 სმ; ყურები ოვალურ-განივკვეთიანია და მათზე გრძივი დაბალი ნიბო შეიმჩნევა.

გრაფიტოები:

- 1) *BIK* (იხ. ტაბ. IV) — ყურებს შორის, მხრის დასაწყისშია. ვერსიით შეიძლება იყოს *BIK[OΣ]* — თიხის ჭურჭელი, ხოლო თუკი ჩავთვლით, რომ აბრევიატურაა, მაშინ ვერსიით შეიძლება *B* — “თიხის ჭურჭელს”, *I* — “შენირულს”, *K* — “მაღალი ხარისხის” ან “კოლხურს” (ჩ ვერსიით) ნიშნავდეს. ასეთ შემთხვევაში წარწერა შეიძლება გაიშიფროს ამგვარად — “[ამ] თიხის ჭურჭლით შეწერილია მაღალი ხარისხის [კოლხური?] [ღვინო]” (იხ. ტაბ. II, IV).
- 2) *ΠE* — ამფორის მეორე მხარეს, ოდნავ გვერდზე, ყელთანაა მოთავსებული. ეს ვერსიით შეიძლება ნიშნავდეს რიცხვს — 5(ხუთს). თუ კი ჩავთვლით, რომ ეს არის აბრევიატურა მაშინ ვერსიით იქნება — “ძველი (II) ზეთისხილის ზეთი (E)”. აქ “პი”-ს მარჯვენა მხარე გაორმაგებული ხაზითაა წარმოდგენილი და თავზე, კუთხეში პატარა ხაზი შეიმჩნევა (იხ. ტაბ. II, IV).
- 3) *XO* — ამფორის ამავე მხარეს მხარზეა ამოკანრული. ეს გრაფიტო ვერსიით აღნიშნავს ტევადობას — ხოას. 1 ხოა ტოლია

3,285 ლიტრის. (2) წარწერის ვერსიის ხუთს თუ გავამრავლებთ 1 ხოაზე მაშინ მივიღებთ $\approx 16,415$ ლიტ.-ს ანუ ხუთ ხოას, რაც ამ ამფორის მოცულობა გამოდის. 16 ლიტრიანი ადრეული, მოზრდილი ამფორების სინოპური ამფორების მოცულობის გარკვეული სტანდარტი იყო. 16 ლიტრიანია ვანის ნაქალაქარზე ე.წ. "წარჩინებული კოლხი მეომრის" სამარხში აღმოჩენილი მთლიანი სინოპური ამფორაც. ვერსიით XO შეიძლება "ზე-

დაშე (X) ღვინოს(O)" ნიშნავდეს (იხ. ტაბ. II, IV).

ზემოთ აღწერილი გრაფიტოებიანი ამფორა ჰიდროარქეოლოგიების მიერ არის აღმოჩენილი და შესაძლოა, ზღვაში ჩაძირული სავაჭრო გემის ტვირთიდან იყოს. ის არქეოლოგიის ცენტრის ფონდებში ინახება (ოთახი 5). ამფორა მორფოლოგიურ-ტიპოლოგიური მონაცემებით სინოპურია და თითქმის ანალოგიურია ვანის ნაქალაქარზე ე.წ. "წარჩინებული კოლხი მეომრის" სამარხში აღმოჩენილი მთლიანად შემონახული დამლიანი ამფორისა [იხ. ფუთურიძე რ. 1976: 82-84], რომელიც არქეოლოგ ბ. გრაკოვის სინოპური ამფორების კლასიფიკაციის მიხედვით, ადრეულ, პირველ ქრონოლოგიურ ჯგუფს მიეკუთნება და ძვ.წ. IV ს. ბოლო — III ს. დასაწყისით თარიღდება [იხ. Граков Б. 1929: 96-108; Брашинский И. 1980: 42; Моначов С. 1999: 487-496].

II — გრაფიტოიანი ამფორის ზედა ნაწილი მდ. რიონის ზღვასთან შესართავთან, შელფში, მეზადურების მიერ ჩაგდებულ ბადეს ამოყვავა (ამ ამფორის შესახებ ინფორმაცია არქეოლოგმა რ. პაპუაშვილმა მოგვანოდა). ამფორის თიხა მონაცრისფრო-მოიისფროა და მოშავო მცირე ნამცეცებს შეიცავს. ამფორის კედელი სქელია; ზედაპირი ხორკლიანია და მასზე ზღვიური დანალექები შეიმჩნევა. ამფორის ცალი ყური, ზედა მხარეს, მოტეხილია; მხრები დახრილია; პირის დამ — 10 სმ; ცილინდრული ყელის სიგრძე 14 სმ; ოვალურგანივკვეთიანი ყურის სიგანე — 5 სმ; პირის ლილვისებური გადანაკეცის სიგანე — 1,01 სმ. ყურებს შორის მხრის დასაწყისში ამოკანრულია გრაფიტო — ΦΙΛΟ, რომლის გაგრძელებაც მოტეხილია (იხ. ტაბ. III, 1; IV). ვერსიით შესაძლებელია აქ იგელისხმებოდეს ΦΙΛΟ[ΒΑΚΧΟΣ] დიონისესთან (ბაკხოსთან) და საერთოდ ღვინის სიყვარულთან დაკავშირებული სიტყვა. წარწერა შეიძლება ეკუთვნოდეს ღვინით მოვაჭრეს, რომელიც თავყვანს სცემდა ღვთაება დიონისეს. ვერსიით გამორიცხული არ არის უბრალოდ იყოს — ΦΙΛΟ[ΙΝΙΑ] ანუ “ღვინის მოყვარული”. გრაფიტოში ΦΛ (“ფი” და “ლამბდა”) წარმოდგენილია გადაბმულად ლიგატურის სახით. ასეთი მოხაზულობის სამკუთხა “ფი” დადასტურდა ქარელის რ-ნის ტახტიძის სამაროვნის ძვ.წ. IV ს. მიწურულის 6 სამარხში აღმოჩენილი კანთაროსის ქუსლზე (არქეოლოგ იულ. გაგაშიძის გათხრები). ამგვარივე, მოხაზულობის “ფი” აღმოჩნდა ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ნაქალაქარ ნიმფეონში დადასტურებულ ძვ.წ. IV ს. ჭურჭლის ფრაგმენტზეც [იხ. Толстой И. 1953: 86]. სიტყვა “მოყვარული” აგრეთვე დადასტურებულია ძვ.წ. IV ს. ქოთანზე ჩრდილო შავიზღვისპირეთში “მითრიდატეს მთის” გათხრისას [Толстой И. 1953: 97-98]. ჩ ვერსიით შესაძლებელია ფოთის ამფორაზე იგულისხმებოდეს ΦΙΛΟ[ΘΕΟΣ] “ღმერთის მოყვარული” [იხ. აპე ჭ. 1884: 1624]. ათენის აგორაზე აღმოჩენილ ძვ.წ.

IV ს. კლიკზე ამგვარივე გრაფიტო მ. ლანგმა აღადგინა, როგორც — “თასის მოყვარული” [იხ. ანგ . 1976: 12, სურ. ჩ6]. ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ქ. პანტიკაპეონში ძვ.წ. IV ს-ის საფლავის სტელის ფრაგმენტი აღმოჩნდა, სადაც წარწერაზე ფიგურირებს სიტყვა “მოყვარულის” ნაწილი და შემდეგ ეთნონიმი “კოლხი”, რომელიც შეიძლება “ქეიფის მოყვარულ კოლხს” (ΦΙΛΟΚΩΜΟΣ ΚΟΛΧΟ) ნიშნავდეს ანუ იმ ადამიანს, რომლისადმიც ეს წარწერიანი საფლავის სტელაა მიძღვნილი, ქეიფი და დროსტარება უყვარდა [შეადარე, КВН, 1965: 183; იხ. აგრეთვე ДР, 1958: 1730].

ფოთში აღმოჩენილი მეორე გრაფიტოიანი ამფორაც, პირველი ამფორის მსგავსად, მორფოლოგიურ-ტიპოლოგიური მონაცემებით სინოპურია და არქეოლოგ ბ. გრაკოვის მიხედვით პირველ ქრონოლოგიურ ჯგუფს უნდა მიეკუთვნებოდეს და ძვ.წ. IV ს-ის ბოლო — III ს-ის დასაწყისით თარიღდება [Граков Б. 1929: 97].

ბერძნული წარწერა-გრაფიტოების აღმოჩენა ყველაზე ხშირია აღმოსავლეთ ხმელთაშუა და შავი ზღვისპირეთის რეგიონებში. საქართველოში ბერძნული გრაფიტოები ძირითადად დასავლეთ საქართველოს, კოლხეთის, არქეოლოგიურ მასალაში გვხვდება, კერძოდ — ქობულეთის ფიჭვნარის, საირხის, ეშერის ნაქალაქარის, ოჩამჩირის, ვანის ნაქალაქარის, ბიჭვინთის ნაქალაქარის, სოხუმის ნაქალაქარის, წებელდის და ფოთის არქეოლოგიური ძეგლების არტეფაქტებზე. საქართველოში ბერძნული გრაფიტოების რაოდენობა მცირეა და უპირატესად უცხოეთიდან შემოტანილ კერამიკაზე გვხვდება. ისინი ჯერჯერობით სულ 140 ერთეულამდეა დადასტურებული. დასავლეთ საქართველოს ხსენებული არქეოლოგიური ძეგლებიდან, ძირითადად ერთ, ორ ან სამ ასოიანი გრაფიტოები გაგვაჩნია [ნასიძე მ. 2002: 10]. ასოების რაოდენობის სიმცირე მათი სხვადასხვანაირი ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას ზრდის

და ხშირად მეცნიერთა კამათის საგანია. გრაფიტოები, ძირითადად, გამომწვარ კერამიკაზე წამახვილებული რაიმე საგნით შესრულებული ნაკანრი წარწერაა. ამნაირი წარწერა-გრაფიტოებით პიროვნებები, უმეტესად თავის საკუთარ ნივთს, რომელიმე ღვთაებისადმი შესანიშნავად შიგთავსიან ჭურჭელს, სავაჭრო ზომანონას და სხვ. აღნიშნავდნენ. არსებობს მაგიური, შელოცვითი ხასიათის წარწერა-ნიშნებიც. გრაფიტოები ხშირად გამოისახებოდა ინიციალების, ლიგატურის, აბრევიატურის სახით. განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ჭურჭელზე და გადასატან ტარაზე დატანილი სავაჭრო აღნიშვნები. აღნიშვნება თუ რა პროდუქტია (მაგ.: ზეთი, ღვინო, თაფლი, ლუდი და ა.შ.) ჭურჭელში და რა მოცულობისაა ის (მაგ.: რამდენი ხოა ან კოტილა), რა ფასი აქვს (მაგ.: რამდენი — 2 დრაქმა ან 3 ობოლი), როგორი თვისებებისაა (მაგ.: ნათელი ან მჟავე) და სხვ. [იხ. Яйленко В. 1980: 72-99; Соломоник Э. 1985: 77-91; ანგ . 1976: 1-5; ნასიძე მ. 2002: 5-24]. ამ ტიპის გრაფიტოები მაღალგანვითარებულ სავაჭრო ქმედებაზე მიგვანიშნებს. ხშირად გრაფიტო მხოლოდ ერთ ასოიანია და შესაძლებელია ღვთაების სახელის პირველ ასოს წარმოდგენდეს. მაგალითად: Θ — ღვთაება ზოგადად, Α — აპოლონის ან არტემიდეს, Δ — დემეტრასი, Η — ჰერასი, Β — ბაკხოსი; ან ნივთის მფლობელის სახელს ნიშნავდეს მაგ.: Φ — ფინტიდოს, Δ — დემეს და სხვ. [იხ. ნასიძე მ. 1999: 19-20]. გრაფიტოების მნიშვნელოვანი ნაწილი წარმოადგენს აბრევიატურას, რომლის თითოეული ასო რაღაცას აღნიშავდა და იმ ეპოქის საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის მისი მნიშვნელობა კარგად იყო ცნობილი.

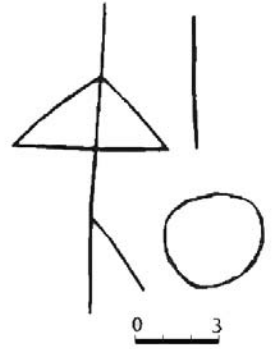
ბერძნულ-ლათინური წერილობითი წყაროების მიხედვით ქალაქი ფასისი მდინარე ფასისის (რიონ-ყვირილას) დელტის მარცხენა მხარეს იყო განლაგებული. აქვე ასახელებენ ტბასაც (პალიასტომი?).

ამგვარი განსაზღვრა დღევანდელი ქ. ფოთის მდებარეობას ესადაგება. ამიტომ მეცნიერებს ერთხმად მიაჩნიათ, რომ ძველი ფასისი ფოთსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე მდებარეობდა [იხ. ორდკიპანიძე . 2000:3-9; Ельницкий Л. 1938: 315-320; გამყრელიძე გ. 2003: 172]. იმის გამო, რომ ხსენებულტერიტორიაზე რთული გეომორ-

ფოლოგიური სიტუაციაა, კლასიკური პერიოდის ფასისი ჯერჯერობით მიკვლეული არ არის. ფასისთან მიმართებაში ბუნდოვანია გლობალური, შავი ზღვის რეგრესიის და ტრანსგრესიის ფაქტორი; გაურკვეველია ზღვის სანაპიროს ლოკალური დინამიკის საკითხიც. აქმდ. რიონის მიერ საუკუნეების განმავლობაში დიდძალი ქვიშა-მიწა-შლამის გამოტანა ხდება, რაც დელტის ზღვაში განევას იწვევდა. მაგალითად, 1872 წლიდან 1970 წლამდე ფოთის მიდამოებში ზღვამ მიიტაცა 200 მ-მდე სიგანის მიწის მონაკვეთი. აქედან გამომდინარე, რომ ქალაქი ზღვაში უნდა დაძირულიყო. დღევანდელი გეომორფოლოგიური და ტოპოარქეოლოგიური მონაცემების შეჯერებით, კლასიკური პერიოდის ქალაქი ქ. ფოთის მიმდებარე ტერიტორი-

III

1

2

აზე ყულევი-ფოთი-სუფსის და ჭალადიდ-საქორქიოს შორის მდებარე სამკუთხედშია საძებნელი. ლოკალური გეომორფოლოგიური ცვლილებების გამო შესაძლოა ქ. ფასისის ნაწილს ხშირად წყალი ფარავდა, რის გამოც ქალაქს, ხსენებული სამკუთხედის ფარგლებში, სტიქიის მოძალების მიხედვით, ადგილს უცვლიდნენ და მომიჯნავე ფართობზე აგებდნენ [დანვრილებით იხ. გამყრელიძე გ. 2003: 170-185].

ქალაქ ფასისს შემდეგი ავტორები მოიხსენიებენ: ფსევდოსკილაქსი (ძვ. წ. IV ს), არისტოტელე, პლატონი, ჰერაკლიდე ლემბოსი, ჰიპოკრატე, თეოკრიტე, სტრაბონი, პლუტარქე, პლინიუსი (უფროსი), პომპონიუს მელა, ფლავიუს არიანე, კლავდიოს პტოლემიოსი, ფსევდო-ორფევსი, თემისტოსი, ამიანე მარცელინუსი, ზოსიმე, აგათია და სხვ. უმნიშვნელოვანესი ცნობა ქ. ფასისის მდებარეობის შესახებ დაცულია სტრაბონის "გეოგრაფიაში": "ფასისზე მდებარეობს მისი მოსახელე ქალაქი, კოლხთა სავაჭრო ადგილი, გარშემორტყმული მდინარით [რიონით], ტბით [პალიასტომით] და ზღვით" (XI, 2, 17). ჰიპოკრატეს თხზულებიდანაც (იხ. "ჰაერთა ..." 15) ჩანს, რომ მდ. რიონ-ფასისის ქვემო წელის მოსახლეობა სავაჭრო ადგილას, "ემპორიონში" (ფასისში ?) დადიოდა. აქედან თითქოს ისიც ჩანს, რომ მდ. ფასისის დელტაში მდებარე ადგილი, ადგილობრივი მოსახლეობის სავაჭრო პუნქტი ანუ პროტოურბანისტული ცენტრია. ასევე მნიშვნელოვანია ქ. ფასისის თვითმხილველის, რომის იმპერიის მაღალი რანგის მოხელის ფლავიუს არიანეს საინსპექციო აღწერაში შემონახული ცნობა — ფასისის ციხე-სიმაგრის და ნავსადგურის შესახებ (იხ. "პერიპლუსი...", 9).

დღევანდელ ფოთსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე ყველაზე ძველი არქეოლოგიური მონაცემი ადგილ "ნატეხებთან", პალიას-

ტომის ტბის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში თიხა-ტორფიან ფენებში დადასტურდა. ქ. ფოთში კავკასიის ქუჩაზე გეოლოგიური ბურღვისას 5 მ-ზე სინოპური კერამიკის ფრაგმენტები აღმოჩნდა. მალთაყვის სრუტესა და მდ. სუფსას შორის, ზღვაში ქალაქების, პონტოს ჰერაკლეს და სინოპის ამფორების ძვ.წ. IV-III სს-ის ნატეხები დაფიქსირდა. პონტოს ჰერაკლეს ძვ.წ. IV ს-ის მთელი ამფორა ზღვაში მალთაყვასთანაც აღმოჩნდა. ფოთის შემოგარენში სოფ. ქვემო ჭალადიდში და სოფ. საქორქიოში ადგილ "სიმაგრე"-ში ძველი სამოსახლოები გაითხარა, სადაც კოლხური და სინოპური ამფორების ძირებიც დადასტურდა [იხ. მიქელაძე თ. 1978: 33-40, 50-78]. მდ. რიონ-ფასისის ქვემო წელზე არქეოლოგიურად შესწავლილ ნამოსახლარებზე ძვ.წ. VI ს-ის უცხოური ნაწარმი ადგილობრივთან შედარებით პროცენტულად ცოტაა. ფასისიდანაა აღბათ ძვ.წ. IV ს.-ის ვერცხლის ფიალაც, რომელზეც ბერძნული წარწერაა [იხ. ორდკიპანიძე . 2000: 62-65; თსეცსკლადზე . 1994: 199-216].

როგორც ჩანს, როცა მდ. ფასისის შესართავთან ბერძნები გამოჩნდნენ, აქ დასახლებები უკვე იყო. კერძოდ, ამას მოწმობს აქ არსებული გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების არქეოლოგიური კვლევა — ნამარნუში, ძიგურში, ნანდევეში, საგვიჩიოში, ნალმიპიჯში, ჭალადიდში, გურიფულში, ნაოხვამუში, ერგეტაში და სხვ. [ჯიბლაძე ლ. 2001: 34-38 და რუკა]. ეტყობა ფოთი-პალიასტომის მიმდებარე ტერიტორიის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის ამ ნასახლარებიდან, "ფასისი" უფრო დაწინაურდა, რადგან კომუნიკაციების მიხედვით მას მოხერხებული ადგილი, მდ. ფასისის დელტა ეჭირა. ბერძნებმა ეს დასახლება აღიქვეს როგორც სავაჭრო ადგილი და მის მცხოვრებლებთან დაამყარეს კავშირი. დროთა განმავლობაში აქვე გაჩნდა მათი ახალშენიც.

ფოთი-ფასისტან აღმოჩენილი ბერძნულენოვანი გრაფიტოების დადასტურების და გაშიფრის საფუძველზე და სხვა არტეფაქტების მოშველიება-გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ: ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან კოლხეთში ინტენსიურად შემოდიოდა სინოპური ამფორები [ფუთურიძე რ. 1976: 79- 90; გამყრელიძე გ. 1982:99-100]. ზოგჯერ ამ ამფორებზე მესაკუთრეები წარწერებს კანრავდნენ, ისევე, როგორც ეს ხდებოდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუა და შავი ზღვისპირა საქალაქო ცენტრებში. ეს გრაფიტოები ხშირად ვაჭრების მიერ კეთდებოდა, რომლებიც საქონლის სავაჭრო ტარით ტრანსპორტირებას და აღრიცხვას აწარმოებდნენ. ეს ერთხელ კიდევ, მიაწინებს იმდროინდელი კოლხეთის საზოგადოების ინტეგრაციის თვისობრივ ხარისხზე ხმელთაშუა და შავი ზღვის დანაუარებულ საქალაქო ცენტრებთან. ამ შემთხვევაში კი კერძოდ, ქალაქ სინოპთან, რომელიც ჯერკიდევ ძვ.წ. VI-V სს-ში აქტიურ ეკონომიკურ პოლიტიკას აწარმოებს და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, კოლხეთთან ახლოს — კერასუნტში, კოტიორაში და ტრაპეზუნტში ახალშენებს აარსებს. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, დასავლეთ საქართველოში, კოლხეთში უცხოური ამფორები სავაჭრო ტარად ძვ.წ. VI ს-ის მეორე ნახევრიდან ჩნდება. აქ დადასტურებულია შავი და ხმელთაშუა ზღვისპირეთის საქალაქო ცენტრებში დამზადებული ამფორები. დასავლეთ საქართველოს სინოპური ამფორების მრავალრიცხოვან არქეოლოგიურ მონაპოვარში, ფორმის, მოცულობის და თიხის მიხედვით სხვადასხვა ტიპოლოგიური ვარიანტები გვხვდება [იხ. კახიძე ამ. 1971: 28- 66; ფუთურიძე რ. 1976: 79-90]. ძვ.წ. IV—II სს-ის სინოპური ამფორების ზოგიერთ ეგზემპლარზე გვხვდება გრაფიტოები, რომლებითაც ხშირად მფლობელის მიერ ამფორის მოცულობა, შიგთავსი, რაოდენ-

ნობა ან ფასი აღინიშნებოდა. ქ. სინოპეში კერამიკის გადასაზიდი ტარის, ამფორების წარმოების სახელოსნოები იყო განლაგებული (მაგ. დემირსის II-VI სს სახელოსნოები [იხ. კასაბ ტეზგორი დ. 2006: 155-168]). აქ დამზადებული ამფორები მთელი შავიზღვისპირეთის ძველ ნამოსახლარებზეა დიდი რაოდენობით მიკვლეული. შესაძლებელია, რომ სინოპელები ზოგჯერ ცარიელი ტარიტაც ვაჭრობდნენ, რომლებიც გემებით გადაჰქონდათ. მათი ამფორები, როგორც ჩანს საუკეთესო ჭურჭლად ითვლებოდა თხევადი და მარცვლოვანი საქონლის ტრანსპორტირებისათვის.

ფოთი-ფასისის მიმდებარე ტერიტორიაზე გავრცელებული უცხოური კერამიკა და კერძოდ, სინოპური ამფორები აქ, აღმოსავლეთ ხმელთაშუა და შავიზღვისპირეთის ქალაქების სავაჭრო-ეკონომიკური აქტივობის მანიშნებელია. ჩვენ ვიზიარებთ იმ მოსაზრებას, რომ ქობულეთის ფიჭვნარში სინოპელების ახალშენი იყო [იხ. ინაძე მ. 2009: 278-280; Дундуа Г. 1987: 38; კვიციანი გ. 1999: 30-33; Ахвледиანი Д. 2004: 91-97]. სინოპელების, ასეთივე უბანი ალბათ ქალაქ ფასისშიც მდებარეობდა. ამის ერთ-ერთი დამადასტურებელი ფაქტი კი შეიძლება ზემოხსენებული გრაფიტოიანი სინოპური ამფორების აქ აღმოჩენაც იყოს. ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარსა და ძვ.წ. III ს-ის დასაწყისში სინოპელების სავაჭრო აქტიურობა კოლხეთში და განსაკუთრებით მის ზღვისპირეთში გამორჩეულ ხასიათს იღებს. აქ დადასტურებულია სინოპური ამფორების, ლუთერიების და კრამიტის ფრაგმენტების დიდი რაოდენობა. მათი მიზანმიმართული კი, ამფორების და კრამიტის ადგილობრივი წარმოება იწყება. ამ დროს აქ მიმოქცევაშია მნიშვნელოვანი რაოდენობის სინოპური მონეტებიც [Дундуа Г. 1987: 33-36], რომლებიც დადასტურებულია დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე. აღმოსავლეთ

ხმელთაშუაზღვისპირეთის სავაჭრო საქონელი ქ. სინოპის გავლით ხვდებოდა ქ. ფასისში და შემდეგ მდ. რიონის გავლით გადანანილდებოდა შიდა კოლხეთში. ქ. სინოპი თითქმის მთელი ანტიკური ეპოქის განმავლობაში, კოლხეთის უდიდეს სავაჭრო პარტნიორს წარმოადგენდა, რომელიც ქობულეთის ფიჭვნარში და ფასისში არსებული ვაჭართა და ხელოსანთა ახალშენების საშუალებით ახორციელებდა ეკონომიკურ აქტიურობას, რასაც დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებენ [იხ. ლორთქიფანიძე ოთ. 1966: 117-146; ფუთურიძე რ. 1976: 79- 90].

***

ქ. ფასისი, ადრეულ ბიზანტიურ პერიოდშიც ევროპა-აზიის საზღვაო-სამდინარო-სახმელეთო სატრანზიტო გზის მნიშვნელოვანი პუნქტის ფუნქციას ასრულებდა. ამის ერთ-ერთი მოწმობაა ქ. ფოთში, პალიასტომის ტბის დასავლეთ მხარეს მდებარე ნამოსახლარიც, სადაც მესამე გრაფიტოიანი წელშეზნექილი ამფორა აღმოჩნდა.

III — გრაფიტოიანი ამფორა წაგრძელებულტანიანი და წელშეზნექილია; მხრების ზედა ნაწილი მოტეხილი აქვს; შემორჩენილი სიმაღლე — 67 სმ; ტანი ძირისაკენ კონუსურად ვიწროვდება, რომელზედაც დაბალი გლუვი ჰორიზონტალური ღარები შეინიშნება; ტანზე რამდენიმე ხვრელი აქვს; თიხა მუქი მოყავისფროა და არათანაბრად არის გამომწვარი; ზედაპირი ხორკლიანია; მხრის დასაწყისში ამოკანრულია გრაფიტო — Φნ. (იხ. ტაბ. III, 2; IV). ბერძნულ გრაფიტოებში აბრევიატურები ძირითადად მთავრული ასოებით აღინიშნებოდა. აქ კი პირველი ასოა (Φ "ფი") მთავრული, რაც ჩვენი აზრით საკუთარ სახელს — "ფასისს" უნდა ნიშნავდეს,

ხოლო მეორე ასო აღნიშნულია არა მთავრულით (ა "ომეგა") და ვფიქრობთ იგულისხმება ზმნა — "ყიდვა". შესაბამისად ვერსიით გამოდის — "ფასისში ვიყიდე". ვერსიით შეიძლება ნიშნავდეს $\Phi\Omega[\Sigma]$ — "ნათელი"//"კარგი" (ლვინო?). ეს ამფორა მორფოლოგიურ-ტიპოლოგიური მონაცემებით ადგილობრივი, კოლხურია; ინახება ქ. ფოთის კოლხური კულტურის მუზეუმში. როგორც აღვნიშნეთ, მოცემული ამფორა პალიასტომის ტბის დასავლეთ მხარეს ე.წ. "ნატეხების" ნამოსახლართან, ნაპირთან ახლოს, ქვიშა-თიხიან ფენაში დადასტურდა. აქვე დანგრეული სამარხის ნაშთები იქნა მიკვლეული.

გარდა აღნიშნული ამფორისა ამ ძეგლზე მეტად მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა გამოვლინდა. ნამოსახლარზე სამშენებლო კერამიკა კრამიტით და აგურითაა წარმოდგენილი. აღმოჩნდა აგრეთვე ხის ძელების და თიხის ბათქაშის ნაშთები. აქ, ალბათ, ქვემოთ აგურით ამოშენებული ზემოთ ხის ძელებიანი ნაგებობები იდგა. არიანე აკი აღნიშნავს, რომ ფასისში მის დროს კედლები აგურის იყო და ხის კოშკები იდგა მასზეო (იხ. პერიპლუსი..., 9). ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ჭურჭლის უმეტეს ნაწილს სავაჭრო ტარა, ამფორები შეადგენს. მათში წელშეზნეტილი ამფორები სჭარბობს. სამზარეულო კერამიკა წარმოდგენილია ქოთნებით, ჯამებით, ლუთერიებით და დოქებით. არქეოლოგიური მასალის 25%—მდე უცხოური კერამიკაა, რომელთა შორის დიდი რაოდენობითაა გვიანდელი სინოპური ამფორების ფრაგმენტები. ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე სამოსური ამფორების ძირებიც. ნამოსახლარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს მიკვლეულ დანგრეულ სამარხთან დადასტურდა ზემოხსენებული გრაფიტოიანი წელშეზნეტილი ამფორა. აქ ბრინჯაოს ქინძისთავი, სამი ფიბულა, ტყვიის ოთხკუთხა ფილასანაფი, მინის სასმისი, სპილენძის 20-ნუმიანი, იუსტინე II-ის (565-

578 წწ.) მონეტა აღმოჩნდა. ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა გამორჩეულად ახლო დგას ბიჭვინთის, სოხუმის, ოჩამჩირის და გუდავის თანადროულ არქეოლოგიურ მონაპოვართან. ეს ნამოსახლარი III-VIII სს-ის უნდა იყოს და შესაძლოა მისი სახით ფლავიუს არიანეს, პროკოფი კესარიელისა და აგათიას დროინდელი და მათ თხზულებებში აღწერილი ქ. ფასისის ნაშთებთან გვეკონდეს საქმე (არქეოლოგიური მასალის შესახებ დაწვრილებით იხ. [გამყრელიძე გ. 1987: 97-117; ამყრელიძე . 1992: 101-119; Гамყრელიძე Г. 1992: 30-48 ; ამყრელიძე . 1990: 223-236.]).

ახვლედიანი დ. 2004: კოლხეთის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის საკითხები ძვ.წ.V-II სს-ში, (ავტორეფერატი), თბ.

გამყრელიძე გ. 2010: ანეპიგრაფიკული ჯვრიანდამლიანი კოლხური ამფორა ფოთი-ფასისიდან.— ჟურ. ძიებანი, 19,

გვ. 176-189.

გამყრელიძე გ. 1987: წყალქვეშა არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევა-ძიება ქ. ფოთის მიდამოებში, — საქ. მეც. აკად. მაცნე (სერია ისტ. არქ...), 1, თბ., გვ. 97-117.

გამყრელიძე გ. 1982: ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, გამ. “მეცნიერება“, თბ.

გამყრელიძე გ. 2003: ქალაქ ფასისის ადგილმდებარეობის და დეფინიციის საკითხისათვის, — კრებ. იბერია-კოლხეთი, 1, თბ., გვ. 170-185.

გამყრელიძე გ. 2001: ნავთობის ტრანსპორტირების შესახებ ფასის-ფოთში (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით), კრებ. ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები, ჟურ. ძიებანის დამატება IV, თბ., გვ. 26-32.

ინაძე მ. 2009: ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები, თბ.

კასაბ ტეზგორი დ. 2006: არქეოლოგიური გათხრები სინოპის მახლობლად (ამფორების დასამზადებელი სახელოსნოები დემირსიში), ჟურ. ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, 17-18, თბ., გვ. 155-168.

კახიძე ამ. 1971: კერამიკული ტარა ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარიდან, კრებ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, II, — ას. ინაიშვილი (რედ.), თბ., გვ. 28-66.

კვირკველია გ. 1999: სავაჭრო ურთიერთობები შავიზღვისპირეთში ადრეანტიკურ ხანაში, (ავტორეფერატი), თბ.

ლორთქიფანიძე ოთ. 1966: ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბ.

მიქელაძე თ. 1978: არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე, თბ.

- ნასიძე მ. 1999: ბერძნული გრაფიკო და ძველი კოლხეთის ღვთაებები. — თ. ყაუხჩიშვილი-სადმი მიძღვნილი სამეც. კონფერენციის მასალები, ისტ. ინსტიტუტში, თბ., გვ. 19-20.
- ნასიძე მ. 2002: საქართველოს ბერძნული გრაფიკო, თბ.
- ფუთურიძე რ. 1976: იმპორტული ამფორები ვანის ნაქალაქარიდან, კრებ. ვანი II — ოთ. ლორთქიფანიძე (რედ.), თბ., გვ. 79-90.
- ყაუხჩიშვილი თ. 2004: საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი, “ლოგოსი”, თბ.
- ჯიბლაძე ლ. 2001: დასავლეთ საქართველოს ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების არქეოლოგიური რუკა, ჟურ. ძიებანი, ოთ. ლორთქიფანიძე (რედ.), 8, თბ., გვ. 34-38.
- Ахвледиани Д. 2004: Взаимоотношения Колхиды и Синопы - Кавказоведение, №5. Тб. с. 91-97.
- Брашинский И.Б. 1980: Греческий керамический импорт на нижнем Дону, Лен.
- Гамкрелидзе Г. 1992: К археологии долины Фасиса, Тб.
- Граков Б. 1929: Древнегреческие клейма с именами астиномов, М.
- Дундуа Г. 1987: Нумизматика античной Грузии, Тб.
- ДР, 1958: Древнегреческо-русский словарь (сост. Н. Дворецкий), М.
- Ельницкий Л. 1938: Из исторической географии древней Колхиды. – ВДИ, № 2, с. 315-320.
- КБН, 1965: Корпус Боспорских надписей, М.
- Лордкипанидзе Г. 1970: К истории древней Колхиды, Тб.

- Монахов С.Ю. 1999: Греческие амфоры в Причерноморье, изд. СУ, Саратов.
- Соломоник Э. 1975: Некоторые группы граффити из античного Херсонеса, ВДИ, №3, с. 121-141.
- Соломоник Э. 1985: О методике изучения и принципах публикации античных граффити, ВДИ, №3, стр. 77-91.
- Толстой И. 1953: Греческие граффити древних городов Северного Причерноморья, М.-Л.
- Яйленко В. 1980: Граффити Левки, Березани и Ольвии, ВДИ, №2, с. 72-99.
- Gamkrelidze G. 1990: Travaux hydroarcheologiques de localisation de l'ancienne Phasis, Le Pont-Euxin vu par les Grecs, Universite de Besancon, Paris, pp. 223-236.
- Gamkrelidze G. 1992: Hydroarchaeology in the Georgian Republic (the Colchian littoral), The International Journal of Nautical Archaeology, London, New York, vol. 21, #2, pp. 101-119.
- Gamkrelidze G. 2009: The land of Colchis and the city of Phasis, Jour. Iberia-Colchis (Researches on the Archaeology of Georgia), #5, Tb. pp. 175-194.
- Lang M. 1976: Graffiti and Dipinti, The Athenian Agora, v. XXI, New Jersey.
- Lordkipanidze O. 2000: Phasis; The river and city in Colchis, Stuttgart.
- Pape W. 1884: Wörterbuch der griechischen Eigennamen, II, Braunschweig.
- Tsetskladze G. 1994: The silver phiale mesomphalos from the Kuban, Oxford journal of Archaeology, 13, pp. 199-216.

ენათის მრავალფენიანი ნამოსახლარი

კოტე ფიცხელაური,
ვაჟა ვარაზაშვილი

მდინარე ალაზნის შუა დინების ველების გეომორფოლოგია სრულიად განსაკუთრებულია. მესამეულ და მეოთხეულ გეოლოგიურ პერიოდებში, დიდი კავკასიონის სამხრეთი ფერდებიდან და გომბორის ქედიდან ჩამომდინარე ხეობებმა მთების ნაშალი ქანებით შეავსო ალაზნის ღრმა ხეობა და დაახლოებით თანამედროვე ლანდშაფტური, გაშლილი ველის სახე მისცა. ერთდროულად, როგორც ჩანს, მდინარე ალაზნის პერიოდული ადიდებები პრაქტიკულად მთელი ველის ფართობს ფარავდა მდინარეული ლამის საკმაოდ სქელი ფენით, რაც მრავალგან არის დაფიქსირებული (ЖицхАлһури, 1979, с. 18). ალაზნის ველის შექმნის ეს გეოლოგიური სტრუქტურა დაადასტურა გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ალაზნის შუა წელზე ჩატარებულმა საინჟინრო სამუშაოებმაც, როდესაც მარილებისგან ნიადაგების ჩასარეცხად ღრმა თხრილების სახით, შეიქნა სადრენაჟო სისტემის საკმაოდ ხშირი ქსელი. არქეოლოგიურ ძეგლთა გადარჩენის მიზნით, აღნიშნული სამუშაოები კახეთის ექსპედიციის მუდმივი მეთვალყურეობით მიმდინარეობდა. ექსპედიციამ ამ დაკვირვებისას თხრილების სიღრმეში, არაერთგან დააფიქსირა ქვის ხანის ადამიანის საცხოვრებლის კვალი - ქვის იარაღების სახით. ალაზნის ველის ნიადაგის სიღრმისეულ სტრუქტურებზე დაკვირვებით უკვე მაშინ გამოითქვა ვარაუდი, რომ შესაძლოა ალაზნის ველის ცენტრალური ნაწილი, ათასწლეულების განმავლობაში ერთადერთი რეგიონი იყო სამხრეთ კავკასიაში,

სადაც მინათმოქმედება შეიძლებოდა განვითარებულიყო ხელოვნური მორწყვის საფუძველზე. ეს ბუნებრივია გამოიწვევდა მოსახლეობის ერთსა და იმავე ადგილზე ხანგრძლივ ცხოვრებას, რაც მრავალფენიანი ნამოსახლარების წარმოქმნას უნდა დასდებოდა საფუძველად (ფიცხელაური, 1971; ЖицхАлхური, 1979, სტ. 18-19).

ერთდროულად გამოითქვა მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ თუ ამ ადრეულ პერიოდში რწყვის რეჟიმი დაირღვეოდა, რაც მოსალოდნელიც იყო, იგი აუცილებლად გამოიწვევდა ეკოლოგიურ კატასტროფას, რადგან ჭარბი წყალი ნამოსახლართა ირგვლივ დაამარილიანებდა სახნავ-სავარგულებს, ეს კი მას გამოუსადეგარს გახდიდა სოფლის მეურნეობის ინტენსიური წარმოებისთვის. როგორც ჩანს, ალაზნის შუა დინებაში ასეც მოხდა, დაახლოებით ქ.ნ. II ათასწლეულის მიწურულს, თუ ქ.ნ. I ათასწლეულის დასაწყისში, მოსახლეობამ მრავალფენიანი ნამოსახლარები მასიურად დატოვა და მთის ძირში გადავიდა საცხოვრებლად, სადაც დღესაც ბინადრობს (ЖицхАлхური, 1979, სტ. 18-19).

აღნიშნული ნამოსახლარები აღმოჩენილ იქნა 1959-1960 წლებში (ფიცხელაური, 1962, ფიცხელაური, 1973, გვ. 35-36) და თავიდანვე

მეცნიერთა დიდი ინტერესი გამოიწვია, რადგან ერთადერთი ძეგლთა ჯგუფი იყო სამხრეთ კავკასიაში, სადაც დაფიქსირდა ერთი მეორეზე, ქ.ნ. IV და I ათასწლეულების უწყვეტი კულტურული ფენები.

ამ ნამოსახლარებიდან პირველი სტაციონარული გათხრები დაიწყო ტყისბოლო გორის ნამოსახლარზე. სამუშაოებს ერთობლივად აწარმოებდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია და გერმანიის ქალაქ ტიუბინგენის ებერჰარდ კარლოს უნივერსიტეტის წარმომადგენლობა (ანნსფელდ, 1996). სამწუხაროდ, ეს სამუშაოები შეწყდა გასული საუკუნის 90-იან წლების დასაწყისში, საქართველოში არსებული მძიმე მდგომარეობის გამო.

ბოლო დროს სტაციონარული გათხრითი სამუშაოები დაიწყო ალაზნის ველის დიდი გორის მრავალფენიან ნამოსახლარზე. აქ, განსხვავებით სხვა ბორცვებისგან, ქ.ნ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის მძლავრი კულტურული ფენაც დაფიქსირდა. დიდი გორის ნამოსახლარზე გარდა ქართველი არქეოლოგებისა მუშაობდა ტროას არქეოლოგიური ექსპედიციის თანამშრომელთა დიდი ჯგუფი. თუმცა, სამწუხაროდ, ეს კვლევა-ძიებაც მოკლევადიანი იყო. ნამოსახლარის ქვედა ფენები დაუმუშავებელი დარჩა (ორფმანნ, იზცჰელაური და სხვ., 2002).

როგორც ცნობილია, სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში ერთ-ერთი უდიდესი მეცნიერული პრობლემაა ქ.ნ. III და II ათასწლეულების კულტურათა ქრონოლოგიური ურთიერთკავშირის დადგენა. არსებული მასალები ამ კუთხით რეალური მსჯელობის საშუალებას არ იძლევა, რადგან ძირითადად სამარხეული კომპლექსებითაა წარმოდგენილი.

ამჟამად, ამ თვალსაზრისით მეტად პერსპექტიული ჩანს ჩვენ მიერ 2009 წ. დაზვერვების დროს, გომბორის ქედის ჩრდილო ძირობაზე აღმოჩენილი მრავალფენიანი ნამოსახლარი. იგი ალაზნის

ველის მრავალფენიანი ნამოსახლარების ჯგუფს მიეკუთვნება, მაგრამ მათგან განსხვავებით მხოლოდ ქ.ნ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრისა და II ათასწლეულის პირველი ნახევრის კულტურულ ფენებს შეიცავს. ანაკრეფ ოსტეოლოგიურ მასალაში მხოლოდ მსხვილფეხა საქონლის ძვლებია, რაც წინასწარი მონაცემებით აქ მოსახლე საზოგადოების მკვიდრ, დაფუძნებულ ცხოვრებაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. ყურადღებას იქცევს აგრეთვე განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით ობსიდიანის მოზრდილი ანატკეც-ნამტვრევების აღმოჩენა, რომელთა შორის მხოლოდ ერთი ფრაგმენტის კიდეზე შეინიშნება საკმაოდ წმინდა რეტუში. ძალიან მცირეა მაღალხარისხოვანი კაჟის ანატკეცები. აქვე აღმოჩნდა ქვის ორი თოხიც.

თიხის ჭურჭელი საკმაოდ წმინდაკეციანი ფრაგმენტებით არის წარმოდგენილი, რომელთა უმეტესობას ნაპრიალები ზედაპირი აქვს. მათი ნაწილი აშკარად ქ.ნ. I ათასწლეულის შუა ხანების, ე.წ. მარტყოფული პერიოდისთვის დამახასიათებელი თიხის ჭურჭლის ფორმებით გამოირჩევა, ნაწილი კი ქ.ნ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრისთვის დამახასიათებელი კერამიკული ნაწარმია, როგორც კეცის დამუშავების ტექნიკის, ისე ფორმების მიხედვით. აქვე გვხვდება რუხი მონითალო ფერის ფრაგმენტებიც, რომლებიც მიუხედავად იმისა, რომ უსახო ნამტვრევების სახით შემორჩა, მაინც დასაშვებია ქ.ნ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის კუთვნილებად მივიჩნიოთ. უფრო მოგვიანო, ქ.ნ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის კერამიკული ნაწარმი ანაკრეფ მასალაში არ ჩანს.

ენამთის ნამოსახლარი ამავე სახელწოდების ხევის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს (ტაბ. I). ხევის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილი დაზიანებულია და კარგად იკვეთება, როგორც კულტურული ფენის სიმძლავრე, რომელიც 3 მეტრს უდრის, ისე თვით დასახლების განვრცობის ფართობი, რომელიც დაახლოებით 200X200 მ-ია.

მხოლოდ ვიზუალურად, ხევის პირას მდებარე ჭრილის მიხედ-

ვით, ალაზნის შუა დინებაზე გავრცელებული ნამოსახლარების მსგავსად, ენამთის ნამოსახლარისთვისაც, როგორც ჩანს, სარლასტზე ამოყვანილი კედლებიანი საცხოვრებელი ნაგებობები უნდა იყოს დამახასიათებელი, რომლებიც შიდა და გარე მხრიდან თიხით ილესებოდა. იატაკი მათ თიხატკეპნილი უნდა ჰქონოდა, გადახურვა კი ბანური.

თუ ალაზნის ველის შუა დინების ნამოსახლართა ქვედა ფენები გრუნტული წყლის დონეზეა და მათი შესწავლა გარკვეულ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული, ენამთის ნამოსახლარი ხევის მაღალ ტერასაზეა განლაგებული და ამ თვალსაზრისით მისი შესწავლა ძალიან ხელსაყრელია. გარდა ამისა, იგი თანამედროვე დასახლებულ პუნქტებთან ყველაზე ახლოს მდებარეობს და ესეც მისი გამოკვლევის ხელსაყრელ პირობად უნდა იქნეს მიჩნეული. რაც შეეხება მეცნიერულ მნიშვნელობას, როგორც შევნიშნეთ, ჯერ-ჯერობით ეს ერთადერთი ძეგლია სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, რომელიც ქ.ნ. III ათასწლეულის მეორე და ქ.ნ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის უწყვეტ კულტურულ ფენებს შეიცავს და აღნიშნული პერიოდის კულტურების გენეზისის საკითხების კვლევისას მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს.

ენამთის ნამოსახლარის შესწავლის მეცნიერულ კვლევა პერსპექტიულია იმ თვალსაზრისითაც, რომ მის ჩრდილოეთით, დაახლოებით ორასიოდე მეტრის მანძილზე, ალაზნის ველის დაცემულ ვაკეზე, განფენილია სხვადასხვა ზომის ქვაყრილებით წარმოდგენილი დიდი ყორღანული ველი, რომელიც სავარაუდოდ ენამთის ნამოსახლარს უნდა ეკუთვნოდეს.

ლიტერატურა:

ფიცხელაური, 1962

კ. ფიცხელაური. არქეოლოგიური დაზვერვები სიღნაღისა და წითელწყაროს რაიონებში 1961 წ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისადმი მიძღვნილი მე-10 სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბილისი, 1962.

ფიცხელაური, 1971

კ. ფიცხელაური. ალაზნის ველის გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის ნამოსახლართა შესწავლის ისტორიისთვის. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტისა და გურჯაანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის გაერთიანებული სამეცნიერო სესია, III, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1971.

ფიცხელაური, 1973

კ. ფიცხელაური. აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები. "მეცნიერება", თბილისი, 1973.

Mansfeld, 1996.

Korfmann, Pizchelauri, Bertram, Kastl, 2002.

ЖицхАлхури, 1979.

ЖицхАлхури, 2007.

არქეოლოგიური და ანტიკვარული ნივთების აუქციონი

დღეს ქართული არქეოლოგიის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი პრობლემა, ე.წ. “შავი არქეოლოგია“ და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური ნივთების უკონტროლო ბაზარია, სადაც იყიდება მინის სამუშაოების დროს შემთხვევით აღმოჩენილი ან კრიმინალური არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული არქეოლოგიური ნივთები. არქეოლოგიური ნივთების ბაზრის არსებობამ გამოიწვია ყალბი არქეოლოგიური ნივთების გამზადების პრაქტიკა. ასე, რომ მყიდველი შავ ბაზარზე არ არის დაზღვეული, რომ ის ნამდვილის ნაცვლად ყალბ ნივთს შეიძენს. როგორც წესი ზარალობს გამყიდველიც, რადგან მას თავის მხრივ, დილერები ატყუებენ, ანუ ნაკლებ ფასს სთავაზობენ. მუზეუმს კი ბიუჯეტის სიმწირის გამო ამ ნივთების შესყიდვა უმეტეს შემთხვევაში არ შეუძლია. ვფიქრობთ, ერთადერთი გამოსავალი შავ ბაზარზე კონტროლის დაწესებაა, რაც მხოლოდ არქეოლოგიური და ანტიკვარული ნივთების რეგულარული აუქციონების ჩატარების საშუალებით შეიძლება მოხერხდეს.

აუქციონებზე გაიყიდება სერტიფიცირებული ნივთები მაქსიმალურ ფასად, შესაბამისად, კმაყოფილი იქნება გამყიდველი და მყიდველი კი დაზღვეული სიყალბისგან. სარგებელს მიიღებს სახელმწიფო ბიუჯეტიც და მეცნიერებაც. ბიუჯეტი ანარიცხებით შეივსება, ყველა გასაყიდი ნივთი შესწავლილი იქნება და განთავსებული ინტერნეტში (შესაძლოა წიგნის სახითაც გამოქვეყნება). გარდა ამისა, გვეცოდინება სად იქნება ნივთი, ვინ შეიძენს მას. გან-

საკუთრებული მნიშვნელობის ობიექტებს, ცხადია, სახელმწიფო შეისყიდის.

აუქციონების ჩატარების უფლებას საქართველოში მოქმედი ძველთა დაცვის კანონი იძლევა. ანუ არქეოლოგიური ღირებულების ნივთის საკუთრებაში ქონა შესაძლებელია (საქართველოს კანონი კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ. მუხლი 35). ვფიქრობთ, რომ უმჯობესია კერძო აუქციონების ჩატარება, ლიცენზია კი მათ ჩასატარებლად კერძო პირმა სახელმწიფოსგან უნდა იყიდოს.

დანართი:

საბჭოთა პერიოდში შემთხვევით აღმოჩენილი მასალის დიდი ნაწილი მუზეუმში მოჰქონდათ და თუ ამ ნივთებს მეტ-ნაკლები სამუზეუმო ფასეულობა ჰქონდა, მუზეუმს შეეძლო მათი შეძენა, ვინაიდან, სსრკ დახურული ქვეყანა იყო და შესაძლებლობა რაიმე ნივთის საზღვარგარეთ გატანისა, მისი რეალური საბაზრო ფასის დადგენა ძნელი იყო. ახლა, გლობალიზაციის პროცესში ვითარება ძირეულად შეიცვალა, ანტიკვარიატის საბაზრო ფასები თითქმის გათანაბრდა და ეროვნული მუზეუმის ბიუჯეტი აღარ არის კონკურენტუნარიანი ანტიკვარიატის ბაზარში. ამიტომ აშკარად შემცირდა მუზეუმში მოტანილი ნივთების რაოდენობა. მიუხედავად ამისა, მხოლოდ 2011 წელს მუზეუმში შესაფასებლად, რამდენიმე ათეული ისეთი შემთხვევით აღმოჩენილი ნივთი მოიტანეს, რომელთაც ნამდვილად აქვს მაღალი სამუზეუმო ღირებულება.

მაგალითად, მუზეუმმა ვერ შეიძინა:

1. ორი ბიზანტიური ოქროს მონეტა (მე-7 საუკუნე, სენაკი): იმპერატორ ფოკას მონეტა; ჰერაკლე კეისრის მონეტა.
2. ოქროს ბეჭედი - მასიური, ორნამენტირებული მხრებით. მასიურ

ფარაკზე ამოჭრილია ასომთავრულით შესრულებული მონო-გრამა. კახეთი. მე-13 საუკუნე.

3. სარდიონის ინტალიო (წითელი), ოქროს ბეჭედში. მე-4 საუკუნე. თბილისი.

4. ოქროს სამაჯური, ბეჭედი და საყურეები. მე-2 - მე-3 საუკუნეები. საჩხერე.

5. ოქროს ბეჭედი სარდიონის ინტალიოთი - მე-4 საუკუნე, თბილისი.

ბეჭდის ინტალიო - მე-4 საუკუნე, თბილისი. ოქროს სამაჯური, საყურეები, ბეჭედი - საჩხერე, II-III საუკუნეები.

გერმანიაში გამართული ერთ-ერთი აუქციონისთვის გამოცემული ბუკლეტების ყდები.

SCHMUCK DER ANTIKE

GEFÄSSE UND GERÄTE
AUS BRONZE

SONDERLISTE T

MÜNZEN UND MEDAILLEN A.G.
BASEL

OKTOBER 1981

დიდი პიტიუნტი (Πιτιους ο μέγας)

ნინო კილურაძე

ბიჭვინტა – ქალაქი და ციხესიმაგრე – მდებარეობდა ისტორიულ კოლხეთში (აბხაზეთი), მდინარე ბზიფის შესართავის აღმოსავლეთით. თავისი სტრატეგიული მდგომარეობიდან გამომდინარე ის ქ.შ. I-IV სს. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული იმპერიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო, უკიდურესი სასაზღვრო ციხე ქალაქი, პროვინცია კაპადოკიის ფორპოსტი. დოკუმენტურად დაფიქსირდა კაპადოკიური XV აპოლონის სახელობის ლეგიონის ცალკეული ვექსილაციების აქ ყოფნა. ციხესიმაგრეში დაბანაკებული ლეგიონის ქვედანაყოფი კოჰორტა 500-800-მდე ლეგიონერისაგან შედგებოდა. ისინი იცავდნენ იმპერიის საზღვრებს და საზღვაო კომუნიკაციებსაც აკონტროლებდნენ. ქ.შ. V-VI სს. კი ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა და მის უშუალო კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა.

ქ.შ. 257 წ. პიტიუნტი ბორანების შემოსევის შედეგად დიდად დაზიანდა. მაგრამ მისი აღდგენა ამ კატასტროფის შემდგომ მალე მოხერხდა და ის ძველებურად ასრულებდა თავის ფუნქციას – იცავდა საზღვაო კომუნიკაციებს.

ქ.შ. 370 ნ. ჰუნების შემოსევის დროს პიტიუნტის რომაული გარნიზონი განადგურებულ იქნა. ამის შემდეგ პიტიუნტმა დიდი ხნით დაკარგა სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობა.

ბიჭვინტაში ფართომასშტაბიანი, გეგმიური არქეოლოგიური გათხრები დაიწყო 1952 წ. 1952-1975 წლებში ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა აკად. ანდრია აფაქიძე, ხოლო 1976-1990 წლებში კი პროფ. გურამ ლორთქიფანიძე.

აქწარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა, რომ ბიჭვინტის მიწა უხვად ინახავს უპირატესად ქ.შ. I-VI სს. პირველხარისხოვან ნივთიერ საისტორიო წყაროს. ბიჭვინტის გათხრებისას აღმოჩენილია საკულტო ნაგებობები, მოზაიკა, აბანოები, წყალსადენი, დიდი რაოდენობით მონეტები, იმპორტული კერამიკა და ა.შ., ამსახველი ინტენსიური სავაჭრო კავშირებისა მცირე აზიასა თუ ჩრდილოშავიზღვისპირეთის საქალაქო ცენტრებთან. ჩვენამდე მოღწეულია პიტიუნტის დამცველი გალავან-კოშკები, რომლებიც ბიზანტიურ ეპოქას – ქ.შ. IV-VI სს. განეკუთვნება. ზღვიური კონგლომერატის კვადრებით კირხსნარზე ნაგები ზღუდის საერთო პერიმეტრი 1200 მ-ს აღწევს. 27 კოშკია. გალავნითა და კოშკებით დაცული ტერიტორია ორ ნაწილად იყოფა. პირველი გეგმაში წარმოადგენს ოთხკუთხა, 2 ჰა ფართობის მქონე კასტელუმს – ციტადელს (შიდა ციხეს). აქ განლაგებული იყო ლეგიონის ქვედანაყოფი თავისი ყაზარმებით, პრეტორიუმით (შტაბით), საკულტო ნაგებობებით, სახელოსნოებით, სწყობებით და ა.შ. მას აღმოსავლეთი მხრიდან ეკვრის წრიული მოყვანილობის გალავნითა და კოშკებით გამაგრებული საეპისკოპოსო კათედრალი, მოზაიკური ატაკიანი ბაზილიკა – სტრატოფილეს რეზიდენცია. შტრატოფილე მოხსენებულია 325 წლის ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრების მონაწილეთა შორის.

ქ.შ. II-IV სს. ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში თავსდება კასტელუმთან დაკავშირებული პიტიუნტ-ბიჭვინტის სამაროვანი. ნეკროპოლი მდებარეობს მისგან სამხრეთ-დასავლეთით, მდინარე ბზიფის მარცხენა ნაპირზე, ინკიტის ტბასა და ციხესიმაგრეს შორის. მისი საერთო ფართობი 3,5 ჰა-ს აღემატება. უსაფრთხოების მიზნით სამაროვნისთვის შერჩეულია კასტელუმთან ახლოს, 200 მ-ში მდებარე, კარგად მისაღგომი სწორი ველი. სამარხები ჩრდილოეთ კარიბჭის მისასვლელი გზის ორივე მხარესაა განლაგებული.

ბიჭვინტის სამაროვნის შესწავლა აკად. ა. აფაქიძემ 1961 წელს დაიწყო დაზვერვითი სამუშაოების დროს. მაშინ გამოვლენილ იქნა ქრისტიანული ხანის სამაროვანი და წარმართული სამარხები. 1984 წელს დაიწყო ბიჭვინტის ე.წ. შემოვლითი გზის მშენებლობა, რომელიც ნაქალაქარის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხიდან 180 მ-ის დაშორებით გადიოდა. ბიჭვინტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვანელები გ. ლორთქიფანიძე, ნ. კილურაძე) ჩაატარა ფართომასშტაბიანი გათხრები, რომლებიც 1990 წლამდე გრძელდებოდა.

1984-1990 წწ. სამაროვანზე სულ 453 სამარხი გაითხარა. დადასტურდა სამარხთა რამდენიმე ტიპი: ორმოსამარხი, ორმოსამარხი კირხსნარის გამოყენებით - ე.წ. კირხსნარიანი სამარხი, კრამიტსამარხი, ამფორასამარხი, კერამიკულფილებიანი სამარხი, ზღვიური კონგლომერატის კვადრებით ნაგები სამარხი, კრემაციული სამარხი, კენოტაფი, ქვაყრილიანი სამარხი.

სამაროვანზე დაფიქსირებული დაკრძალვის წესები, სამარხეული ინვენტარი პროვინციული ქალაქის მოსახლეობის საშუალო და დაბალი ფენის წარმომადგენლებს, სამხედრო სამსახურში მყოფ და გადამდგარ რომაელ ლეგიონერებს, მათი ოჯახის წევრებს, ქალებს და ბავშვებს უკავშირდება.

გონიოს ციხე

ნინო ინაიშვილი

გონიოს ციხე საქართველოს უძველესი ისტორიისა და მატერი-
ალური კულტურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლია. ამავე დროს ის რო-
მაული საფორტიფიკაციო არქიტექტურის გამორჩეული ნიმუშია.

გონიოს ციხე დიდი ხანია იდენტიფიცირებულია ანტიკურ და
ბიზანტიურ წყაროებში მოხსენიებულ აფსაროს//აფსარუნტთან.

წერილობითი წყაროები და რაც უფრო საგულისხმოა, არქეოლო-
გიური მასალა, ცხადყოფს, რომ აქ დასახლება საფორტიფიკა-
ციო ნაგებობის აგებამდე დიდი ხნით ადრე არსებობდა. ანტიკური
ტრადიცია კი აფსაროსის, როგორც დასახლებული პუნქტის წარ-
მოქმნას, არგონავტების ლაშქრობას (ქ.წ. XIIIს) უკავშირებს. არი-
ანეს, პროკოპი კესარიელის, არტემიდორე ეფესელისა და სტეფანე
ბიზანტიელის ცნობით, აფსაროსის დასახლება გაჩნდა იმ ადგილის
გარშემო, სადაც იაზონს დადევნებული და ვერაგულად მოკლული
კოლხეთის მეფის აიეტის ვაჟი აფსირტე იყო დასაფლავებული.

გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე მიკვლეული უძველესი არქე-
ოლოგიური მასალა ადრე რკინის ხანით თარიღდება. აფსაროსის
შემოგარენში ფუნქციონირებდა მსხვილი სამთო-მეტალურგიუ-
ლი კერა (გონიო, ავგია, ჭარნალი, ავგია, ხოფჩო, ახალისოფელი),
რომელიც ქ.წ. VIII-VII სს. თარიღდება. უძველეს რკინის მეტა-
ლურგიის წარმოებას უკავშირდება შიდაციხისა და მიმდებარე
ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ე.წ. დიუნური სადგომების ნაშთები,
დამახასიათებელი ქსოვილისანაბეჭდიანი და სადაზედაპირიანი

აბაზანისმაგვარი ჭურჭლებითა და თიხის რქისებრშვერილიანი სადგრებით შედგენილი საკულტო კომპლექსებით.

უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენებით დადასტურდა, რომ აფსაროსში კოლხური დასახლება ქ.ნ. V ს. ჩნდება. ციხის ტერიტორიაზე დაფიქსირდა ქ.ნ. V ს. კოლხური კერამიკის ნიმუშები, ციხის სამხრეთი კარიბჭის მიმდებარე ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ქ.ნ. V ს. ადგილობრივი კოლხი მოსახლეობის სამარხები. ელინისტური ხანიდან აფსაროსში სამეურნეო-კულტურული ცხოვრება აღმავლობის გზით მიდის, რასაც ადასტურებს აღნიშნული პერიოდის სამაროვნის მრავალფეროვანი ინვენტარი, ასევე ციხისა და მიმდებარე ტერიტორიაზე (სოფ. ჭარნალი, სოფ. შარაბიძეები, მახვილაური) მიკვლეული თანადროული კერამიკული და ნუმიზმატიკური მასალა.

გონიო-აფსაროსში მიკვლეული ყველაზე ადრეული მონეტები ნერონის (ქ.ნ. 37-68) სახელზეა მოჭრილი, რაც მკვლევართა აზრით უნდა მაუნიშნებდეს, რომ აფსაროსში რომაული გარნიზონი სწორედ ნერონის დროიდან უნდა მდგარიყო.

რატომ ააგეს რომაელებმა ციხე აფსაროსში? უპირველეს ყოვლისა, აფსაროსი ითვლებოდა რომის უკიდურეს აღმოსავლეთ წერტილად, სადაც შეიძლებოდა ზღვით მისვლა. ციხე იცავდა ჭოროხისა და აჭარისწყლის ხეობის შემოსასვლელებსაც, მთის ზოლით შემოსაზღვრულობა სტრატეგიული თვალსაზრისით ასევე ფრიად საგულისხმო ფაქტორი იყო, ხოლო ერთადერთი გზა ადვილად კონტროლდებოდა მეციხოვნეების მიერ. აფსაროსის ციხის ერთ-ერთი ძირითადი დანიშნულება იყო რომის ვასალური ტერიტორიის დაცვა გაძლიერებული იბერიის ტერიტორიიდან და ნაწილობრივ ჭანთა ურჩი ტომების დამორჩილებაც.

აფსაროსი, როგორც ციხესიმაგრე, პირველად პლინიუს სეკუნდუსის ქ.შ. 77 წლით დათარიღებულ ნაშრომშია მოხსენიებული.

გონიო-აფსაროსის ციხე გეგმაში სწორკუთხედია (სიგრძე-222 მ, სიგანე-195მ, ფართობი 4,75ჰა, სიგრძე პერიმეტრზე - 900მ, კედლების სიმაღლე-5მ, ხოლო იქ სადაც კოშკებია აღმართული-7მ). ციხის კედლები კარგადაა შემონახული და ნათლად ეტყობა პერიოდული შეკეთებისა თუ მშენებლობის კვალი. კედლების ქვედა ნაწილი დიდი ზომის დამუშავებული კვადრებითაა შედგენილი. კედლის ზედა ნაწილი (დაახლოებით 1,5მ სიმაღლის) შედარებით პატარა ქვებისგანაა ნაშენი და აშკარად გამოირჩევა ქვედა I-II იარუსებისგან. ციხე გამაგრებული იყო 22 კოშკით, რომელთაგან დღეს 18-ია შემორჩენილი. ციხესიმაგრეს 4 შემოსასვლელი ჰქონდა, დღეს 3 მათგანი ამოქოლილია. ციხის შიდა სივრცე რომაული კასტელუმებისათვის დამახასიათებელი ორი ურთიერთგადამკვეთი ქუჩით (კარდო, დეკულანუმი) იყო მოწყობილი.

რა ტიპის სამხედრო შენაერთები ჩააყენეს რომაელებმა აფსაროსში და ჯარისკაცების რა რაოდენობით იყო დაკომპლექტებული გარნიზონი?

არიანე, რომელიც ინსპექციის მიზნით ჩამოვიდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთში, იმპერატორ ადრიანესათვის გაგზავნილ ანგარიშში აღნიშნავდა, რომ „აფსარში დგას 5 კოჰორტა (στᾶιρα)“. 5 კოჰორტაში 30 ცენტურია (ასეული) ერთიანდებოდა, ე.ი. ამ ციხეში 1800-3000 ჯარისკაცი იდგა. სხვადასხვა მონაცემებსა და ეპიგრაფიკულ მასალაზე დაყრდნობით, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აფსაროსში განლაგებული სამხედრო კონტიგენტი დამხმარე რაზმებს წარმოადგენდა და მაქსიმუმ 1000-1400 ჯარისკაცს ითვლიდა. იტალიაში, ნოლას მახლობლად აბელაში აღმოჩენილ წარწერაში მოხსენიებული მარკუს პრეტორიუს კელერი პონტოს აფსარში დაბანაკებული რომაელთა სანაპირო დამხმარე ჯარების ერთ-ერთი მეთაური იყო, რომელიც იმპერატორმა ტრაიანემ

Fig. 1 Asia Minor and Caucasus

Fig. 2 Plan of the fort of Apsarus and surrounding area

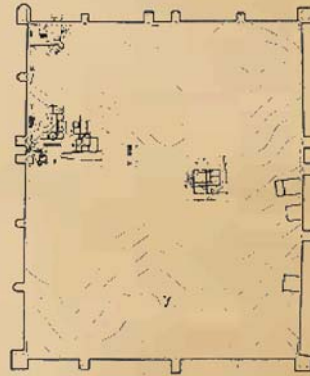

Fig. 3 Plan of the fort of Apsarus

Fig. 4 Apsarus on the Peutinger Table

დააჯილდოვა პარტიის ომში (ახ.წ. 113-117წწ) მონაწილეობისათვის. ეგვიპტეში, ფაიუმში აღმოჩენილი, ვეტერან მარციალის მიერ დანერგილი პაპირუსის ფრაგმენტი ადასტურებს აფსაროსში ჩლმ II ჩი დგომის ფაქტს. გონიოს ციხეში აღმოჩენილ აგურებსა და კრამიტებზე დატანილი წარწერებით დასტურდება, რომ აფსაროსში იდგა მოისართა (შაგიტარიუს) და იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის სახელობის კოჰორტა. შიდა ციხეში ნაპოვნ ბრინჯაოს კანდელიაბრზე ამოტვიფრულია წარწერა: C·COH AVR·C·R რომელიც იკითხება როგორც C COH (ors) AVR(elius) C(ivium)·R(omanorum).

გონიო-აფსაროსი შიდა ციხის ტერიტორიაზე მიკვლეული არქეოლოგიურ მასალაში ქ.შ. I ს დათარიღებული ნიმუშები შედარებით მცირეა. განსხვავებული რეალობა ფიქსირდება ქ.შ. II-III სს. როგორც ჩანს, ციხის მომარაგების პრობლემა თანდათან გვარდება, ასევე, სავარაუდოდ, იზრდება ჯარისკაცთა რაოდენობაც. ციხის გალავნის მშენებლობა I-II საუკუნეების მიჯნაზე უნდა დაწყებულიყო. ქ.შ. II-III სს თარიღდება რომაული აბანოს ნაშთები, წყალსადენი სისტემა და კოლექტორი, სამხრეთ კარიბჭესთან მიკვლეული ყაზარმის ნანგრევები, ციხის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში განლაგებული იყო სამეურნეო-სახელოსნო უბნები, ცენტრალურ ნაწილში გამოვლენილი პრინციპიის ნაშთები.

1974 წელს სოფ. გონიოს ქედზე აღმოჩნდა ლითონის ჭურჭელში ჩალაგებული ოქროს ნივთების განძი, რომელიც მკვლევართა აზრით ეკუთვნოდა ქ.შ. პირველი საუკუნეების ადგილობრივ მმართველ ელიტას, რომელიც განაგებდა ქვეყანას ცენტრით ციხე-ქალაქ აფსაროსში.

1974 წელს სოფ. გონიოს ქედზე აღმოჩნდა ლითონის ჭურჭელში ჩალაგებული ოქროს ნივთების განძი, რომელიც მკვლევართა აზრით ეკუთვნოდა ქ.შ. პირველი საუკუნეების ადგილობრივ მმართველ ელიტას, რომელიც განაგებდა ქვეყანას ცენტრით ციხე-ქალაქ აფსაროსში.

ქ.შ. III საუკუნის მეორე ნახევრიდან რომმა გააძლიერა განაპირა რაიონებში განლაგებული პუნქტები, რომლებსაც მომთაბარე ტომების შეჩერება ევალებოდა. მკვლევარები არ გამორიცხავენ, რომ ციხე ქ.შ. III საუკუნეში გუთების თავდასხმის შედეგად დაზარალებულიყო. ციხის ცენტრალურ ნაწილში და ციხის გარეთაც, ზოგადად ქ.შ. I-III საუკუნეების ფენის დასასრულს, ნგრევის კვალი დასტურდება. ქ.შ. III საუკუნის ბოლოსა თუ ქ.შ. IV საუკუნის დასაწყისისათვის ციხე კვლავ აღდგენილი ჩანს. სახელწოდება „აბსარი“ დატანილია რომაელი გეოგრაფოსის კასტორიუსის მიერ ქ.შ. IV ს შედგენილ საგზაო რუკაზე (“თაბულა ეუტინგერიანა”) სქემატური კოშკებიანი გამოსახულების სახით, რაც მის გამორჩეულ მნიშვნელობაზე და მასშტაბზე უნდა მიუთითებდეს.

ქ.შ. IV საუკუნიდან ზღვისპირა ქალაქების მეშვეობით საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო, რასაც ბიზანტიასთან ლაზიკის მჭიდრო ურთიერთობა განაპირობებდა. ქართული საეკლესიო ტრადიციის მიხედვით, მათათა მოციქული, რომელმაც სახარება იქადაგა კოლხეთში, აფსაროსში გარდაიცვალა და იქვეა დაკრძალული.

ბიზანტიამ, რომელიც ლაზიკის ძირითად ნაწილზე გავლენას იწარჩუნებდა ქ.შ. VI საუკუნიდან კიდევ უფრო გააძლიერა თავისი ექსპანსიური პოლიტიკა, ააგო და შეაკეთა ზღვისპირა ზოლში განლაგებული საფორტიფიკაციო ნაგებობები და ქალაქები. აგათია სქოლასტიკოსის (ქ.შ. 536 -582 წწ.) ცნობა გუბაზ მეფის მკვლელების იოანესა და რუსტიკეს აფსაროსის ციხეში დატუსაღების შეს-

ახებ, მიუთითებს იმაზე, რომ VI საუკუნის მეორე ნახევარში აფსაროსის ციხე ბიზანტიელთა სასაზღვრო ბანაკად (τἈρᾶμοιᾶ) ჩამოყალიბდა.

ქ.შ. VIII საუკუნის შემდეგ წერილობით წყაროებში „აფსარი“ აღარ იხსენიება. ფეოდალური საქართველოს ძლიერების ხანაში მის ადგილს იკავებს სახელწოდება „გონია.“ პირველად ამ სახელით მას იხსენიებს მწერალი ხაჯი კალფა, რომლის მიხედვით გონია ზღვისპირას, საქართველოს საზღვარზე ციხესიმაგრეცაა, მცირე ქალაქიც და ოლქიც.

თამარის ეპოქაში, ტრაპიზონის იმპერიის შექმნის შემდეგ, გონია ამ იმპერიის შემადგენლობაშია. XIII ს. 90-ან წლებში ტრაპიზონის იმპერიას გამოეყო რიზე-გონიის პროვინცია და შეუერთდა ფეოდალურ საქართველოს. ტრაპიზონის იმპერიის დაცემის შემდეგ კი დაიწყო ოსმალთა აქტიური თავდასხმები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოზე. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით 1547 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს ჭანეთი და მასთან ერთად „მცირე ქალაქი გონია.“ ოსმალებმა ციხე შეაკეთეს და მის კედლებს ქონგურები დააშენეს.

ოსმალებმა გონიოს ციხე გადააქციეს ავანპოსტად დაპყრობილ მიწებზე ბატონობის განსამტკიცებლად და ახალი ტერიტორიების შემოსაერთებლად. ევლია ჩელების ცნობით, 1647 წელს გონიოს ციხე კაზაკებმა აიღეს. ზაპოროჟიელი კაზაკების განდევნის შემდეგ ოსმალებმა ციხე შეაკეთეს და შიგ ჯარის გაზრდილი შენაერთი ჩააყენეს. მათ წყალგაყვანილობისა და კანალიზაციის სისტემა განაახლეს, თერმებზე აბანო დააშენეს, ციხის შუაგულში გარნიზონის სამლოცველო ააგეს და იქ მისასვლელი ბილიკი ქვებით მოკირწყლეს. გონიოს შიდა ციხის ტერიტორიაზე უხვადაა მიკვლეული თურქული მოჭიქული თუ სადა საყოფაცხოვრებო კერამიკა და

ყოველდღიურად მოსახმარი სხვა ნივთები. გონიოს ციხეში განლაგებული სამხედრო ძალები საკმაოდ თავნებად და უხეშად იქცეოდნენ და სხვებთან ერთად უცხოელ მოგზაურებსაც ავიწროვებდნენ. XVIII საუკუნის გონიოს ციხეში 196-201 იანიჩარი მსახურობდა და ოსმალეთის სახელმწიფოს ეს ყოველნაირად 19040 ახჩა უჯდებოდა. ოსმალთა ბატონობის პერიოდში გონიოს შესახებ ცნობას გვანვდის ბრიტანეთის კონსული პალგრევი, რომლის მიხედვით გონიო მხოლოდ „მცირე“ სოფელია. გიორგი ყაზბეგი წერდა: „სოფელი გონიე, რომელიც მოთავსებულია ჭაობიან ადგილზე ჭოროხის შესართავთან, ამჟამად თითქმის სავსებით მიტოვებულია.“

1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, 1878 წლის ბერლინის კონგრესის მიერ შემუშავებული დოკუმენტის თანახმად, სხვა ტერიტორიებთან ერთად, გონიოს ციხე საქართველოს დაუბრუნდა.

ტახტიძირი ქარელის მუნიციპალიტეტი

იულონ გაგოშიძე

ტახტიძირი — მრავალფენიანი ნამოსახლარი და სამაროვანი მდებარეობს შიდა ქართლში, მდ. აღმოსავლეთი ფრონის (დვანისწყლის) მარცხენა ნაპირას, ადგილ წითელბეგებზე, ქარელის მუნიციპალიტეტის სოფ. ტახტიძირის ჩრდილოეთით, ქარელიდან 15 კმ-ის, იმერეთის სამანქანო გზიდან კი 10 კმ-ის მანძილზე (ზღვის დონიდან 710 მ).

არქეოლოგიური გათხრებით (1996-1997 წწ.) გაირკვა, რომ პირველი სამოსახლო წითელბეგებზე გაჩენილა ქ.ნ. IV ათასწლეულის ბოლო მეოთხედში, მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეულ ეტაპზე (გაითხარა შენობის ნაშთი თიხით მოლესილი მრგვალი კერით). ქ.ნ. III ათასწლეულის დასაწყისში აქ უკვე სამაროვანი იყო (გაითხარა სამი სამარხი აკლდამა, რიყის ქვით ამოყვანილი კედლებით, რომლებშიც აღმოჩნდა ხელ-ფეხ მოკეცილი, გვერდზე დაწვენილი თითო ჩონჩხი და რამდენიმე კერამიკული ჭურჭელი).

ხანგრძლივი ქრონოლოგიური წყვეტილის შემდეგ, ქ.ნ II ათასწლეულის მეორე ნახევარში აქ ისევ გაჩნდა სამოსახლო, რომელმაც ქ.ნ. V სს-მდე იარსება და დატოვა 2 მ-მდე სიმაღლის კულტურული ფენა. ამ ნამოსახლარის კუთვნილი უნდა იყოს ქ.ნ. VII-VI სს-ის დვანის ნეკროპოლი, რომელიც გაითხარა წითელბეგების მახლობლად, მისგან ჩრდილოეთით (1944-1945 წწ., ს. მაკალათია).

გვიანბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ამ სამოსახლოს ადგილას ქ.ნ. V-IV საუკუნეთა მიჯნაზე აღმოცენდა მცირე ქალაქი, ხეო-

ბის ადმინისტრაციული ცენტრი, რომელმაც V-VI სს-მდე იარსება. შესაძლებელია მას ერქვა დვანი: სოფ. დვანი, რომელმაც სახელი მისცა ხევსა და მდინარეს (დვანისწყალი), რომელიც ნითელბეგებიდან ჩრდილოეთით სულ ასიოდე მეტრის მანძილზე იწყება. ქ.შ. VI საუკუნეში ხევის ადმინისტრაციულმა ცენტრმა დვანიდან სოფ. ბრეთში გადაინაცვლა, სადაც ერთ-ერთი ასურელი მამის, პიროსის საფლავთან ახალი საეკლესიო ცენტრი და მცირე ქალაქი აშენდა.

ტახტიძირის ქალაქობის პერიოდის (ქ.წ. V - ქ.შ. V სს.) ძეგლებიდან გაითხარა რამდენიმე ნაგებობა და 38 ორმოსამარხი, რომელთაგანაც 11 ქ.წ. I — ქ.შ. I საუკუნეებს ეკუთვნის, ერთი — ქ.წ. II საუკუნეს, დანარჩენი კი ქ.წ. IV საუკუნითა და III საუკუნის დასაწყისით დათარიღდა.

ქ.წ. I — ქ.შ. I სს-ის სამარხებში სხვადასხვა მასალის სამკაული, თიხის ჭურჭელი, მინის სანელსაცხებლეები და ვერცხლის 6 მონეტა — პართული დრაქმები აღმოჩნდა.

ქ.წ. IV-III სს-ის სამარხები, როგორც ჩანს, ხევის მმართველი არისტოკრატის, ხევის ხელისუფალთა კუთვნილი უნდა ყოფილიყო. ამაზე მეტყველებს სამარხეული ინვენტარის შედგენილობა და მისი შედარებითი სიმდიდრე. სამარხებში აღმოჩენილი სამკაული, ძირითადად ვერცხლისა და ოქროსია, ორ სამარხში კი ოქროს შტანდარტი — ინსიგნიაც აღმოჩნდა; რამდენიმე სამარხში რკინის ლურსმნებით შეჭედული ხის სარკოფაგი იყო ჩადგმული, ზუსტად ისე-

თივე, როგორც მათი თანამედროვე ვანის, საირხისა და ითხვისის მდიდრულ სამარხებში იდგა. ცხენებისა და, ერთ შემთხვევაში, ძაღლის თანადამარხვაც აქ დაკრძალულთა მაღალი სოციალური რანგის მაჩვენებელია. ტახტიძირის სამარხებში მაღალხარისხოვან, ადგილობრივ კერამიკასთან, მათ შორის მოხატულ დოქებთან ერთად, იმპორტული ბერძნული შავლაკიანი ჭურჭელიც (ლანგრები, კანთაროსები) აღმოჩნდა, რაც უჩვეულოა საქართველოს შიდა, ზღვიდან დაშორებული რაიონებისათვის და ასევე ამ სამარხებში დაკრძალულთა მაღალი სოციალური წრისადმი კუთვნილების დასტური უნდა იყოს. სამარხებში სხვა, არაკერამიკული იმპორტული ნივთებიც აღმოჩნდა, როგორც დასავლური, ისე აღმოსავლური ნაწარმი (ძველბერძნული რკინის სტრიგილი, სამთითა ბარჯი და მოკლე მახვილი — მახაირა, ბრინჯაოს პატერა, ოქროფენილი მინის ინტალიოები, ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს მონეტა, სპარსულ-აქემენიდური ხანის ნეო-ბაბილონური ქალცედონის საბეჭდავი, ირანული მინის საფერუმარილე ჭურჭელი დ კოლტუბები, ფინიკიური სანელსაცხებლე და სხვ.).

ტახტიძირის სამაროვანზე დადასტურდა მიცვალებულისთვის მონეტის, ე.წ. ქარონის ობოლის ჩატანების ფაქტი (სამ შემთხვევაში კი მონეტას პატარა ზომის ვერცხლის ზოდი ენაცვლება), რაც ნმინდა ბერძნული ტრადიციასა და საქართველოში ბერძნული გავლენით უნდა გავრცელებულიყო ისე, როგორც ბერძნული დამწერლობა (ტახტიძირში აღმოჩენილ ერთ-ერთ ჭურჭელზე ბერძნული წარწერაა ამოკანრული).

წითელბეგებზე მცირე ქალაქის არსებობის ბოლო პერიოდის შესაფუძვლის სამაროვანი - IV—VI საუკუნეების ქვაყუთები, მიკვლეულია ნაქალაქარის სამხრეთით მდებარე მაღალი სერის თხემზე.

ყოველივე ზემოთქმული კიდეც ერთი საბუთია იმისა, რომ შიდა ქართლის დასავლეთი ნაწილი დასავლეთ საქართველოსთან ერთად ქ.წ. IV საუკუნეში მაინც კოლხეთის სამეფოს ფარგლებში იყო მოქცეული.

უფლისციხე

იულონ გაგოშიძე

კლდეში ნაკვეთი ქალაქი - უფლისციხე მდებარეობს მტკვრის მარცხენა ნაპირას, ქალაქგორის აღმოსავლეთით 7 კმ-ის მანძილზე, უფლისციხეში მოხვედრა შეიძლება როგორც სამანქანო გზით, ისე მატარებლით, სადგურიდანვე შესანიშნავი ხედი იშლება მთლიანად ქალაქისა, რომლის ცენტრში აღმართულია X საუკუნის ეკლესია, უფლისციხეში დღემდე შემორჩენილი ერთადერთი ქვის ნაგებობა.

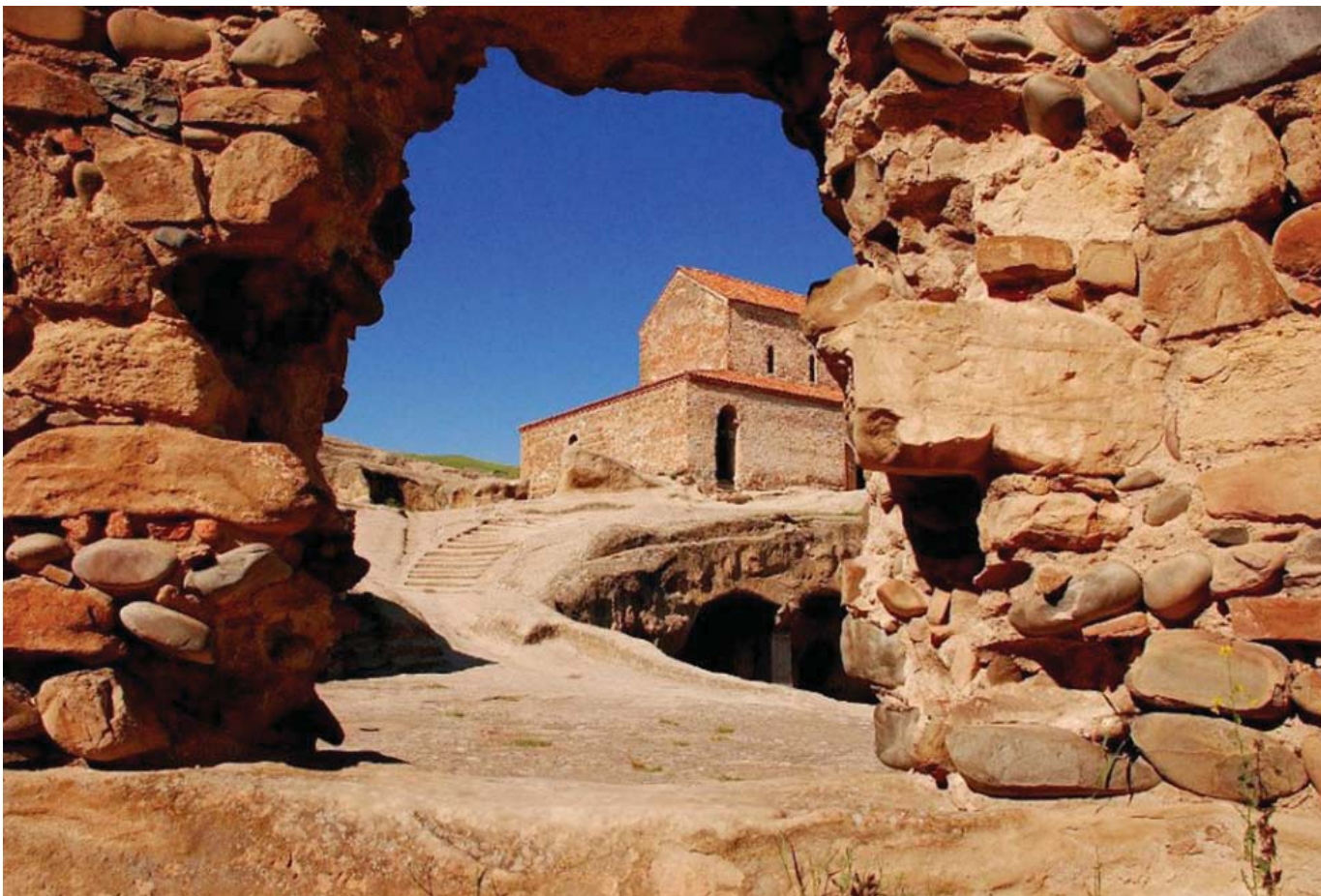
უფლისციხე მთლიანად, მისი ქუჩები, ტაძრები, სასახლეები, საცხოვრებელი, სავაჭრო და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები გამოკვეთილია კლდის პირას აზიდულ ქვიშაქვის კლდოვან მასივში. სამხრეთიდან და დასავლეთიდან ბუნებრივი ქარაფები საზღვრავს, ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან კი კლდეში ამოკვეთილი ხელოვნური თხრილებით არის დაცული. გარდა თხრილებისა, უფლისციხეს წარსულში კოშკებიანი გალავანი იცავდა, რომლის მხოლოდ ნაშთებია შემორჩენილი. მას ორი შესასვლელი აქვს, ერთი - აღმოსავლეთიდან გაჭრილი მთავარი კარიბჭე და მეორე მცირე კარიბჭე, რომელიც ვიწრო დერეფნით სამხრეთით, მტკვრის ნაპირამდე ჩადის, გარდა ამისა, არის გვირაბიც, ასევე სამხრეთით მტკვრამდე ეშვება.

უფლისციხეში პირველი ქვაბულები გამოიკვეთა ჯერ კიდევ ადრეულ რკინის ხანაში, ქ.ნ. პირველი ათასწლეუ-

ლის დასაწყისში. ქ.ნ. IV—III საუკუნეებში კი აქ ქალაქი გაჩნდა. მისი გამორჩეული ნაგებობები, მაგ. თამარის დარბაზი, მარანი, მაყვლოვანი ელინისტური ხანაში, ქ.ნ. IV—I საუკუნეებშია გამოკვეთილი. ქ.შ. II საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს, ე.წ. თეატრონი. ყველაზე ცნობილი ნაგებობა “კესონებიანი დარბაზი“ II საუკუნეშია გამოკვეთილი. უფლისციხეში შუა საუკუნეების ქვაბულებიც არის. უფლისციხემ, როგორც ქალაქმა შუა საუკუნეებამდე იარსება, X საუკუნეში ის ქართლის სამეფოს დედაქალაქის ფუნქციასაც კი ასრულებდა.

უფლისციხეში რეგულარული არქეოლოგიური გათხრები მე-20 საუკუნის 50-იანი წლებიდან მიმდინარეობს. გათხრების შედეგად ბევრი ახალი ქვაბული გამოვლინდა და გაირკვა, რომ კლდეში ნაკვეთი ქალაქი უკვე ელინისტურ ხანაში, ქალაქ უფლისციხის მხოლოდ ნაწილი შიდაციხე-აკროპოლისი იყო, ხოლო საკუთრივ ქალაქი მის აღმოსავლეთით მდებარეობდა. უფლისციხის ქვაბულებში, თხრილის გადაღმა მოსახლეობა თითქმის XIX საუკუნემდე

ბინადრობდა, გვიან შუა საუკუნეებში უფლისციხე სოფლად გადაიქცა. ნასოფლარი კლდეში ნაკვეთი ქალაქის დასავლეთით არის შემორჩენილი.

უფლისციხეში გათხრები დაიწყო ხელოვნების მუზეუმის ექსპედიციამ (ინიციატორი - თინათინ ქარუმიძე, ხელმძღვანელი - შალვა ამირანაშვილი, შემდეგ თამაზ სანიკიძე, არქეოლოგი - დავით ხახუტაიშვილი).

დღეს უფლისციხის ნაქალაქარი ყოველწლიურად მრავალრიცხოვან ტურისტს მასპინძლობს. ინფრასტრუქტურა ტურისტების მისაღებად მონესრიგებულია (ავტოსადგომი, სასადილო, 22 კეთილმოწყობილი საპირფარეშო, მუზეუმი, დასასვენებელი ადგილები), შესაძლებელია ტურისტთა ჯგუფების გიდებით უზრუნველყოფა. ტურისტთა მომსახურებაში აქ უკვე მეზობელი სოფლის მცხოვრებლებიც ჩაერთნენ: ავტოსადგომთან მათი ინიციატივით

მონყობილია მცირე სავაჭროები და სასაუზმე, რომელიც წარმატებულ კონკურენციას უწევს სახელმწიფოს კუთვნილ სასადილოს.

მთავარ კარიბჭეში, საიდანაც ექსკურსია იწყება და საიდუმლო გვირაბში, სადაც ის მთავრდება, კიბეებია მონყობილი, ქალაქში გრძელდება სარესტავრაციო სამუშაოები. პერსპექტივაში შესაძლებელი იქნება არქეოლოგიური გათხრების განახლება და ამ გათხრებში ტურისტების ჩართვა.

უკველესი აბრეშუმი საქართველოში

იულონ გაგოშიძე

ტერმინი აბრეშუმის გზა დიდად პოპულარული გახდა საქართველოში XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე და ეს გამართლებულიც არის, რამდენადაც სწორედ საქართველოზე გადის ერთი მონაკვეთი შორეული აღმოსავლეთისა და ევროპის დამაკავშირებელი უმოკლესი ერთ-ერთი ყველაზე მეტად პერსპექტიული სავაჭრო-სატრანზიტო გზისა, რომელიც ნაწილობრივ უკვე ამოქმედდა და რომელსაც შორეული წარსულიდან მოხმობილი სახელი - აბრეშუმის გზა უწოდეს.

აბრეშუმის დიდი გზა წარსულში, ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში, ჩინეთს ხმელთაშუა ზღვისპირეთთან აკავშირებდა და ამ გზით ძვირფასი ჩინური აბრეშუმის ქსოვილები წინა აზიისა და ევროპის ქვეყნებში შეჰქონდათ. აბრეშუმის გზა ქ.წ. II-I საუკუნეებში ამოქმედდა და მისი მთავარი მაგისტრალი, რომელიც საქართველოდან სამხრეთით, ირანის, ერაყისა და სირიის ტერიტორიაზე გადიოდა, ძველი მსოფლიოს უდიდესი სახელმწიფოების - ხალიფატის, სელჯუკთა, მონღოლთა და ოსმანთა იმპერიების გამუდმებული ზრუნვის ობიექტი, მასზე კონტროლი კი ურთიერთქიშპობისა და იმპერიებს შორის ომების ძირითადი მიზეზი იყო. შუა საუკუნეებში აბრეშუმის გზის ამ სამხრეთულ მარშრუტს დროდადრო ენაცვლებოდა ხოლმე გზის ჩრდილოური განშტოება, რომელიც ჩრდილოეთიდან უვლიდა კასპიის ზღვას და ჩრდილო კავკასიის გავლით შავი ზღვის ნაპირებს აღწევდა.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აბრეშუმის გზა თავიდანვე საქართველოსა და ამიერკავკასიაზეც გადიოდა, თუმცა აქამდე ვერავინ მოახერხა ამ მოსაზრების დოკუმენტურად დასაბუთება. უფრო მეტიც, დღემდე არ გაგვაჩნდა რაიმე ნივთიერი საბუთი იმის დასადასტურებლადაც კი, რომ ანტიკურ ხანაში საქართველო ჩართული იყო აბრეშუმით ვაჭრობაში.

მაგრამ 2006 წელს საქართველოში ასეთი საბუთი აღმოჩნდა.

კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს დაფინანსებით, 2004 წელს განახლდა ქარელის რაიონში, დედოფლის გორაზე 1992 წელს შეწყვეტილი გათხრები (საველე არქეოლოგიური სამუშაოებისა და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს.ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის შიდა ქართლის ექსპედიცია). დედოფლის გორაზე მიკვლეულია და 1986 წლიდან ითხრებოდა ანტიკური ხანის ქართველ მეფეთა სასახლის ნანგრევები. ქ.წ. II საუკუნის დასას-

რულს აშენებული ვრცელი სასახლე (ფართობი დაახლ. 4000 კვ.მ) მიწისძვრამ და ძლიერმა ხანძარმა იმსხვერპლა, დაახლოებით ქ.შ. 80 წელს. კატასტროფა იმდენად უეცარი იყო, სასახლიდან ვერაფრის გატანა მოუხსნრიათ და შენობის ზედა სართულების ხანძარში დამწვარ-დადუღებულმა ნანგრევებმა საიმედოდ დამარხა და დღემდე ხელუხლებლად შემოგვინახა პირველი სართულის ოთახები, მთელი თავისი შიგთავსით. პირველ სართულზე ცეცხლი ისეთი ძლიერი არ ყოფილა, როგორც ზემოთ, ამიტომ აქ ხის ნაკეთობებიც და ქსოვილებიც კი გადაურჩა განადგურებას, ხოლო ზედა სართულების ნანგრევი, რომლის სისქე 4 მეტრს აღწევს, დაუძლეველ წინააღმდეგობას გაუძიებლად გვჩვენებს, რომლებმაც ვერა და ვერ ჩააღწიეს სასახლის იატაკამდე. ამიტომ არის ესოდენ მდიდარი და მრავალფეროვანი დედოფლის გორის სასახლის გათხრებით მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა: ექსპედიციამ 18 ოთახი გათხარა და შედეგად მუზეუმს გადასცა ათი ათასზე მეტი ექსპონატი: შრომისა და საბრძოლო იარაღ-საჭურველი, სხვადასხვა ლითონის, მინის, ძვ-

ლის, ხისა და თიხის ჭურჭელი, ოქროსა და ვერცხლის მონეტები, ნაირ-ნაირი სამკაული, საბეჭდავები და ანაბეჭდიანი თიხის ბულები, კამათლები, კოჭები, ძვლის მოხატული ბანქოს მაგვარი სათამაშო-სამკითხაო ფირფიტები, დანახშირებული მარცვლეული, ავეჯის, ბადეების, ტანსაცმლის, სხვადასხვა ხილისა და საჭმლის ნაშთები და სხვ. ძნელია დაასახელო ისეთი ყოფილი ნივთი დედოფლის გორის სასახლის გათხრისას, რომ არ აღმოჩენილიყო.

2005 წლისთვის გაითხარა N18 ოთახი - იატაკი მთლიანად დაფარული იყო სხვადასხვა სისქის თასმებითა და თოკებით, ოთახის ცენტრში კი საქსოვი დაზგის დანახშირებული ნაშთი აღმოჩნდა. აშკარაა, რომ საქმე გვექონდა ტექსტილის დამამზადებელ სახელოსნოსთან. გამაოგნებელი იყო თოკებისა და ქსოვილების ნაშთების მიკროსკოპული ანალიზის შედეგები (პალეობიოლოგი - ელისო ყვავაძე). გარდა სელის, კანაფისა და ჭილისა, რაც ჩვეულებრივია საქართველოსთვის, იქ აღმოჩნდა ბამბა (ალბათ ინდოეთიდან შემოტანილი) და აბრეშუმი!

იმ პერიოდში აბრეშუმის მხოლოდ ჩინეთში მზადდებოდა და ძნელი დასაჯერებელია, რომ ჩინელებს, რომლებიც თვალის ჩინივით უფრთხილდებოდნენ და იცავდნენ აბრეშუმის წარმოების საიდუმლოს, ქვეყნიდან გასაყიდად აბრეშუმის ნართი გაეტანათ, გაცილებით უფრო სარფიანი იყო მზა პროდუქციის, ე.ი. ქსოვილების ექსპორტი. ამდენად, სავარაუდოა, რომ დედოფლის გორის სასახლის სახელოსნოში ჩინური აბრეშუმის ქსოვილს შლიდნენ და ხელახლა ქსოვდნენ მას ბამბასთან ერთად. ცნობილია, რომ აბრეშუმნარევი ბამბის ასეთ ქსოვილებს, როგორც უაღრესად ძვირად ღირებული სუფთა (ჩინური) აბრეშუმის ქსოვილების შემცველს, ამზადებდნენ იმჟამინდელ რომში. როგორც ჩანს, საქართველოშიც მისდევდნენ ასეთ პრაქტიკას.

რამდენად სწორია ჩვენი ვარაუდი ამას დედოფლის გორის სამეფო სასახლის შემდგომი არქეოლოგიური გათხრები დაადგენს, მაგრამ მთავარი მაინც ის არის, რომ:

1. დედოფლის გორაზე აღმოჩენილია აბრეშუმი - პირველი ნივთიერი საბუთი იმისა, რომ საქართველო უკვე პირველ საუკუნეში ჩართული იყო აბრეშუმით საერთაშორისო ვაჭრობაში, ე.ი. დაკავშირებული იყო აბრეშუმის დიდ გზასთან თითქმის ამ უკანასკნელის ამოქმედებისთანავე.

2. დედოფლის გორის სამეფო სასახლეში აღმოჩენილი აბრეშუმი ჯერჯერობით უძველესია არა თუ საქართველოში, არამედ მთელ კავკასიაში.

ახალი გამოცემები

არმაზციხე ქართლის სამეფო რეზიდენცია

ტექსტის ავტორია ვახტანგ ნიკოლაიშვილი; გამოიცა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ; გვერდების რაოდენობა - 60; გამოცემის თარიღი 2011. წიგნი ორენოვანია (ქართულ-ინგლისური), მდიდრულად ილუსტრირებული.

წინათქმის ავტორი - საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალური დირექტორი ნიკოლოზ ვაჩიშვილი.

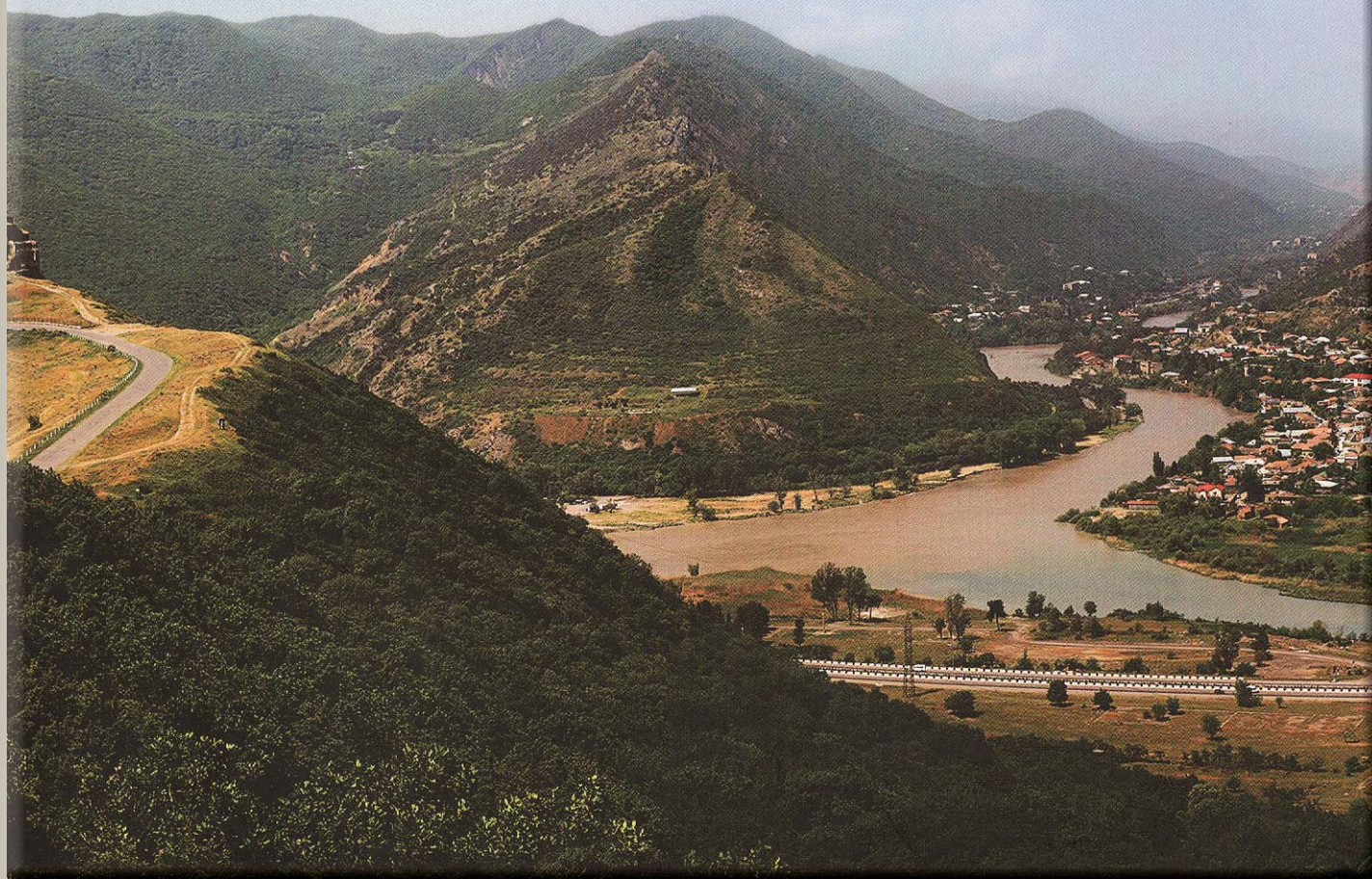
წიგნში თავმოყრილია მასალები სხვადასხვა ისტორიული წყაროდან და სამეცნიერო ლიტერატურიდან, ასევე, არმაზციხის კომპლექსზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მონაცემები.

არმაზციხე

ქართლის სამეფო რეზიდენცია

ARMAZTSIKHE

The Royal Residence of the Kingdom of Kartli

ახალი გამოცემები

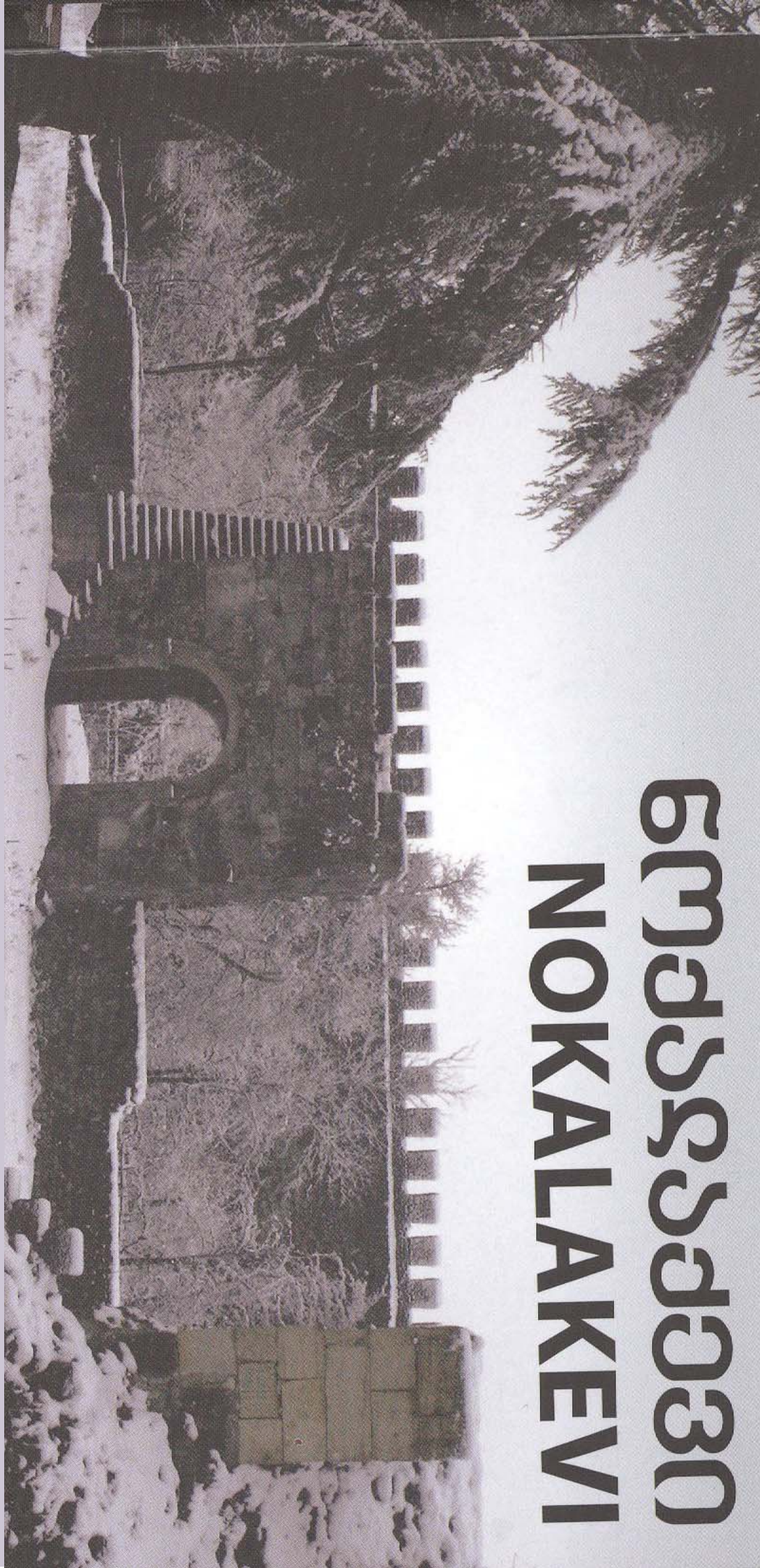
ნოქალაქევი

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ორენოვანი (ქართულ-ინგლისური) ბუკლეტი (გამოიცა ფონდ ღია საზოგადოების დახმარებით). ავტორი - დავით ლომიტაშვილი, მთავარი რედაქტორი - ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი. გვერდების რაოდენობა - 34; გამოცემის თარიღი 2011.

ბუკლეტში აღწერილია ნოქალაქევის ტერიტორია, ოდა სახლი, მთავარი კარიბჭე, გალავნები, სამეფო სასახლე, კოშკი, ქალაქის აბანო, არქეოლოგიური ბაზა, მუზეუმი, მოთხრობილია ლეგენდები და რეალობა ნოქალაქევის შესახებ და ა.შ.

ილუსტრირებულია პროფესიონალურ დონეზე შესრულებული ფოტოებით.

ԵՄԳՆԱՆՉՅՈՅՈՒ NOKALAKEVI

ახალი გამოცემები

ძველი ხელოვნება დღეს

2

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ორენოვანი (ქართულ-ინგლისური) სამეცნიერო-პოპულარული ჟურნალი; მთავარი რედაქტორი - ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი. გვერდების რაოდენობა - 144, თარიღი - 2012 წელი. დაბეჭდილია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე, გამოიცემა წელიწადში ერთხელ.

მდიდრულად ილუსტრირებულ ჟურნალში განთავსებულია არაერთი მნიშვნელოვანი სტატია, რომლებიც ეხება საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ეგიდით ჩატარებულ სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოებს; გვაცნობს არქეოლოგიური კვლევების შედეგებს, გვანვდის მუზეუმებისა და კოლექციების აღწერილობას, გვიამბობს საზღვარგარეთ არსებული ქართული ძეგლებისა თუ თბილისში 1910-1920-იანი წლების კულტურული ცხოვრების შესახებ. ჟურნალში, აგრეთვე, გამოქვეყნებულია მნიშვნელოვანი სიახლეები და ინტერვიუები საინტერესო რესპონდენტებთან.

“ძველი ხელოვნება დღეს“ განკუთვნილია როგორც პროფესიონალი, ისე მოყვარული მკითხველისთვის.

ძველი ხელოვნება

A N C I E N T   A R T   T O D A Y

02/2011

დღეს

ალავერდის სამონასტრო კომპლექსი

წმ.გიორგის სახელობის ტაძრის
აღდგენითი-სარეაბილიტაციო სამუშაოები

სიქსტის კაპელა

მიქელანჯელოსული ფრესკების
რესტავრაცია და ტექნიკა

სად იწყება და
სად მთავრდება
კველი თბილისი?

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის ღირსების
ეროვნული სააგენტო

NATIONAL AGENCY FOR
CULTURAL HERITAGE
PRESERVATION OF GEORGIA

www.heritagesites.ge

ახალი გამოცემები

ომი და შიარაღება იბერია-კოლხეთში

გელა გამყრელიძე

სამეცნიერო-პოპულარულ ნაშრომში წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მონაცემების ანალიზის საფუძველზე, მოთხრობილია ძველი ქართული სახელმწიფოების - კოლხეთისა (ეგრისი) და იბერიის (ქართლის სამეფო) სამხედრო-პოლიტიკური ისტორია ქ.წ. V - ქ.შ. V საუკუნეებში. ნიგნში განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული ქართული სახელმწიფოების ურთიერთობაზე პონტოს სამეფოსა და რომის იმპერიასთან. აღწერილია ძველი ქართული სამხედრო იარაღ-საჭურველი, თავდაცვითი ნაგებობები, არტილერია, ფლოტი. აღწერილობას ერთვის ილუსტრაციები, ჩანახატ-რეკონსტრუქციები და ფოტოები.

ნიგნი განკუთვნილია საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი, 2010. 214 გვერდი: წინათქმა, 9 თავი, ილუსტრაციები, ბიბლიოგრაფია, შემოკლებათა განმარტება, საძიებელი.

გელა გამყრელიძე

ომი და შეიარაღება იბერია-კოლხეთში

- საქართველოს ანტიკური პერიოდის სამხედრო-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე განხილული.
- თვალსაჩინოებისათვის მოცემულია ჩანახატ-რეკონსტრუქციები.
- წიგნი განკუთვნილია საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული ნებისმიერი მკითხველისათვის, სამხედრო სასწავლებლების კურსანტებისა და შეიარაღებული ძალების მეთრეობისათვის.

გაქარ სულაქაშის
გამომცემლობა

ახალი გამოცემები

აღმოსავლეთ საქართველოს ნეოლითური

და ენეოლითური კულტურები

თამაზ კილურაძე

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამოცემა. რედაქტორი - მედეა მენაბდე; გვერდების რაოდენობა - 128 (70 გრაფიკული ტაბულა). წიგნი ორენოვანია (ქართული, ინგლისური).

თ. კილურაძის (1941-2002) შემაჯამებელ ნაშრომში განხილულია აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში გავრცელებული ნეოლითური და ენეოლითური ხანის ადრესამინათმოქმედო კულტურების (შულვერი-შომუთეფე, სიონი, ბერიკლდეები) ფორმირების, ურთიერთმიმართებისა და ქრონოლოგიის საკითხები.

თამაზ კილურაძე

**აღმოსავლეთ საქართველოს
ნეოლითური და ენეოლითური
კულტურები**

ახალი გამოცემები

ელინისტური ხანის სამარხები კოლხეთის

ნაქალაქარებიდან

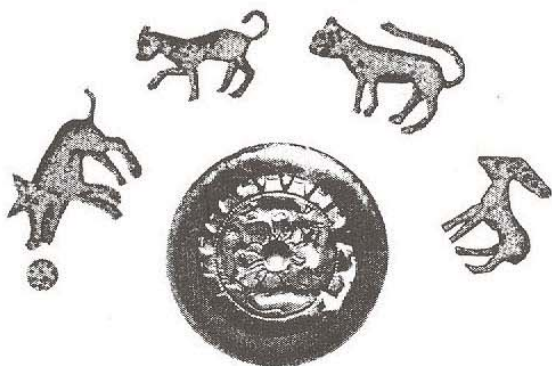
ნანა მათიაშვილი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამოცემა; რედაქტორი - მ. ინაძე; 2011 წ; გვერდების რაოდენობა 76 (მათ შორის, 35 ტაბულა); გამოცემა ორენოვანია (ქართული, ინგლისური).

წიგნში ერთობლივად განხილულია ვანში, საირხეში, ქობულეთ-ფიჭვნარში, გუადიხუში, ეშერაში, სოხუმსა და სოხუმის მთაზე გათხრილი ელინისტური ხანის სამარხეული კომპლექსები. აგრეთვე, წარმოდგენილია კოლხეთის საზოგადოებაში არსებული სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული ვითარება.

ნანა მათიაშვილი

ელინისტური ხანის სამარხები
კოლხეთის ნაქალაქარებიდან

ახალი გამოცემები

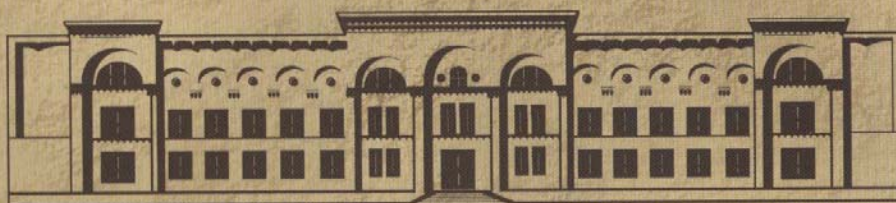
პერიოდული გამოცემები

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე (II) (47-), თბილისი, 2011; რედაქტორი - ზურაბ თვალჭრელიძე. გვერდების რაოდენობა - 256.

კრებულში წარმოდგენილია არქეოლოგიის, ნუმიზმატიკის, ეთნოგრაფია-ეთნოლოგიის, ისტორიის, ხელოვნებათმცოდნეობის, ისტორიული ანთროპოლოგიის მიმართულების 24 სამეცნიერო სტატია, მუზეუმის 2011 წლის ქრონიკა და მოგონებები ბოლო წლებში გარდაცვლილ თანამშრომლებზე.

სამეცნიერო სტატიებს ერთვის ინგლისური რეზიუმეები, ერთი ნაშრომი (აზერბაიჯანელი არქეოლოგის ე.ისკანდეროვის) დაბეჭდილია რუსულ ენაზე.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის

მოამბე

II
(47-B)

თბილისი
2011

ახალი გამოცემები

Теимураз Муджири. Горнорудное производство в древней Грузии.

Teimuraz Mujiri. MINE WORKING IN ANCIENT GEORGIA. Studies of the Assyriologists, Biblicists and Caucasiologists (SSABC. Editor Maya Gambashidze), 7 Tbilisi, 2011 .

გამომცემლობა “არტანუჯმა“ 2011 წელს გამოსცა თეიმურაზ მუჯირის ნაშრომი “სამთამადნო წარმოება ძველ საქართველოში,“ რუსულ და ინგლისურ ენებზე (რედაქტორი გ.ინანიშვილი). გვერდების რაოდენობა - 228.

მონოგრაფიაში შესწავლილია სამთამადნო წარმოების განვითარების ისტორია ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის საქართველოში. გამოკვლეული და აღწერილია სპილენძის, ანტიმონის, დარიშხანისა და პოლიმეტალური საბადოების საქართველოში ცნობილი ძველი გამონამუშევრები, სამთამადნო მწარმოებელთა სამუშაო იარაღები და ყოველივე ეს შედარებულია ძველი სამყაროს - დასავლეთ ევროპის, ახლო აღმოსავლეთის, შუა აზიისა და ყაზახეთის ანალოგიურ არქეოლოგიურ ძეგლებთან. წიგნი ილუსტრირებულია გრაფიკებითა და ძველი გამონამუშევრების ანაზომებით, სამთამადნო იარაღების ჩანახატებით. ერთვის პრობლემასთან დაკავშირებული ბიბლიოგრაფია.

Studies of the Society of Assyriologists, Biblicists and Caucasiologists

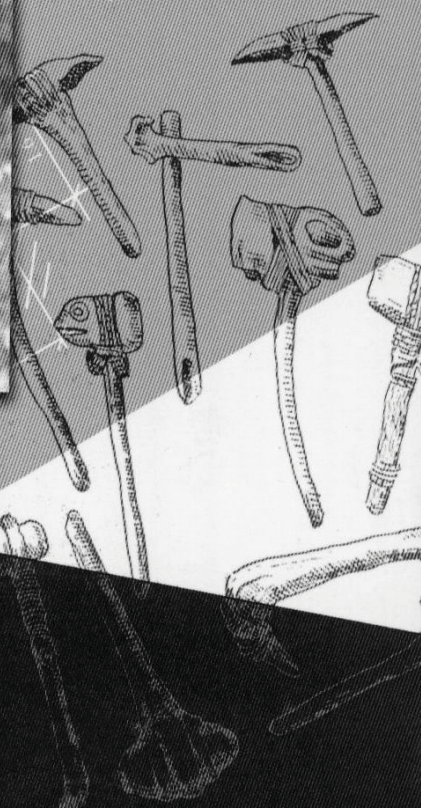
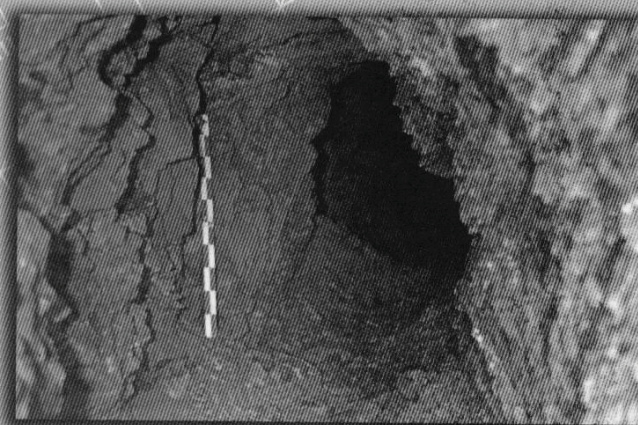
7

Теимураз Муджири

Teimuraz Mujiri

Горнорудное производство в древней Грузии

Mine Working In Ancient Georgia

ახალი გამოცემები

პროფილი სუთ ტომად .

გიორგი ნიორაძე

ტომი I

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამოცემა; თბილისი 2011; რედაქტორი ა.აფაქიძე; გვერდების რაოდენობა 358. ილუსტრირებული.

კრებულში შეტანილია გ. ნიორაძის (1886-1951) მიერ ქართულ, რუსულ და გერმანულ ენებზე სხვადასხვა დროს დაწერილი სტატიები, რომლებიც ეხება გვიანბრინჯაოს, ადრეული რკინის, ანტიკური ხანისა და ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს არქეოლოგიას.

წიგნს უძღვის რედაქტორის ვრცელი წინასიტყვაობა ქართულ, რუსულ და გერმანულ ენებზე. ერთვის საძიებლები.

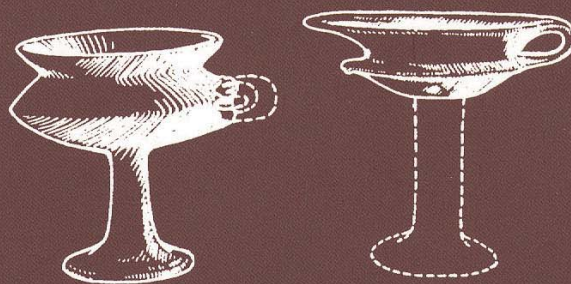

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
Georgian National Museum
Национальный Музей Грузии

სიორსი ნიორსიქუ

ურსიქუცი

I

Online Archeology

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს
არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრი